

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

IN COMMUNI VIA

Az Óriás Nándor Szakkollégium és a
Collegium Iuridicum közös tanulmánykötete

Szerkesztette:
BERKI VIVIEN
KISS MÁTYÁS
RÓZSA CSONGOR ERNŐ

Szerkesztette:

BERKI Vivien (Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Óriás Nándor Szakkollégium)

KISS Mátyás (Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar)

RÓZSA Csongor Ernő (Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Óriás Nándor Szakkollégium)

A kötetet lektorálták:

BÉKÉSI Gábor (Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar)

FÜZI Norbert (Sapientia EMTE)

CSOKNYA Tünde Éva (Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar)

HENGL Melinda (Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar)

KIS KELEMEN Bence (Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar)

ISBN 978-963-626-369-0

© Szerkesztők, szerzők, 2024

© PTE ÁJK Óriás Nándor Szakkollégium, 2024

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar Óriás Nándor Szakkollégiuma.

Székhely: 7622 Pécs, 48-as tér 1

Felelős kiadó: Dr. Fábián Adrián, dékán

Pécs, 2024

Tördelés, fedélterv: www.netglobal.hu

Jelen könyvet, illetve annak részeit a kiadó előzetes írásos engedélye nélkül tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel, elektronikus vagy más módon közölni.

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó	7
Balla Bulcsú: A veszélyek teóriája a román büntetőjogban	9
Berki Vivien: Váltott gondoskodás – Valóban ez a szülői felügyelet közös gyakorlásának jövője?	26
Biró Anriett-Orchidea: A magyar nemzeti szimbólumok használata kisebbségjogi szempontból	43
Bodor Róbert: A holokauszttagadás tilalmának jogi keretei	62
Csillik Szilárd: Az Antarktisz feletti szuverenitás kérdése az Antarktisz Szerződés megkötéséig terjedő időszakban	82
Farcádi Attila-Dániel: Közgyűlési határozatok bírósági kontrollja Romániában	106
Márton Janka: Inspirációs jogi határok a divatban. A divattervezők alkotásainak szellemi jogi biztosítékai	124
Miklai Kamilla Rózsa: Autonómia és Felelősség. A szükséges felügyelet szabályozásának vizsgálata az emberi életek védelme érdekében	142
Rózsa Csongor Ernő: A mentelmi jog angol történetisége	162
Szabó Erzsébet-Zsófia: A mesterséges intelligencia lehetséges alkotmányjogi kockázatai	180
Ványik Paszkál Adrián: A kapcsolati erőszak megfékezése: jogi védelem és társadalmi felelősségvállalás	196

Szerkesztői előszó

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Óriás Nándor Szakkollégiuma a pécsi jogi kar legkiválóbb hallgatóinak önszerveződő csoportja. A Szakkollégium célja és rendeltetése, hogy a tagok szakmai fejlődésében segítséget nyújtson, hozzásegítse a tagokat korszerű és magas színvonalú elméleti és gyakorlati tudás megszerzéséhez, egyúttal pedig pozitív közösségi élményekkel gazdagítsa tagjainak életét, valamint társadalmi szerepvállalás keretében támogassa a rászorulókat és egyúttal fejlessze a hallgatók szociális érzékenységét. A Szakkollégium a jogi kar legjelentősebb tehetséggondozó műhelye, ahol a tagok megalapozhatják jövőbeli szakmai sikereiket és befektethetnek későbbi tudományos életükbe. A Szakkollégium négy tagozatban folytatja tevékenységét: Bűnügyi, Civilisztika, Elméleti-történeti és Közjogi Tagozat.

Jelen kötet alapjául a 2024. május 4-én Kolozsvárott, a Collegium Iuridicumban tartott konferencia szolgált. A két Szakkollégium között több éve fennálló, szoros együttműködés keretében megvalósult konferencia célja a tagok kutatásainak bemutatása, a tudományos előadásmód gyakorlása, a soron következő Országos Tudományos Diákköri Konferenciára való felkészülés, valamint a két Szakkollégium kapcsolatának ápolása volt.

Jelen kötetben az Óriás Nándor Szakkollégium és a Collegium Iuridicum szakkollégistáinak írásai olvashatóak.

Szeretnénk köszönetet mondani minden szerzőnek, lektornak és különösen a Collegium Iuridicum tagjainak és vezetőségének. Reméljük, hogy a kötet méltó folytatása a kolozsvári konferenciának, és bízunk abban, hogy a jövőben még további közös szakmai programokkal tudjunk mélyíteni a Szakkollégiumok közötti kapcsolatot.

Kelt Pécsen, 2024. december 5. napján

A Szerkesztők

Balla Bulcsú

alumni, Collegium Iuridicum

A veszélyek teóriája a román büntetőjogban

I. Bevezetés

Az ok-okozati összefüggés, okozatosság nem a büntetőjog sajátos fogalma, a filozófiából szivárgott át más tudományágakba, így a jogtudományba is. Mint fogalom, a körülmények és az eredmények kölcsönhatásán alapszik, s mint ilyen, a büntetőjogban a cselekedet és a vizsgált eredmény közötti kapcsolatra utal. A büntetőjogban az okozati összefüggés vizsgálata a büntetendő eredmény bekövetkeztére (vagy legalábbis az ilyen eredmény elérésének kísérletére) összpontosít. Az elkövető büntetőjogi felelősségének megállapításához elengedhetetlen az elkövető magatartása és a jogilag szankcionált eredmény közötti kellően szoros kapcsolat bizonyítása. Ennek a kapcsolatnak elég erősnek kell lennie ahhoz, hogy minden kétséget kizáróan megállapítható legyen, hogy az elkövető cselekménye okozta a büntetőjog közbelépését megkövetelő káros eredményt. Az okozatiság nem függ az elkövető elmeállapotától, mivel a cselekmény és az eredmény közötti kapcsolat önállóan jön létre. Következésképpen a cselekmény és az eredmény közötti okozati összefüggés az elkövető mentális állapotától függetlenül létezik, ezért az ok-okozati összefüggés objektív elemnek minősül a bűncselekmény elemzése során.¹

Semmi sem tükrözi jobban az ok-okozati összefüggés kérdésének összetettségét a büntetőjogban, mint a probléma megoldására kidolgozott elméletek száma. Ezen elméletek közül több is haszontalannak bizonyult, mások pedig, bár a gyakorlatban bizonyos mértékig működtek, vagy a mai napig működnek, a büntetőjogi szakirodalom több kritikát fogalmazott meg ezekkel szemben. Az objektív beszámítás tana nem nevezhető valódi vagy, kizárólag az ok-okozati összefüggésekre vonatkozó elméletnek. Arra szolgál, hogy segítsen meghatározni azokat a helyzeteket, ame-

¹ Gheorghe Alecu: *Instituții de drept penal. Partea generală și partea specială*. Ovidius University Press, Konstanca 2010. 50-53. o.

lyekben a büntetőjog által szankcionált eredmény az elkövetőnek „beszámítható” vagy nem „beszámítható”?² Olyan kritériumokat foglal magába, amelyek alapján meghatározható az elkövető felelőssége a káros eredményért. Ennek tudatában ez az elmélet egyaránt tartalmaz elemeket a feltételek egyenértékűségének elméletéből, az adekvát kauzalitás elméletéből és a releváns ok elméletéből. Az okozati összefüggés megállapításához az objektív beszámítás kétlépcsős vizsgálatot igényel: először azt kell ellenőrizni, hogy az elkövető cselekménye a törvény által védett társadalmi értékre büntetőjogilag releváns veszélyt teremtett-e, majd a második lépésben meg kell állapítani, hogy az eredmény a kezdeti veszélyhelyzet megtestesülése-e, azaz ez az elkövető által létrehozott veszély következtében jött-e létre.³

II. A hét veszély teóriája

Az objektív beszámítás tana a román büntetőjogban olyan formát ölt, amelyet a hét veszély teóriájának nevezhetünk – a román büntetőjogi szakirodalomban gyakran a veszély elméleteként, vagy veszélyek elméleteként emlegetik⁴ E nézet lényege, hogy hét olyan veszélyhelyzetet határoz meg, amelyekben a büntetőjogi felelősséget ki kell zárni a cselekmény és a végeredmény közötti kapcsolat hiánya miatt. Ez a hét veszély az objektív beszámítási teszt első vagy második lépésére vonatkozik. Az első három – a megengedett veszély, a nem létező veszély és a csökkentett veszély – kizárja a büntetőjogilag relevánsnak tekinthető veszély létrejöttét. A fennmaradó négy veszély – az eltérített veszély, a vétkes veszély, az egyenlő veszély és a büntetőjogi védelem alá nem tartozó veszély – esetében bár megállapítható, hogy az elkövető cselekménye a társadalomra olyan veszélyt teremt, amelyet a büntetőjog védelmez, az eredmény mégis úgy alakul, hogy nem állapítható meg elég egyértelmű vagy szoros kapcsolat a veszély megteremtése és az eredmény között ahhoz, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás indokolt legyen.

² Daniel Nițu: Teoria riscului în dreptul penal. Revista de Drept Penal 2005/1. sz. 108. o.

³ Florin Streteanu – Daniel Nițu: Drept penal. Partea Generală. Vol. I. Universul Juridic, București 2014. 305. o.

⁴ Nițu: i. m. 107. o.

II.1. Megengedett veszély

A megengedett veszély a jog által védett társadalmi értékeket veszélyeztető olyan helyzetekre utal, amelyeket a büntetőjognak tolerálnia kell, mivel a társadalom számára alapvető fontosságúnak tekinthető tevékenységekhez kapcsolódnak az általuk jelentett kockázat ellenére.⁵ A gépjárművezetés a legmegfelelőbb példa a megengedett veszély illusztrálására, mivel a 21. században nélkülözhetetlenné vált, még akkor is, ha jelentős kockázatot jelent a testi épségre vagy bizonyos esetekben az emberi életre nézve. Az Eurostat statisztikái alapján 2022-ben 20 653 személy vesztette életét közúti balesetben az EU-ban,⁶ az USA-ban pedig 46 027 halálos közúti balesetet regisztráltak.⁷ Felmerül tehát a kérdés, hogy milyen alapon tekinthető egy tevékenység büntetőjogilag tolerálandó veszélyességűnek? Mindenekelőtt azt kell megvizsgálunk, hogy a kérdéses magatartás milyen gyakorisággal jár a törvény által szankcionált káros következménnyel. Ezután a tevékenység társadalmi hasznosságának mértékét vizsgálva meg kell határoznunk a kockázat és az ilyen tevékenység haszna közötti arányt. Ha a várható haszon a kockázathoz képest ésszerűen magas, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy ez egy olyan tevékenység, amellyel a társadalomnak szembe kell néznie a veszélynek való kitettség bizonyos szintjéig. Egy másik fontos szempont, amelyet figyelembe kell venni, hogy az adott tevékenység milyen mértékben helyettesíthető más, kevésbé veszélyes eszközökkel. Ha mindezeket figyelembe véve a jogalkotó úgy ítéli meg, hogy a tevékenység elengedhetetlen, vagy legalább szükséges a társadalom fejlődése szempontjából, akkor engedélyezi azt, és egyúttal meghatározza azt az adott tevékenységre vonatkozó jogi keretet, amellyel az ahhoz kapcsolódó veszély a lehető legalacsonyabb szintre csökkenthető.⁸

Az autózás példájánál maradva, a személygépkocsik és teherautók állati vontatású járművekkel való helyettesítése minden bizonnyal nagymértékben csökkentené a közúti balesetek számát és az ebből eredő sérüléseket és halálesetek is. Ezzel

⁵ Streteanu – Nițu: i. m. 306-307. o.

⁶ Road safety statistics in the EU. Eurostat Statistics Explained. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Road_safety_statistics_in_the_EU&oldid=630784 (2024. 10. 22.)

⁷ Car Crash Deaths and Rates. Injury facts. <https://injuryfacts.nsc.org/motor-vehicle/historical-fatality-trends/deaths-and-rates/> (2024. 10. 22.)

⁸ Ioana Curt: Contribuția victimei la producerea rezultatului în dreptul penal. Hamangiu, București 2021. 28-30. o.

egyidőben azonban rövidülnének a megtehető távolságok és az utazás kényelme is csorbulna, nem beszélve a beláthatatlan gazdasági következményekről. Ezért a jogalkotó úgy véli, hogy a hatályos közlekedési szabályok betartásával történő közlekedés veszélye olyan mértékű, amellyel a társadalomnak együtt kell élnie. Ebből következik, hogy nem vonható büntetőjogi felelősségre az az elkövető, aki a megengedett veszélyesség határain belül vezetve különböző okokból (különösen a sértett gondatlansága miatt) büntetőjogilag szankcionált eredményt (például a sértett halálát) okoz. Fontos kiemelni, hogy ha bebizonyosodik, hogy az elkövető a megengedett kockázat határain belül járt el, a büntetőjogi felelősség kizárásához nem szükséges a sértett „bűnösségének vizsgálata”, mivel az elkövető számára irreleváns, hogy a sértett gondatlanságból vagy szándékosan okozta-e az eredményt.⁹

A megengedett veszélyre vonatkozó szabályokat figyelembe véve a Bukarest 2. kerületi Bíróság felmentő döntést hozott.¹⁰ A tényállás szerint a vádlott a taxik számára kijelölt parkolóhelyen való tolatás közben elütötte a sértettet, aki szabálytalanul kelt át az úttesten, majd később elhunyt.

Amint az a vádlott nyilatkozataiból, a tanúvallomásokból, a helyszíni szemle jegyzőkönyvéből, a kiegészítő közlekedésbiztonsági vizsgálat jelentéséből, valamint az igazságügyi szakértői jelentésből kiderül, a vádlott, miután visszatért egy fuvarból egy pillanatra megállt a gépjárművel az első forgalmi sávban, körülbelül 3 méter távolságra a jobb oldali járdaszegélytől, hogy tolatással parkoljon le a taxiállomásnál, amelyet tábla jelzett. A sértett ugyanebben az időben szabálytalanul, egy, a gyalogosok átkelésére nem kijelölt helyen kelt át az úttesten. A sértett az úttesten közlekedő gépjárművek között haladt át, átkelt a villamossíneken, majd egy rést kihasználva a villamossínek és a harmadik forgalmi sáv között haladt. Miután átkelt az ellenkező irányba haladó forgalom sávjain, valamint a vádlott által vezetett gépjármű sávján, a sértett megállt a vádlott gépjárművének hátuljánál, az első forgalmi sávban, és kezével a gépjármű csomagtartójára támaszkodott.

A vádlott az oldalsó tükrökben, visszapillantó tükrökben és hátra fordulva, a hátsó ablakon keresztül biztosította, hogy a tolatás biztonságos legyen, majd elkezde-

⁹ Uo.

¹⁰ Consiliul Superior al Magistraturii. <https://www.rejust.ro/juris/72g593deg> (2024. 10. 22.)

te a tolatási manővert, körülbelül 3-4 km/h sebességgel haladva, mintegy 10-20 cm távolságot megtéve. Ebben a pillanatban a sértett, aki éppen a vádlott gépjárművének csomagtartójára támaszkodott, megijedt és elesett az úttesten, az első forgalmi sávban, a taxiállomás előtt. A vádlott nem tudta észlelni a 81 éves sértettet, aki szabálytalanul a gépjármű hátsó részének bal oldalán helyezkedett el. A sértett elesésének zajára felfigyelve a vádlott azonnal megállította a gépjárművet, kiszállt, és látta, hogy a sértett az úttesten fekszik. A sértettet kórházba szállították, ahol 11 napig volt kórházban, majd elhunyt.

A tárgyi oldalhoz kapcsolódó tényállásszerűség fennállásához három elem jelenléte szükséges: egy cselekvés vagy mulasztás, a következmény és az okozati összefüggés. A bíróság megjegyezte, hogy bár közvetett okozati összefüggés volt megállapítható a sértett halála és a vádlott cselekvése között, meg kell különböztetni a jogi és az ontológiai vagy természetes okozatiságot. Következésképpen egy személyt csak akkor lehet büntetőjogi felelősségre vonni, ha cselekedete jogilag releváns, azaz a jogi értelemben vett okozója az eredménynek. A bíróság úgy vélte, hogy a legmegfelelőbb megközelítés az objektív beszámítás tana, amely szerint nem csupán az okozati összefüggés tényleges meglétének azonosítására kell összpontosítani a cselekvés/mulasztás és az eredmény között, hanem arra is, hogy a tettesnek milyen körülmények között tulajdonítható az eredmény a cselekvése következményeként. Így bár az okozati összefüggés szükséges ahhoz, hogy a cselekmény a tettesnek tulajdonítható legyen, önmagában nem elegendő. A bíróság döntésében hangsúlyozza, hogy nem minden veszély, amely egy eredmény bekövetkezését okozhatja, vonható büntetőjogi felelősség alá. Következésképpen a vádlott magatartása a védett társadalmi értékre nézve nagyobb kockázatot kell teremtsen, mint amit a jog megenged. A bíróság rámutatott, hogy a közúti közlekedés engedélyezett tevékenység, amely önmagában is kockázatot jelent, és amelyet a jogalkotó részletesen szabályoz az ezzel járó veszély minimalizálása érdekében. A baleset résztvevőinek magatartását több oldalról kell vizsgálni, úgy a gépjárművezető, mint a gyalogos kötelezettségeit figyelembe véve. A vádirat szerint a vádlott nem tartotta be a jogszabályi előírásokat azzal, hogy úgy hajtotta végre a tolatást, hogy nem biztosította megfelelően a többi közlekedő biztonságát. A bíróság ezzel ellentétben azonban úgy ítélte meg, hogy a vádlott nem sértett meg semmilyen jogszabályt és viselkedése a jogalkotó által megengedett veszély határain belül maradt. Hogy erre a következtetésre jusson, a bíróság megállapította, hogy a gépjárművezetőknek körültekintően kell eljárniuk, amikor

tolatást végeznek, hogy ne zavarják a forgalmat és ne veszélyeztessék a szabályosan közlekedőket, akiknek elsőbbséget kell adniuk. Ugyanakkor azt is figyelembe vette, hogy a gépjárművezető gondossága nem kell kiterjedjen a szabálytalanul közlekedő résztvevőkre is. Mint a bíróság érvelésében olvasható, „[ha] így tennénk, az azt jelentené, hogy minden gépjárművezetőt automatikusan hibáztatnának, aki elüt egy szabálytalanul közlekedő gyalogost, függetlenül annak viselkedésétől. Elvárni a vádlottól, hogy olyan figyelmesen ellenőrizze az úttestet, hogy minden szabálytalan és kiszámíthatatlan magatartást előre lásson, az egyenértékű lenne azzal, hogy a vádlottat a sértett saját cselekményéért vonnánk felelősségre, aki semmilyen óvintézkedést nem tett saját életének védelme érdekében.”

A bíróság megállapította, hogy a vádlott a jogszabályoknak megfelelően járt el és körülmekintő magatartást tanúsított, amely ésszerűen lehetővé tette számára, hogy elsőbbséget adjon azoknak, akik jogosultak voltak rá. A bíróság azt is kiemelte, hogy a helyes felmentési alap a Büntető eljárási törvénykönyv 16. cikk (1) bekezdés b) pontjának első fordulata – „a cselekmény nem minősül bűncselekménynek” –, mivel a vádlott nem sértett meg semmilyen jogszabályi előírást a közlekedésbiztonsági normák szempontjából, így a cselekedet nem tekinthető tényállásszerűnek.

II.2. Nem létező veszély

A nem létező veszély elmélete szerint az elkövető nem vonható büntetőjogi felelősségre, ha a veszélyhelyzet létrehozása vagy egy már létező kockázat súlyosbítása csak képzeletbeli. Ez alatt az értendő, hogy a veszély nem valósul meg olyan módon, amelyet az adekvát kauzalitás elmélete megfelelőnek tartana az eredmény eléréséhez. A leggyakoribb példa az unokaöcs esete, aki gazdag nagybátyja után szeretne örökölni, ezért gyakran vesz neki repülőjegyet, várva, hogy a gép lezuhanjon.¹¹ A feltételek egyenértékűségének elmélete szerint, ha a repülőgép lezuhan és a nagybácsi meghal, az unokaöcs cselekedete okozati összefüggésben állna, de az adekvát kauzalitás és az objektív beszámítás tana szerint a repülőjegyek vásárlása normális körülmények között nem tekinthető a büntetőjogi felelősségre vonás alapjának. Az adekvát ok elméletéből kölcsönzött módszer alkalmazása mellett szóló érv az, hogy az unokaöcs felelősségre vonása olyan mindennapi cselekmények (például repülő-

¹¹ Streteanu – Nițu: i. m. 307. o.

jegy vásárlása egy rokon számára) szankcionálásához vezetne, amelyek kívül esnek a büntetőjog céljain. Hasonló hétköznapi cselekmények közé tartozhat az uszodabérllet megvásárlása abban a reményben, hogy a sértett megfullad, a sziklás ösvényen való túrázás, hogy a sértett lezuhanjon, vagy jegyek vásárlása egy futballmérkőzésre, hogy a sértett a szurkolók közötti heves konfliktusban életét veszítse. A nem létező veszéllyel kapcsolatban azt is meg kell jegyezni, hogy alkalmazhatósága azokra az esetekre korlátozódik, amikor az elkövető a véletlenre hagyatkozva akarja elérni az eredményt, mint a már-már abszurdnak tűnő korábbi példákban. Azokban az esetekben, amikor a veszély már nem csak az elkövető elméjében létezik, hanem a rendelkezésére álló konkrét információk által konkretizálódik, a cselekmény és az eredmény között okozati összefüggés állapítható meg. A szakirodalomból kölcsönzött előző példát folytatva, ha az unokaöcs tudja, hogy a repülőgép, amelyre jegyet vásárol, bombatámadás célpontja lesz, akkor felelősséggel tartozik nagybátyja haláláért.¹²

II.3. Csökkentett veszély

A csökkentett veszély olyan helyzetekre utal, amelyekben az elkövető a beavatkozásával megváltoztatja az ok-okozati lefolyást azáltal, hogy csökkenti egy már meglévő veszélyhelyzet kockázatát.¹³ Jó példa erre, amikor X látva, hogy egy kő közeledik Y feje felé, úgy löki őt, hogy a kő Y testének egy kevésbé létfontosságú területét találja el. A hagyományos román szakirodalomban kifejtett vélemények szerint ebben a helyzetben ok-okozati kapcsolat áll fenn X cselekménye és a végeredmény között, még akkor is, ha az sokkal súlyosabb lett volna az elkövető beavatkozása nélkül.¹⁴ Az okozati kapcsolat megállapítása ellenére, ilyen esetekben is a büntetőjogi felelősség alóli felmentés várható el, mivel súlyos társadalmi következményekkel járna, ha a büntetőjog olyan cselekményeket is szankcionálna, amelyeknek ugyan büntetőjogi következménye van (pl. testi sértés), de nélkülük sokkal súlyosabb következményre számíthatunk volna (pl. halálos fejsérülés). A klasszikus kauzalitási teóriák a bűnösség kizárásával, a szükségállapotra alapozva oldották meg a felelősség kizárását, de ahogyan egy román szerző rámutat, az objektív beszámítás tana ezzel szemben

¹² Uo.

¹³ Curt: i. m. 32. o.

¹⁴ Streteanu – Nițu: i. m. 308. o.

magát a tényállászerűséget zárja ki.¹⁵ Megállapítható, hogy az elkövető nem teremtett vagy súlyosított büntetőjogilag releváns veszélyhelyzetet (épp ellenkezőleg, egy már meglévő veszélyt csökkentett), így a büntetőjogi felelősséget a fent említett kétlépcsős teszt első lépcsőjénél ki kell zárni.¹⁶ A második megoldást tartom előnyösebbnek, mivel véleményem szerint ilyen esetekben a felelősség kizárásához elegendő annak megállapítása, hogy az elkövető nem okozott veszélyt a sértettnek, anélkül, hogy a nyomozásnak el kellene jutnia a közbelépő személy bűnösségének kérdéséig.

II.4 Eltérített veszély

Eltérített veszély olyan esetekben fordul elő, amikor az elkövető cselekedete a védett társadalmi értéket veszélyezteti, de az eredmény egy külső körülmény közbejötté miatt következik be, és nem ténylegesen a létrehozott veszély miatt.¹⁷ Erre példa lehet, amikor a verekedésben súlyosan megsérült sértettet mentőautóval szállítják kórházba, de az balesetезik és a benne lévő sértett életét veszti. Vagy egy gyilkossági kísérlet áldozatának esete, aki a műtét során közbejött orvosi műhiba miatt veszíti életét. Mindkét előbb említett esetben csak emberölési kísérletről beszélhetünk, mivel a kezdeti veszély és a végeredmény közötti kapcsolatba beágyazódik egy külső elem, amely hangsúlyosan befolyásolja az oksági kapcsolatot. Ezt a szempontot már a klasszikus büntetőjog is elismerte, az egyik szerző szerint az okozati összefüggés akkor szakad meg, ha „egy cselekmény után egy természeti jelenség vagy egy harmadik személy cselekménye lép közbe, amely a korábbi cselekménytől független eredményt hoz létre, mint önálló ok”.¹⁸ Ebből a gondolatból kiindulva a jelenlegi szakirodalom rámutat arra, hogy az objektív beszámítás tana alapján megállapítható, hogy a példákban szereplő kiinduló cselekmények kétségtelenül veszélyeztetik a büntetőjog által védett társadalmi értéket, de *in concreto* az eredmény bekövetkezése akár természeti jelenség, akár harmadik személy cselekményéből eredő független okokra vezethető vissza.¹⁹

¹⁵ Uo.

¹⁶ Curt: i. m. 33. o

¹⁷ Curt: i. m. 35. o.

¹⁸ Traian Pop: Drept penal comparat. Partea generală. Vol. II. Institutul de Arte Grafice Ardealul, Kolozsvár 1923. 299-300. o.

¹⁹ Curt: i. m. 36. o.

II.5 Vétkes veszély

A vétkes veszély olyan tényállásokra vonatkozik, amikor az elkövető veszélyt jelent a sértettre, de annak magatartása döntő szerepet játszik a végkifejletben. Ezek a hipotézisek olyan helyzetekre utalnak, amelyekben a sértett saját érdekeivel ellentétes cselekedeteivel vagy mulasztásaival a bűncselekmény eredményét a törvény által védett társadalmi értékek – súlyosabb – sérelme felé tereli. Látható, hogy ahogyan az eltérített veszély esetében, úgy ebben az esetben is befolyásolt végeredményről van szó. A kettő közötti alapvető különbség az, hogy az eltérített veszély esetében a hatás „kívülről” érkezik (természeti jelenség, harmadik fél tevékenysége stb.), a vétkes veszély esetében azonban az oksági kapcsolat a sértett saját későbbi cselekedete vagy mulasztása miatt szakad meg. Vétkes veszélyre példa lehet, ha a sértett gondatlanságból nem követi az orvos által előírt kezelést, amely biztosan teljes gyógyuláshoz vezetne, de állapota saját mulasztása miatt jelentősen romlik. A vétkes veszély legjobb példája, amikor a sértett a kórházba érkezéskor vallási meggyőződésből visszautasítja az életét biztosan megmentő kezelést és ennek következtében meghal.

Az elmélettel kapcsolatban két kérdést kell tisztázni: először is, hogyan határozzuk meg, hogy az áldozat cselekedete meghatározó volt-e a kimenetel szempontjából? Másodszor, milyen körülmények között alkalmazhatjuk a vétkes kockázatot a büntetés enyhítése vagy a büntetőjogi felelősség kizárása érdekében?

A német büntetőjogban kifejtett nézet szerint a döntő kérdés az, hogy a sértett tudatában van-e annak, hogy cselekményével vagy mulasztásával rontja helyzetét. E nézet szerint, ha a sértett tudatosan megtagadja az adott körülmények között az ellátást, vagy tudatosan nem kér segítséget, az elkövető felelősségét a súlyosbított eredményért ki kell zárni azon az alapon, hogy a sértett saját maga számára új veszélyes helyzetet teremtett, és a büntetőjog nem büntethet „harmadik személyeket” a sértett által saját magának okozott veszélyért.²⁰ Abban az esetben, ha a sértett nincs tudatában annak, hogy saját helyzetét rontja (véleményem szerint ez különösen azokra a helyzetekre vonatkozik, amikor a sértett gondatlanul, előre nem látva rontja saját helyzetét), enyhébb büntetés vagy a büntetőjogi felelősség kizárása akkor lehetséges, ha az eredmény a „sértett felelősségi körébe” sorolható, abban az érte-

²⁰ Claus Roxin: *Derecho penal. Parte general Tomo I. Fundamentos. La estructura de la teoría del delito.* Civitas, Madrid 1997. 390-392. o.

lemben, hogy a veszély elkerülése a sértett felelőssége.²¹ Erre példa lehet, amikor a sértett, miközben otthon folytatja a kórházi kezelést, figyelmen kívül hagyja az orvos utasításait, véletlenül túladagolva magát az előírt gyógyszerekkel. Ebben az esetben a sértett gondatlan cselekedete olyan veszélyhelyzetet teremt, amely túlságosan távol áll az elkövető által eredetileg teremtett veszélytől, és ennek a veszélynek a megelőzése (vagy inkább bekövetkezésének megakadályozása) kizárólag a sértett felelőssége.

A sértett mulasztására példa lehet, ha egy sérülést követően egyáltalán nem vagy későn fordul orvosi segítségért, és ennek következtében sérülése idővel egyre súlyosabbá válik. Egyetértek ezzel az állásponttal, mert kellően figyelembe veszi, hogy a sértettnek döntő szerepe lehet a kimenetelben, és ezért nem várható el a büntetőjogtól, hogy a sértett érdekeit hangsúlyosabban védje, mint ahogy ő maga tette, és saját érdekei ellenében vagy azok figyelmen kívül hagyásával cselekedett.

A vétkes veszély másik lehetséges esete, ha a sértett az elkövető által létrehozott veszélytől függetlenül, saját cselekményével okozza az eredményt. Ezekben az esetekben a büntetőjogi felelősség kizárására a sértettnek egyedül felróható vétkeség megállapítása miatt kerül sor. A sértett által vétkesen előidézett veszély alapján a Medgyesi Bíróság 344/2024 számú döntésében²² felmentette a vádlottakat. A bíróság megállapította, hogy a sértettet – többek között – napszámosként foglalkoztatták, és a feladata az volt, hogy a munkacsarnokon kívülről kartondarabokat hozzon be, amelyeket egy adagolóba helyezett, ami egy vízszintes bálázó préshez tartozott, körülbelül a gép közepén. Az eljárás során meghallgatott tanúvallomás szerint a tanú kiment az udvarra kartonokat hozni és az adagolót feltölteni. Amikor visszatért, hallotta, hogy a sértett hangosan kiabál, és látta, hogy térdre rogyott, jobb karja a prés belsejébe szorult, a sárga fémből készült védőburkolat pedig le volt szerelve. A tanú megállította a prést, és akkor vette észre, hogy a sértett jobb karja a könyökénél le volt vágva, és a prés belsejében egy kalapács volt, amelyet valószínűleg a sértett használt a gép meghibásodásának kijavítására anélkül, hogy leállította volna a gépet.

²¹ Roxin: i. m. 401-402. o.

²² <https://www.rejust.ro/juris/392g368e3> (2024. 10. 22.)

A gondatlanságból elkövetett emberölés vádjával kapcsolatban az ügyészség úgy ítélte meg, hogy a felelősség körülbelül 50%-ban a vádlottakat terheli, mivel tudtak a présgép meghibásodásáról, és ahelyett, hogy javítást kértek volna, rögtönzött megoldásokhoz folyamodtak az alkalmazottaik révén. A felelősség másik fele a sértettet terheli, aki korábban tájékoztatást kapott a munkavédelmi előírások betartásáról, miszerint tilos volt bármilyen módon beavatkozni a gép működésébe, és tudta, hogy bármilyen beavatkozást a gép leállítása és áramtalanítása után kellett végrehajtani. A bálázógéppel kapcsolatos munkafolyamat, pontosabban, amit a nap-számosoknak tenniük kellett, az volt, hogy a prés feletti tárolóba kartonokat helyeztek, amelyek később egy tömör, téglalap alakú bálává préselődtek össze. A kartonok behelyezése nem jelentett semmilyen kockázatot, továbbá bármilyen meghibásodás, amely a prés működése közben történt volna, automatikusan leállította a gépet.

A bíróság érvelésében rámutatott, hogy a bűncselekmény tényállásszerűségének elemzésében meg kell állapítani az áldozat halála és a vádlottak cselekvése vagy mulasztása közötti ok-okozati kapcsolatot. E célból az objektív beszámítás tanának alkalmazását találta a legmegfelelőbbnek, amely szerint meg kell határozni azokat a feltételeket, amelyek mellett a vádlottak cselekedeteinek következményei velük szemben beszámíthatók. A bíróság véleménye szerint ez az elemzés nem azt vizsgálja, hogy a vádlottak cselekedetei okozták-e az eredményt, hanem azt, hogy a bekövetkezett következmény objektíven a vádlottakra róható-e a cselekedetük vagy mulasztásuk következményeként. Meg kell vizsgálni, hogy a cselekedet jogilag releváns veszélyt teremtett-e a védett társadalmi érték számára, és hogy az okozott következmény az ezen cselekvés által létrehozott veszély következménye-e.

Az egyetlen hiányosság, amelyet a vádlottaknak felróható volt a bíróság szerint abban állt, hogy nem biztosítottak megfelelő védőfelszerelést a munkás számára ezzel a munkavégzéshez kapcsolódó valamilyen mértékű veszélyt okozva, de ezt nem találták ok-okozati összefüggésben a sértett halálával.

Az objektív beszámítás tana szerint meg kell vizsgálni, hogy az okozott eredmény közvetlen következménye volt-e az elkövetők mulasztása által létrehozott veszélynek. Az elemzés eredményeként a bíróság megállapította, hogy nincs kapcsolat a vádlottak mulasztása és az okozott következmény között, mivel nincsenek bizonyítékok arra, hogy ha az áldozat rendelkezett volna megfelelő munkavédelmi felszereléssel, akkor nem avatkozott volna a gép működésébe és nem távolította volna

el a védőrácstól. Így az ügyben felvett bizonyítékokból egyértelműen kiderül, hogy a sértett a munkavédelmi instrukciók ellenére indokolatlanul távolította el az egyik fémből készült védőrácstól, nem állította le a gépet, és kalapáccsal benyúlt annak belsejébe. A bíróság megállapította, hogy a sértettnek semmi oka nem volt eltávolítani a védőrácstól, és különösen nem volt indokolt, hogy a gép működése közben kezét benyújtsa annak mechanikai részébe. Továbbá, a sértettnek – még a munkavédelmi eligazításon túlmenően is – az általános tapasztalat alapján tisztában kellett volna lennie azzal, hogy egy ilyen tevékenység rendkívül veszélyes és munkabalesetet okozhat. A bíróság rámutatott, hogy a munkavédelmi szabályok megszegéséért, amelyekről tájékoztatást kapott, kizárólag a sértett tehető felelőssé, anélkül, hogy a munkáltató – aki minden erőfeszítést megtett annak érdekében, hogy a munkavégzés teljes biztonságban történjen – felelőssége felmerülne.

A bíróság azt is megállapította, hogy nem a megfelelő védőfelszerelés biztosításának elmulasztása volt az a tényező, amely a baleset bekövetkeztét okozta, a vádlottak mulasztása nem jelentett veszélyt a napszámos életére. Következésképpen a bíróság kizárólag az áldozat vétkességét állapította meg a baleset előidézésében, a vádlottakat pedig felmentette.

II.6 Egyenlő veszély

Az egyenlő veszély azokat a tényállásokat foglalja magába, amelyek esetében a veszély, aminek a sértett ki volt téve, akkor is ugyanolyan eredménnyel járt volna, ha az elkövető tiszteletben tartotta volna a korábban bemutatott megengedett veszély határait.²³ Az elmélet alkalmazásának legnagyobb kihívása annak meghatározása, hogy milyen bizonyossággal lett volna ugyanolyan az eredmény, ha az elkövető a törvényes keretek között marad. A megoldás egyszerű azokban az esetekben, amelyekben kétséget kizáróan megállapítható, hogy az eredmény akkor is bekövetkezett volna, ha az elkövető a törvény teljes betartásával járt volna el, mivel ebben az esetben a megengedett kockázat túllépése nem tükröződik az eredményben.²⁴ A Felsővisói Bíróság 93/2024 számú döntésében²⁵ ennek megfelelően mentette fel a vádlottat. A

²³ Nițu: i. m. 111. o.

²⁴ Streteanu – Nițu: i. m. 311-312. o.

²⁵ <https://www.rejust.ro/juris/g87g4569g> (2024. 10. 22.)

tényállás szerint a vádlott autóvezetés közben elütötte a sértettet, aki kerékpárjával szabálytalanul, arra nem kijelölt helyen próbált átkelni az úttesten. Az ütközés következtében a sértett súlyos sérüléseket szenvedett, és a kórházba szállítás közben, a felmerült komplikációk miatt elhunyt. Az orvosszakértői jelentés ugyanakkor megállapította, hogy a sértett véralkohol szintje 1,20 g/l tiszta alkohol volt. Az ügyben szakértői vizsgálatot is elrendeltek, amely megállapította, hogy a balesetet részben az áldozat szabálytalan balra kanyarodási manővere és alkoholos befolyásoltság alatt álló állapota, részben pedig a vádlott által az adott útszakaszon megengedettnél nagyobb sebességgel való közlekedés okozta. Megállapították továbbá, hogy a vádlott megelőzhetné a közúti baleset bekövetkezését, ha az adott útszakaszon előírt sebességhatár tiszteletben tartásával halad. A szakértői vélemény megállapította, hogy vádlott járművének kezdeti sebessége körülbelül 84 km/h volt, és az ütközés pillanatában 71 km/h-val haladt. A jelentés szerint a maximális sebesség, amellyel a baleset még elkerülhető lett volna, körülbelül 57 km/h volt. A bíróság úgy ítélte meg, hogy az objektív beszámítás tana a legalkalmasabb az ok-okozati összefüggés megállapítására a vádlott cselekedete és a sértett halála között, mivel ez az elmélet átvesz elemeket a feltételek egyenértékűségének elméletéből, az adekvát kauzalitásból, valamint a releváns ok elméletéből. Ez az elmélet abból indul ki, hogy a természetes oksági kapcsolat egyszerű vizsgálata nem elegendő a büntetőjogi felelősség megalapozásához, azon túlmenően szükséges megállapítani, hogy a cselekvés/mulasztás olyan veszélyt teremtett, amelyet a jog elutasít, és az eredmény ennek a konkrétan létrejött veszélynek az anyagi megvalósulása.

A második szakértői vélemény szerint az elemzett körülmények alapján az a maximális sebesség, amely lehetővé tette volna a jármű megállását az ütközés helyéig, 47,5 km/h volt. Ezzel kapcsolatban a bíróság megjegyezte, a legnagyobb megengedett sebesség lakott területeken 50 km/h. Ennek megfelelően arra a következtetésre jutott, hogy a konkrét körülmények fényében a gépkocsivezető nem tudta volna megelőzni a balesetet. A bíróság megállapította, hogy a vádlott az alkalmazandó jogszabályi rendelkezéseknek megfelelően járt el, és óvatos, elővigyázatos magatartást tanúsított, amely lehetővé tette számára, hogy ésszerűen elsőbbséget adjon azoknak a személyeknek, akik erre jogosultak voltak, valamint, hogy megelőzze az előrelátható közúti eseményeket. A veszélyhelyzetet tehát a sértett okozta, aki ittas állapotban, szabálytalan helyen kelt át az úttesten, és nem a megengedett sebesség a vádlott általi túllépése. Következésképpen a sértett gondatlan magatartása, aki ittas

állapotban, szabálytalanul kelt át az úttesten, nem nézett körül, és tévesen mérte fel annak lehetőségét, hogy biztonságosan áterjen az út másik oldalára, kizárólagos oka volt a balesetnek. A bíróság továbbá rámutatott, hogy a felmentés helyes jogalapja az, hogy a cselekmény nem ütközik a büntetőjogi törvénybe, mivel ezekben az esetekben éppen a cselekvés/mulasztás tényállásszerűsége hiányzik.

Kevésbé egyértelmű azonban a helyzet azokban az esetekben, amikor csak valószínűsíthető, hogy ha a cselekményre a törvényes keretek között került volna sor, az csökkentette volna az eredmény súlyosságát, vagy akár meg is előzhetne volna azt. Jó példa erre a német legfelsőbb bíróságnak a szakirodalomban gyakran idézett döntése.²⁶ A szóban forgó ügy tényállása szerint egy tehergépkocsi vezetője egy kerékpáros előzésébe fogott, kb. 26 km/h sebességgel, de a jogszabályban előírt minimális oldaltávolság (ez 1-1,5 m, és a sofőr 0,75 m-re közelítette meg a kerékpárost) betartása nélkül. Az előzési manőver során az ittas kerékpáros hirtelen balra kanyarodott – a szakértői jelentés szerint nagy valószínűséggel az alkoholos befolyásoltság miatt – a tehergépkocsi pótkocsija alá esett, és a baleset következtében meghalt. A vizsgálat során kiderült, hogy a baleset valószínűleg akkor is bekövetkezett volna, ha a – közlekedési szabályok által előírt – minimális oldaltávolságot betartják. Ennek alapján a bíróság úgy ítélte meg, hogy a baleset akkor is hasonlóan alakult volna, ha az alperes betartotta volna a minimális oldaltávolságot a kerékpárostól. A bíróság rámutatott, hogy a kerékpáros erősen ittas állapotára tekintettel feltételezhető, hogy hasonlóan irracionális módon reagált volna, ha a tehergépkocsi csak 1,5 méterre közelítette volna meg.

A döntés nyomán két különböző vélemény formálódott ki a szakirodalomban. Az egyik német szerző úgy vélte, hogy az eredmény beszámítása kötelező lenne, mert a kerékpáros életét meg lehetett volna menteni, ha az előzési manővert jogszerűen hajtják végre. A szerző rámutat, hogy a megengedett veszély határainak túllépése jelentősen megnövelte a baleset bekövetkezésének valószínűségét. Megállapítja továbbá, hogy a megengedett veszély határa a jogszabályban meghatározott minimális oldaltávolság, és ha ezt a határt betartották volna és az eredmény mégis bekövetkezik, akkor az úgysem alapozhatott volna meg büntetőjogi felelősséget a megengedett veszély miatt. Következésképpen az e határértéket meghaladó csele-

²⁶ BGHSt 11, 1 <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bs011001.html> (2024. 10. 26.)

kedetek minden esetben az elkövető felelősségre vonását követelik meg.²⁷

Másrészt a konkrét ügy kapcsán a román szakirodalomban olyan nézőpont is kifejezésre került, hogy hasonló esetekben a büntetőjogi felelősség csak akkor indokolt, ha jogszerű magatartással biztosan elkerülhető lett volna az eredmény, vagy nagyon nagy a valószínűsége annak, hogy az eredmény nem következett volna be, ha az elkövető a törvényben előírt gondossággal járt volna el.²⁸ Ezzel a szakirodalmi állásponttal összhangban úgy vélem, hogy az eredmény lehetséges bekövetkeztére vonatkozó minden kétséget az elkövető javára kell értékelni.

II.7 A büntetőjogi védelem alá nem tartozó veszély

A nem védett veszély olyan helyzetekre utal, amelyekben az elkövető ugyan túllépi a megengedett veszély határát, de az események olyan atipikusan alakulnak, hogy nem mondható el, hogy a végeredmény e veszély megvalósulása lenne.²⁹ Más szóval, az eredmény nem úgy következik be, ahogyan azt a büntetőjog célja volt megakadályozni. A szakirodalomban említett példa egy olyan orvos esete, aki ittas állapotban megy be a műtetre, a beteg viszont egy rosszul sterilizált műszer okozta fertőzés következtében veszíti életét. Ebben az esetben joggal mutattak rá, hogy az orvos ittassága nem befolyásolta az eredményt, hiszen a hasonló gondatlanság tilalmának célja nem a felhasznált műszerek sterilizálásának biztosítása, hanem annak, hogy az orvos kellően beszámítható legyen a műtét során.³⁰

III. Következtetés

A veszélyek teóriája magába foglalja és ötvözve továbbfejleszti az összes többi elméletet, beleértve a *conditio sine qua non* elméletet, az adekvát kauzalitást és a relevanciaelméletet. Ezen felül nemcsak a közvetlen okozati összefüggést veszi figyelembe, hanem a felelősség megállapításához szükséges egyéb szempontokat is, mint például a társadalmi tényezők és az emberi viselkedés változóit. Így szélesebb és átfogóbb keretet biztosít a büntetőjogi felelősség megállapításához. Az elmélet alapvetően a

²⁷ Roxin: i. m. 379. o.

²⁸ Curt: i. m. 40-41 o.

²⁹ Nițu: i. m. 112. o.

³⁰ Streteanu: i. m. 314. o.

conditio sine qua non elmélet logikáján alapul, amely szerint egy cselekmény vagy mulasztás akkor tekinthető oknak, ha e nélkül az eredmény nem következett volna be. Az adekvát kauzalitás tovább pontosítja ezt az összefüggést azáltal, hogy csak azokat az okokat veszi figyelembe, amelyek objektíve előre látható módon vezetnek az adott eredményhez. A relevanciaelmélet ezzel szemben még tovább szűkíti a lehetséges okok körét, és azokra összpontosít, amelyek jogilag relevánsak a felelősség megállapítása szempontjából.

Az objektív beszámítás elmélete integrálja és továbbfejleszti ezeket az elméleteket azáltal, hogy a jogi felelősség megállapításához szükséges tényezők szélesebb körét vizsgálja. Ily módon lehetővé teszi a büntetőjogi felelősség igazságosabb és pontosabb vizsgálatát, figyelembe véve a kérdéses cselekmény vagy mulasztás szélesebb körű körülményeit. Mint ilyen, joggal mondható, hogy nem egyértelműen csak okozatossági elméletéről van szó, mivel olyan összetett elemzési rendszert alkalmaz, amely a vétkesség, a felróhatóság és az előreláthatóság területéről vesz át elemeket. Nyilvánvaló, hogy a klasszikus okozatisági elméletek gyakorlati alkalmazása korlátozott, mivel hajlamosak a kimenetelt előidéző eseményeket túlzottan leegyszerűsíteni vagy általánosítani, és nem tesznek egyértelmű különbséget jogi ok és egyszerű körülmény között.

Ahhoz, hogy valakit büntetőjogi felelősségre lehessen vonni, nem elegendő csupán az ok-okozati összefüggés meglétét más tudományok más területeiről származó kritériumok (filozófián és természettudományokon alapuló ok-okozati elméletek) alapján megállapítani, hanem az eredménynek az elkövetővel szemben büntetőjogi szempontból is felróhatónak kell lennie. Az objektív beszámíthatóság tana választ adhat e kérdésekre, azáltal, hogy szélesebb kontextust vezet be az emberi magatartások és azok eredményei közötti kapcsolat vizsgálatához. Bár túllép az ok-okozati összefüggés szűk határain, ha elfogadjuk ezt a nézetet, akkor az objektív beszámítás elméletén alapuló veszélyek teóriáját értékes eszköznek kell tekintenünk a büntetőjogi felelősség vizsgálata során.

Berki Vivien

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ alelnöke, Civilisztika Tagozatának Tagozatvezetője

Váltott gondoskodás – Valóban ez a szülői felügyelet közös gyakorlásának jövője?

I. Bevezető gondolatok

Ha a mai világban valaki azt mondja, hogy válni fog, az emberek sajnálatukat fejezik ki, azon kezdenek gondolkodni, vajon milyen körülmények vezethettek ehhez a döntéshez. Vajon megcsalta a férje és lebukott a felesége előtt? Vagy csak egyszerűen kialudt a tűz és mégsem tartott örökké? A miértek és egyéb kérdések kavalkádján kívül mégsem bélyegzik meg a feleket, hiszen sajnálatos módon egy teljesen elfogadott jelenségről beszélünk. Ami nem megy, azt nem kell erőltetni – gondolhatják sokan, amikor ügyvédjükkal a válás részleteit beszélük át.

Amikor a házastársak a válás mellett döntenek, az emberek csak puhatolózva igyekeznek kielégíteni kíváncsiságukat, mégis van egy lényeges pont, amelyre mindig kitérnek: mi lesz ezután a közös gyerekekkel. A felek mellett ugyanis van egy (vagy több) másik élet is, amely gyökeresen megváltozik a döntés meghozatala után. Sok esetben pedig szegény gyerek semmit nem érzékelt azokból a körülményekből, amelyek a házasság felbontásához vezettek, így teljesen váratlanul éri őket a hír, hogy a megszokott környezete igen hamar meg fog változni. Nem lesz többé közös nyaralás, közös hétvégi filmnézés, fagyizás és bármilyen olyan program, amelyen mind az anyuka, mind az apuka részt vett és boldog családi pillanatot okozott mindannyiuk számára.

A hír hallatán természetesen a gyermekben is előtör az aggodalom, hogy hogyan is lesz ezután, kinél fog lakni, hányszor látja a másik szülőjét és úgy igazából: melyik szülőjét is válassza. A házasság felbontása egy olyan procedúra, amely az eljárás minden szereplőjét érinti érzelmileg, ebből kifolyólag az eljáró hatóságnak – és természetesen a feleknek – is így kell hozzáállniuk a kényes kérdéshez. Nemcsak a gyermekben merülhet fel a kérdés, hogy kinél szeretne lakni, hanem a házastár-

sak is elgondolkodnak azon, hogyan is fogják megoldani gyermekük elhelyezését, láthatását és a kapcsolattartás kérdését. A legtöbb szülő a régi rendszer elvét követve úgy gondolja, csak olyan megoldás születhet, ahol a gyermek felügyeletét kizárólagosan egyikük kapja meg, csak vele fog élni, a másik fél pedig egy-két órára, talán egy-két napra a megbeszélte időpontokban elviheti, hogy közös programokon vegyenek részt. Mégsem biztos azonban, hogy ez a legjobb opció a szülők és a gyermekek számára. Éppen ebből kifolyólag került bevezetésre egy új modell, a váltott gondoskodás intézménye, amelynek elterjedése növekvő tendenciát mutat.

Kutatásomban ennek a lehetőségnek a körülményeivel foglalkozom és a következő kérdésekre keresem a választ. Hogyan szabályozza a magyar jog a váltott gondoskodás intézményét? Milyen érvek szólnak ellene és mellette? Mennyire szolgálja ez a modell a gyermekek érdekeit? A kutatási kérdések felállítását követően megfogalmazott hipotézisem szerint a váltott gondoskodás intézménye nincsen teljesen megfelelően szabályozva a hazai jogban, a gyermek érdekét pedig akkor szolgálja igazán ez az intézmény, ha a szülők közötti konszenzus már a házasság felbontása alatt is megvolt.

II. A házasság felbontása

A házasság felbontásának két módja van: a feldúltságon alapuló és az egyező akaratnyilatkozaton alapuló bontás.

Első esetről a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (továbbiakban: Ptk.) Családjogi Könyvének 4:21. § (1) bekezdése úgy rendelkezik, hogy „a bíróság a házasságot bármelyik házastárs kérelmére felbontja, ha az teljesen és helyrehozhatatlanul megromlott. A házasság teljes és helyrehozhatatlan megromlása állapítható meg különösen abban az esetben, ha a házastársak között az életközösség megszűnt, és annak helyreállítására – az életközösség megszűnéséhez vezető folyamat, illetve a különélés időtartama alapján – nincs kilátás”. A kommentár értelmezése szerint a „teljesen” szó a házasság egészére kihat, annak minden eleme beletartozik, a „helyrehozhatatlanul” nem más, mint a visszafordíthatatlanság, a körülmények olyan szintű megromlása, hogy csak ez az egy járható út áll rendelkezése, a „megromlás”

pedig a tönkremenetelt jelzi.¹ A törvény ezen rendelkezése lehetőséget biztosít arra, hogy az egyik fél kérelmére döntsön a házasság felbontása mellett, nem szükséges ehhez a másiknak a hozzájárulását kérni. Természetesen ez nem zárja ki azt az opciót sem, hogy mindkét fél kérelmezheti a bíróságot erre. A törvény többletfeltételt szab a feldúltságon alapuló bontáshoz: házastársak közötti életközösségnek nemcsak, hogy meg kell szűnni, de annak helyreállítására a megszűnéshez vezető folyamatok és a különélés időtartama miatt nincsen már lehetőség. Értelemszerű, hogy ezeknek a körülményeknek a vizsgálata alapvető kötelezettség a bíróság számára, viszont nem kizárólagos, hiszen az eset további részleteit is figyelembe kell venni.² A Legfelsőbb Bíróság 9. számú, hatályon kívül helyezett Irányelve kimondja, hogy „*olyan egyedi ok nincs, amelynek fennállása esetén a bíróságnak a házasságot minden további vizsgálat nélkül fel kellene bontania*”,³ ennek értelmében tehát a bírónak nem szabad egyetlen szempontra támaszkodnia a döntés meghozatalakor, hanem minden lényeges pontra ki kell térnie és csak az összes információ birtokában döntheti el, melyeket vesz nyomatékosan figyelembe. A házastársi életközösség megszűnése abban az esetben is fennáll és nem zárja ki a különélés időtartamát, ha a házastársak továbbra is együtt élnek (ez történhet gazdasági szempontból vagy akár a kiskorú gyermek nevelése érdekében is).⁴

Második esetről a Ptk. 4:21. § (2) bekezdése szól: „*a bíróság a házasságot az (1) bekezdésben foglalt körülmények vizsgálata nélkül bontja fel, ha azt a házastársak végleges elhatározáson alapuló, befolyásmentes megegyezésük alapján közösen kérik.*” Ennél az eshetőségnél nem a feldúltságnak egyik fajtájáról beszélünk, hanem önálló lehetőségről,⁵ amely a házastársak számára kifejezetten előnyös, ha békés úton rendezik viszonyukat és képesek megegyezni a fontosabb kérdésekben. Ezekbe a járulékos kérdésekbe nem tartozik bele a házassági vagyoni jogi kérdésekben való megállá-

¹ Makai Katalin – Nyíróné Kiss Ildikó: Családjog. In: Wellmann György (szerk.): Polgári jog III/VI. – Családjog. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest 2021. Elérés módja: Jogkódex

² Herger Csabáné – Katonáné Pehr Erika: Magyar családjog. Novissima Kiadó, Budapest 2021. 60-61. o.

³ A házassági bontóperekkel kapcsolatos általános szempontokról szóló 9. számú Irányelv 1. pont

⁴ Herger – Katonáné Pehr: i. m. 61. o.

⁵ Herger – Katonáné Pehr: i. m. 63. o.

podás, amely ugyan egy érzékeny területnek számít a válás során, esetlegesen a konszenzust felboríthatja, mégis hasonlóan lényeges eleme, mint például a gyermekkel való kapcsolattartás. A feleknek rendelkezniük kell a közös lakás használatáról és a közös gyermek tekintetében a szülői felügyeleti jogok és kötelezettségek gyakorlásáról (szülői felügyelet gyakorlása, a különélő szülő és a gyermek közötti kapcsolattartás, a gyermek tartása), valamint igény esetén a házastársi tartás kérdéséről.⁶

A szülői felügyeleti jogokat a Ptk. taxatívén meghatározza: a kiskorú gyermek nevének meghatározása, gondozása, nevelése, tartózkodási helyének meghatározása, vagyonának kezelése, törvényes képvisellete, a gyámnevezés és a gyámságból való kizárás.⁷ Alapvetően a felek ezeket a jogokat és kötelezettségeket közösen gyakorolják, a felek között ebben egyenlőség áll fenn.⁸ A házasság felbontása esetén azonban ez a helyzet megváltozik és két lehetősége lesz a feleknek: vagy a továbbiakban is közösen gyakorolják ezeket, vagy a bíróság az egyik szülő kizárólagosságáról dönt, míg a másik felet csak a gyermek sorsát érintő lényeges kérdésekben illeti meg a döntéshozás. Az esetek többsége azt mutatja, hogy a szülők megállapodást szoktak kötni, a bíróságnak kisebb esetben kell erről a kérdéstről döntenie.⁹ A téma relevanciája miatt a továbbiakban csak a közös felügyeletről lesz szó.

III. A szülői felügyelet közös gyakorlása

2022-ben hatályba lépett módosítás következtében átalakult a Ptk. közös felügyelet gyakorlására vonatkozó rendelkezése. A törvény a változást követően a következőképpen nevesítette a szülői felügyelet közös gyakorlását: „*a szülői felügyeletet a szülők – megállapodásuk vagy a gyámhatóság vagy a bíróság eltérő rendelkezése hiányában – közösen gyakorolják akkor is, ha már nem élnek együtt.*”¹⁰ A házasság felbontása előtt értelemszerű, hogy a jogokat és kötelezettségeket együttesen gyakorolja a két fél, ez a megszűnés után azonban fennállhat akkor, ha a szülők erről

⁶ Herger – Katonáné Pehr: i. m. 63-65. o.; A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (továbbiakban: Ptk.) 4:21. § (3) bekezdés

⁷ Ptk. 4:146. § (2) bekezdés

⁸ Ptk. 4:147. § (1) és (2) bekezdés

⁹ Visontai-Szabó Katalin: A szülői felügyelet rendezésének jogi keretei és pszichológiai háttere különös tekintettel a szülői felügyelet közös gyakorlására. Glossa Iuridica 2021/4. sz. 77. o.

¹⁰ Ptk. 4:164. § (1) bekezdés

közösen megállapodnak, nem válik automatikussá azáltal, hogy a kiskorú egyikük háztartásában él.¹¹ Ennek a megállapodásnak nemcsak a két fél számára kell előnyösnek lennie, hanem szükséges, hogy a gyermekük érdekeit is biztosítsák. Nem lehet megoldás és a bíróság nem hagyhatja jóvá az olyan egyezséget, amely ugyan látszólag jól kidolgozottnak tűnik, a szülői felügyelet kérdése is rendezve van benne, mégis kitűnik belőle, hogy a szülők elképzeléseinek és igényeinek felel csak meg, a gyermekük helyzetének nem. A perben a szülők egy együttműködési tervet terjesztenek elő, amelyben levezetik, hogyan képzelik megvalósítani a közös jogok gyakorlását, az általuk felvázoltakból ki kell derülnie annak, hogy a gyermek gondozását és a másik féllel való együttműködést garantálni és biztosítani tudják. Ennek a megállapodásnak nem feltétele, hogy a szülők a váltott gondoskodásban állapodjanak meg, továbbá a közös szülői felügyeleti megállapodás esetén a Ptk. szabályai szerint nem kell a kapcsolattartás kérdéséről dönteniük, csupán a gyermek lakóhelyét kell meghatározniuk.¹² Fontos kiemelni, hogy a házasság felbontása során mindig a gyermek érdekét kell előtérbe helyezni,¹³ ezért a szülőknek nem csak azt kell figyelembe venniük, hogy ők maguk képesek lesznek-e együttműködni, hanem hogy ez a helyzet a gyermekük javára válik-e.

Azáltal, hogy a válás során a felek külön élnek, két lehetőségük van a törvény szerint: a felügyelettel kapcsolatos jogokat és kötelezettségeket megosztják egymás között, vagy abban állapodnak meg, hogy ezt csak az egyikük gyakorolja.¹⁴ Ez utóbbiról elmondható, hogy egy ráutaló magatartás keretein belül is megtörténhet a felosztás, ennek oka pedig, hogy a gyermek már huzamosabb ideje az egyik fél háztartásában nevelkedik. Abban az esetben, ha ezzel a ráutaló magatartással eldöntik a felügyelet kérdését, a másik szülő később a bíróságtól csak a szülői felügyelet gyakorlásának megváltoztatását kérheti.¹⁵

Megállapodás hiányában a bíróság fogja kinevezni, melyik szülőt illetik meg a felügyeleti jogok és kötelezettségek. Míg a közös megegyezés esetén a bírő nem rendezi a kapcsolattartás kérdését, azt a felekre bízva, addig a felügyelet bíróság

¹¹ Makai – Nyíróné Kiss: i. m.

¹² Visontai-Szabó: i. m. 80. o.; Ptk. 4:21. § (4) bekezdés

¹³ Ptk. 4:21. § (5) és (6) bekezdés; Ptk. 4:164. § (2) bekezdés

¹⁴ Ptk. 4:165. § (1) bekezdés

¹⁵ Makai – Nyíróné Kiss: i. m.

általi kinevezése esetén rendelkezni kell erről is.¹⁶ A bíró hiába ítélné meg úgy, hogy mindkét szülő alkalmas lenne a gyermek nevelésére és a szülői felügyelet gyakorlására, a törvény jelenleg nem ad arra lehetőséget, hogy a közös felügyeletet a bíró elrendelje saját hatáskörében.¹⁷ A 2022-es módosítás következtében azonban lehetőség nyílt arra, hogy a bíró az egyik fél kérelmére döntsön a közös felügyelet elrendeléséről, ha az a kiskorú gyermek érdekében áll.¹⁸ Ez nem jelenti automatikusan azt, hogy a kérelem beérkezését követően a bíróság a fennálló helyzetet ítéletével megváltoztatja – ez a bírók számára egy lehetőség, nem kötelezettség. A módosításhoz fűzött indokolás azzal magyarázta a rendelkezés bevezetését, hogy ezáltal a gyermeknek nem kell a válást követően elszakadnia az egyik szülőjétől. Ehhez szükséges egy teljeskörű bizonyítás lefolytatása, a körülmények mérlegelése, a felek és a gyermek meghallgatása, és mindezek után is csak akkor rendelhető el a közös felügyelet, ha a bíró meggyőződött arról, hogy ez a döntés a legkedvezőbb a gyermek számára.¹⁹

Általában elmondható, hogy a felek közti megállapodás esetén – ha nem közös gyakorlásról van szó – a felek közül az anyát szokta megilletni a szülői felügyelet. A probléma, hogy sok esetben magát a közös felügyeletet tévesen ítélik meg a felek, a váltott gondoskodás intézményével keverik, amelyet vagy saját érdekükből nem szeretnének, vagy a gyermekükre gondolva úgy érzik, a költözködés és az állandóság hiánya nem válna hasznukra.²⁰ Másik nehézség lehet az is, hogy a férfiak úgy hiszik, az anyával szemben nincsen esélyük, biztosak abban, hogy a nő malmára fogja hajtani a bíró az ügyet és ezért meg sem próbálják elérni a közös felügyeletet.²¹ Fon-

¹⁶ Berki Vivien: „Anyá, apa, nekem is van véleményem!” – A gyermek véleménynyilvánításhoz való jogának biztosítása a hazai szülői felügyelet rendezése iránti perekben. In: Kemecei Nóra (szerk.): Mailáth György Tudományos Pályázat 2023 Díjazott Dolgozatok. Országos Bírósági Hivatal, Budapest 2024. 125. o.

¹⁷ Változások a közös szülői felügyelet gyakorlásában 2022. január 1-jétől. Jogászvilág. <https://jogaszvilag.hu/szakma/valtozasok-a-kozos-szuloi-felugyelet-gyakorlasaban-2022-január-1-jetol/> (2024. 11. 27.) (továbbiakban: Változások a közös szülői felügyelet gyakorlásában 2022. január 1-jétől)

¹⁸ Ptk. 4:167. § (1) bekezdés

¹⁹ Végső előterjesztői indokolás az egyes igazságügyi tárgyú, valamint kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2021. évi CXXII. törvényhez – Indokolások Tára 2021/137. 87. §

²⁰ Visontai-Szabó: i. m. 81. o.

²¹ Visontai-Szabó Katalin: Közös vagy kizárólagos szülői felügyelet? A gyermek érdekének érvényre jutására a polgári kortól napjainkig. Díké – A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport folyóirata 2022/2. sz. 242. o.

tos lenne, hogy ezeket a tévhiteket és félelmeket az emberekből kineveljük. Abban az esetben, ha közös megállapodásra törekednek a felek, a képviselőiknek tájékoztatni kellene őket a lehetőségéről, hogy nem csak az az opció áll fenn, hogy az egyiküket fogja megilletni a szülői felügyelet, hanem közösen is gyakorolhatják, ha ebben meg tudnak állapodni és meglátásuk szerint a gyermekük érdekében áll. Ha nincsen jogi képviselő, hanem esetleg a szülők az interneten néznek utána a dolgoknak, lényeges lenne azoknak a honlapoknak a frissítése, amelyek a válással és az ahhoz kötődő kérdésekkel kapcsolatban válaszokkal szolgálnak. Amennyiben pedig erre mind nem volt lehetőség, úgy a bírónak tájékoztatnia kéne a bontási per során, hogy kérhetik a közös szülői felügyelet elrendelését és ezzel kapcsolatban arra is ki kellene térnie, hogy ilyenkor a körülmények vizsgálata kerül górcső alá és azokon lesz a hangsúly, nem pedig a felek szülői mivoltán.

IV. A váltott gondoskodás

A 2022-es módosítás nemcsak a fent említett rendelkezéssel újította meg a Ptk.-t. Bevezetésre került ugyanis az a mondat a szülői felügyelet gyakorlása kapcsán, amely szerint „a közös szülői felügyelet úgy is gyakorolható, hogy a szülők felváltva, azonos időtartamban jogosultak és kötelesek a gyermek nevelésére és gondozására”.²² Ez tulajdonképpen a közös szülői felügyelet egyik módja, a váltott gondoskodás. Ezt a lehetőséget nemcsak megállapodásban lehet eldönteni, hanem mivel már az egyik szülő kérelmére is el lehet rendelni a közös szülői felügyeletet, a bíró ilyen kérés esetén akár a váltott gondoskodásról is határozhat. Ennek értelmében tehát megszűnt az a korábbi gyakorlat, hogy ha mindkét felet alkalmasnak találja, akkor a különélő szülőt a gondozó szülővel azonos időtartamú kapcsolattartásra jogosítja fel. Ezen túl lehetősége van az egyik fél kérelme utáni vizsgálat eredményeként kimondani, hogy mindketten alkalmasak, a gyermek érdekében áll ennek a felügyeleti módnak az elrendelés, így váltott gondoskodás keretei között gyakorolják tovább a felügyeletet.²³ Amennyiben a szülőket felváltva, azonos időtartamban jogosítja fel a gyermek gondozására, a bíróság dönt a szülő által önállóan gyakorolt gondoskodás időtartamának mértékéről, a gyermek átadásának, átvételének módjáról, továbbá szükség

²² Ptk. 4:164. § (1) bekezdés

²³ Monostori Judit: Váltott gyermekgondoskodás szakértői szemmel. Socio.Hu Társadalomtudományi Szemle 2023/2. sz. 3. o.

esetén a gyermek tartásáról is.²⁴ Ezzel tehát a bíró rendezi a gyermektartás kapcsán felmerülő kérdéseket, döntésében ő határozza meg, melyik félnél melyik napokon, milyen időközönként lakik a gyermek, hogyan kell megoldani például az ünnepek, szünnapok kérdését, valamint magának a gyermek átadásának a körülményeit is.²⁵ A gyermek életkora merőben hozzájárul ahhoz, hogy a váltott gondoskodásról döntsön a bíró, hiszen nem mindegy, hogy a gyermek fejlődésének melyik szakaszában van, az ingerek milyen mértékben hatnak rá.

A közös szülői felügyelettől úgy lehet elhatárolni a váltott gondoskodást, hogy az előbbi esetében a gyermek az egyik szülőnél lakik állandó jelleggel, a felek közti megállapodás vagy a bírói ítélet tekintetében a kapcsolattartástól függ, hogyan látja a különélő szülőt, viszont a váltott gondoskodásnál már fizikailag is mindkét szülőnél lakik, felváltva tartózkodik náluk, ezáltal gyakorlatilag két tartózkodási helye lesz. Ha a szülők megállapodást kötnek, akkor ennek megvalósításának módjáról nekik kell dönteniük.²⁶ Mindazonáltal azonban a szülők kötelesek rögzíteni a gyermek lakóhelyét a Kúria Új Ptk. Tanácsadó Testület véleménye szerint, ezt a váltott gondoskodás következtében történő két tartózkodási hely megléte sem változtatja meg, továbbra is egy nyilvántartott lakhelye lesz a gyermeknek.²⁷

A váltott gondoskodásról szóló jogszabályt nézve négy típusáról beszélhetünk:

1. amikor nincsen lehetőség a váltott elhelyezésre;
2. amikor a két szülő együttes kérése eredményezi a váltott gondoskodást;
3. amikor az egyik szülő kérésére rendeli el a bíróság;
4. amikor a bíróság megegyezés hiányában alkalmazza váltott gondoskodást.²⁸

²⁴ Ptk. 4:167/A. § (2) bekezdés

²⁵ Változások a közös szülői felügyelet gyakorlásában 2022. január 1-jétől

²⁶ Szeibert Orsolya: Váltott gondoskodás – egyenlő helyzet a különélő szülők számára. Ptk. '2013. <https://ptk2013.hu/szakcikkek/szeibert-orsolya-valtott-gondoskodas-egyenlo-helyzet-a-kulonelo-szulok-szamara/5702> (2024. 11. 27.)

²⁷ Új Ptk. Tanácsadó Testület véleményei. Kúria. https://kuria-birosag.hu/hu/ptk?tid%5B%5D=345&body_value= (2024. 11. 27.)

²⁸ Monostori: i. m. 7. o.

Más jogrendszerekben a váltott gondoskodás körében nem szabályozzák pontosan, hogy mennyi időt kell a gyermeknek felváltva töltenie a szüleinél – a szakirodalom ezt általában annál a pontnál értelmezi váltott gondoskodásként, amikor a kiskorú legalább 35-35 százalékban tölti idejét mindkét szülőnél,²⁹ de akár a 40-60 százalékos időmegosztás is eredményezheti azt. Ezzel szemben a magyar jog a paritásos váltott elhelyezést fogalmazza meg törvényileg és az „azonos időtartam” kifejezéssel élve nevezi meg, mi is a váltott gondoskodás.³⁰ Tehát hogyha az egyik félnél a gyermek egy hétig lakik, akkor a másik félnél is ugyanannyi ideig fog tartózkodni. A jogszabály bekorlátozása azonban nem szerencsés, hiszen kivészi a váltott gondoskodás intézményének köréből azt az esetet, amikor a szülők nem azonos időtartamban határozzák meg a felügyeletet, mégis a megállapodás és az általuk mutatott gyakorlat a váltott gondoskodást valósítja meg.³¹

Váltott elhelyezés esetében tehát nem arról van szó, hogy a szülők milyen mértékben gyakorolják a gyermekük életét érintő lényeges kérdésben döntéshozatali jogkörüket, hanem hogy a kiskorú a váltott gondoskodás keretein belül mennyi időt tölt az anyával és az apával. Itt tehát az együtt töltött idő mennyisége a lényeges szempont, a minőségnek ebben a körben nincs relevanciája.³²

A váltott elhelyezés kezd elterjedni Magyarországon – még a 2022-es módosítást megelőzően is növekvő tendenciát mutatott előfordulása: a 2010-es évek elején még 3-6%-ban kerültek a gyermekek váltott elhelyezésbe, 2015-ben ez megnőtt 11%-ra, 2020-ban pedig 19%-ra. A pontos adatokat azért is nehéz meghatározni, mivel lehetséges, hogy míg kezdetben váltott elhelyezésben gondoskodtak a kiskorúról, ez később a mindennapi élet változása miatt átalakult, de ennek fordítottja is igaz lesz. A növekvő tendenciát jelentősen befolyásolta az apai szerepek erőteljesebb előtérbe kerülése, intenzívebb részvételük a család életében és a gyermekek

²⁹ Szeibert Orsolya: A váltott gondoskodás előnyei és akadályai, továbbá a gyermek vallásszabadsága és származás megismeréséhez fűződő joga nemzetközi összehasonlításban. *Családi Jog* 2022/2. sz. 33. o.

³⁰ Simon Károly László: A közös az új zsinórmérték? *Iustum Aequum Salutare* 2023/3. sz. 62-63. o.

³¹ Szeibert Orsolya: Új mérföldkő a hazai családjogi szabályozásban: a bíróság által elrendelhető közös szülői felügyelet és váltott gondoskodás. *Családi Jog* 2022/1. sz. 13. o.

³² Monostori Judit: Váltott gondoskodásban nevelő külön élő szülők és gyermekeik: Szakirodalmi áttekintés. *Demográfia* 2021/4. sz. 240. o.

nevelésében. Befolyásoló tényező lehet a váltott elhelyezés szülőkre néző kedvező volta – az új lehetőséggel a feleknek lehetősége nyílik kicsit kikapcsolódní, saját életükre koncentrálni, a munkát és a családot összeegyeztetni. Elősegíti ez a helyzet a párkeresést is esetlegesen, hiszen akkor, amikor a gyermek csak az egyik szülőnél lakik, korlátozottabb lehetőségei vannak az anyának vagy apának, hogy ismerkedjen, a gyermek nevelése és gondozása a munka mellett jelentős energiákat felemészít.³³

Annak érdekében, hogy a váltott gondoskodás valóban működni tudjon, különböző feltételek együttes megléte szükséges. Ide tartozik, hogy a szülők a házasság felbontásával járó érzelmi nehézségeiken túljutnak, képesek kommunikálni a másikkal a gyermeket érintő kérdésekbén, a gyermek jólétét a saját szükségleteik elé tudják helyezni, támogatják a kiskorú életében a folytonosságot, egyenlő mértékben osztoznak a felelősségen a gyerek életével kapcsolatban, részt vesznek és részt is akarnak venni a kiskorú mindennapi életében, támogatják a gyermeknek a kapcsolatot a másik féllel és a család többi tagjával, továbbá a másik magánszféráját tiszteletben tudják tartani.³⁴ Mindezen feltételek akkor tudnak a legjobban beteljesedni, ha a házastársak békés körülmények között válnak el, nincsen közöttük harag és képesek esetleges vitáikat is normális módon megoldani. Nem jelenti ez feltétlenül azt, hogy a váltott elhelyezés nem lehet megoldás olyan esetekben, ahol a felek érzelmesebb, ellentétekbe ütköző váláson mennek keresztül, hiszen elképzelhető, hogy ezek az indulatok csak a procedúra alatt állnak fenn és a házasság felbontása után csillapodnak. Pontosan erre az esetre tökéletes az új rendelkezés, amely alapján az egyik fél kérelmére is el lehet rendelni a közös szülői felügyeletet.

Amennyiben a szülők a váltott gondoskodás mellett teszik le a voksukat, a közöttük fennálló emberi viszony mellett szakértők szerint lényeges lenne a gyermeknek mindegyik lakóhelyen kialakítani saját helyiséget, amelyet a szükséges bútorokkal kell berendezni: íróasztal, könyvespolc, esetlegesen, ha még nem iskolás a kiskorú, akkor kis játszósarok, játékok.³⁵

³³ Monostori: Váltott gondoskodásban nevelő... 242-244. o.

³⁴ Szeibert Orsolya: Variációk a gyermeki hangra: a gyermek bevonása a szülői felügyelettel kapcsolatos mediációba - álláspontjának gyermekvédelmi szakember általi rögzítése - véleménye a váltott gondoskodásról. Családi Jog 2019/2. sz. 46. o.

³⁵ Haász Diána: Bogár Zsuzsa: Válásterápia. Családi Jog 2023/1. sz. 53. o.

A körülmények széleskörű mérlegelése elengedhetetlen a váltott elhelyezés elrendeléséhez, amelynek az egyik lényeges nyilatkozatát a gyermek adja meghallgatása során. Ilyenkor ugyanis egy biztonságos környezetet kell teremteni a kiskorúnak, ahol úgy érezheti, megnyílhat és elmondhatja a véleményét. Kiemelendő, hogy a bírónak sosem szabad nyíltan rákérdeznie, melyik szülőjét választja, ilyen döntéshozatali helyzetbe sosem szabad hozni, mindig csak a jövővel kapcsolatos elképzeléseiről, vágyairól kell nyilatkoztatnia. Miután ez megtörtént, a bíró a gyermek által elmondottakat életkorára és fejlettségére tekintettel fogja figyelembe venni.³⁶ A váltott gondoskodás akkor rendelhető el, ha az összes körülmény mérlegelését követően meggyőződik arról, hogy a gyermek érdekét ez szolgálja a legjobban. Fontos, hogy ez nem egyenlő azzal a fordulattal, hogy „nem ellentétes a gyermek érdekével”.³⁷

A váltott gondoskodás intézményéről azonban megoszlanak a vélemények.

IV.1. A váltott gondoskodás mellett szóló érvek

A váltott gondoskodás a már említett szülők közötti konfliktus feloldásának egyik jó alternatívája lehet, hiszen előfordulhat, hogy míg a házasság fennállása alatt folyamatosak voltak a viták, addig a felbontás után a különköltözést követően csillapodnak az érzelmek és racionálisabban tudnak viszonyulni a másikkhoz.

A szülők gyermekükkel való viszonyának fenntartását, esetlegesen javítását is elősegíti a váltott elhelyezés, hiszen így a szülőnek nem kell úgy éreznie, hogy kimarad a gyermeke életéből és elhidegül a kapcsolat kettejük között. A rendelkezés bevezetése kedvez azoknak a szülőknek is, akik esetlegesen a házasság felbontásáig nem vettek annyira aktívan részt a nevelésben, a gyermek életében, hiszen azáltal, hogy rögzített napokon, heteken nála tartózkodik, egy olyan helyzet alakul ki, amelyben mindenképpen a gyermek életébe és mindennapjaiba beelát és segíti őt. A gyermeknek nem kell megválnia egyik szülőjétől sem, nem kell azt éreznie, hogy elhidegül a kapcsolata az anyjával vagy az apjával, sokkal nagyobb érzelmi biztonságot tud ez a felügyelet biztosítani számára, mint mondjuk a kizárólagos gyakorlás esetén a különélő szülővel a kapcsolattartás során.³⁸ Mindkét szülővel szerezhet

³⁶ Berki: i. m. 136-137. o.

³⁷ Szeibert: Új mérföldkő... 14. o.

³⁸ Visontai-Szabó: Közös vagy kizárólagos szülői... 249. o.

közös emlékeket, a jelentősebb életeseményeknek mindegyik fél éppen olyan aktívan részese tud lenni, mint a házasság megromlását megelőzően.³⁹

Nemcsak a gyermek életére lehet pozitív vetülete, hanem a szülők magánéletének alakítására is. Mint már említettem, azáltal, hogy nincsen folyamatos felügyelete a gyermek felett az egyik félnek, sokkal több ideje szabadul fel, amelyet magára és a pihenésre tud költeni. Ebbe pedig belefér, hogy ha úgy érzi, érzelmileg felkészült, akkor új párkapcsolat felé nyisson. Mindezekon felül nem kell átélnie az egyszerűség érzését, lekerül az abszolút felelősség a válláról, hiszen a volt párjával közösen osztoznak a felügyeleten, ugyanannyi időt töltenek a gyermekkel, a vele kapcsolatos feladatokat is megosztva végzik el.⁴⁰ Szülők szempontjából a gyermektartási díjra is választ ad a váltott gondoskodás, hiszen azáltal, hogy lényegében mindketten nevelik, gondolják a kiskorút, ellátásáról gondoskodnak, amikor náluk van, így csak szükség esetén kell tartásdíjat fizetni. Ez megspórolhat további jogi lépéseket, amennyiben ugye fennállna olyan helyzet, ahol a fizetésre kötelezett fél e feladatát nem teljesíti.⁴¹

A szülői elidegenítés kérdésére is válasz lehet a váltott gondoskodást.⁴² Ennek lényege, hogy az egyik szülő gyakorlatilag a másik szülő ellen neveli a gyermekét, saját személyes konfliktusát vetíti ki a gyermekre és neveli bele az ellenérzéseket. Azáltal, hogy a felek azonos időtartamban gondoskodnak a gyermekükről, az elidegenítés lehetősége jelentősen lecsökken. Ha mégis ehhez folyamodna valamelyik szülő, a másíknak a gyermek megváltozott viselkedése jó jelzés lehet és a rendszere-sebb, megszabott gondozási ideje alatt ezt orvosolni tudja.

A gyermekek életére – a szülőkkel fennálló kapcsolat megtartása melle-tt – több pozitív hozadékkal szolgálhat az intézmény. Nagyjából 50 kutatás össze-gzéséből kiderült, hogy a váltott gondoskodásban nevelkedő gyermekek körében a szorongás, depresszió és elégedetlenség érzése alacsonyabb szinten van, mint azo- knál a kiskorúaknál, akiknél az egyik szülőnek kizárólagos felügyelete van. Kevésbé válnak agresszívvá és kisebb az esélye annak, hogy alkohol- és/vagy drogproblémá-

³⁹ Monostori: Váltott gondoskodásban nevelő... 235. o.

⁴⁰ Monostori: Váltott gondoskodásban nevelő... 236. o.

⁴¹ Visontai-Szabó: A szülői felügyelet rendezésének... 85. o.

⁴² Monostori: Váltott gyermekgondoskodás... 20. o.

val küzdenek, dohányozni kezdenek, iskolai teljesítményük, fizikai egészségük és kognitív fejlődésük is jobb, illetve kapcsolataikra is pozitív hatással van.⁴³ A gyermek szülei szétválása után is kötődni tud mindkét félhez: azzal, hogy nem csak napközben látja az anyját vagy apját, hanem este is vele van, akár a fürdetésnél, akár az ágyba bújásnál, az éjszakai vigasztalásnál, fenn tudja tartani a vele kialakult bizalmi viszonyt, elmélyíti és erősíti a szülő-gyermek köteléket. A gyermek önostorozására is válaszol szolgálhat, ugyanis gyakran előfordul, hogy magukat okolják szüleik válása miatt, ezt az érzést pedig a kapcsolat fenntartása a váltott gondoskodással enyhíteni tudja vagy teljesen meg is szüntetheti.⁴⁴

IV.2. A váltott gondoskodás ellen szóló érvek

Hiába lehet pozitív hatással a gyermek-szülő viszonyra a váltott elhelyezés, mégis a kiskorú számára az állandó költözködés hátránnyal járhat. Egyrésztől elszakadhat a barátaitól, amennyiben a szülők nem egymáshoz közel költöznek,⁴⁵ továbbá kvázi megszűnik az életében a stabilitás, otthontalanság érzése alakulhat ki benne.⁴⁶ A legmegfelelőbb ennek elkerüléséhez, ha a szülők meg tudják oldani, hogy olyan helyre költöznek, amely nem esik távol a korábbi otthontól, a gyermek óvodájától vagy iskolájától, hiszen ezzel mégsem szakad ki teljesen a már megszokott környezetből. Mivel ez a feltétel egy olyan egzisztenciális kritérium, amelyet a jobb módú családok engedhetnek meg maguknak főként, így negatív lehet a váltott gondoskodás esetében, hogy szegényebb családoknál nem a legmegfelelőbb a bevezetése.

A gyermek életkora is az intézmény ellen szólhat: szakértői vélemények szerint három éves kor alatt a váltott elhelyezés nem szolgálja a gyermek érdekét, elrendelése ezért a kialakult helyzetet a negatív irányba billentené el. Ilyen fiatal korban szüksége van a kiskorúnak a stabilitásra, a kialakult otthonérzet fenntartására, amelyet az állandó költözködéssel járó váltott felügyelet nem biztosít.⁴⁷

⁴³ Sanford L. Braver – Michael E. Lamb: Shared Parenting After Parental Separation: The Views of 12 Experts. *Journal of Divorce & Remarriage* 2018/5. sz. 375. o.

⁴⁴ Edward Kruk: Arguments Against a Presumption of Shared Physical Custody in Family Law. *Journal of Divorce & Remarriage* 2018/5. sz. 392-393. o.

⁴⁵ Visontai-Szabó: Közös vagy kizárólagos szülői... 249. o.

⁴⁶ Visontai-Szabó: A szülői felügyelet rendezésének... 86. o.

⁴⁷ Monostori: Váltott gyermekgondoskodás... 20. o.

Néhányan a jójóhoz hasonlították a gyermeket a váltott gondoskodásban, hiszen a szülők lényegében oda-vissza adogatják egymás között, ez pedig megterhelő lehet a kiskorú számára, bizonytalanságot eredményezhet az életében. A két háztartásban eltérő szabályrendszer elsajátítása és betartása sem a pozitív előnyöket erősíti, a gyermeknek mindegyik helyen eltérő elvárásokkal kell megbirkóznia, amely stresszt és zavarokat okozhat. A két otthonban különböző értékrendeket láthat, amelynek következtében nehezen tudja a sajátjait felállítani, nem tudja eldönteni, melyik a helyes és követendő példa, ez pedig a felnőttkori életére kihatással lehet.⁴⁸

A gyermekek általában a szüleik között felállítanak egy sorrendet, amelynek az első helyén az a személy szerepel, akikkel a legjobban tudnak kötődni. Mivel a váltott felügyelet esetében nincsenek folyamatosan ezzel a személlyel, így ez is negatívan hathat fejlődésükre. Ugyan ez a sorrend akár pozitív irányba is elmozdulhat a különélés következtében, mégis elmondható, hogy a csecsemők és a nagyon fiatal gyermekek a hosszabb elszakadást nem tudják elviselni.⁴⁹

A szülők új kapcsolatba kerülésének lehetősége sem biztos, hogy jó irányba tereli a dolgokat a gyermek szempontjából. Előfordulhat olyan eset, amikor az egyik fél olyan kötődés alakul ki új partnerével, amelynek következtében több időt szánnak egymásra, mint a gyermekre. Ilyenkor a kiskorú elhanyagoltnak érezheti magát, kevésbé fontosnak a felnőtt szemében és jobban elkezdhet kötődni a másik szülőjéhez. Az új partnerek becsatlakozása átalakíthatja a megszokott családi struktúrát, esetlegesen az új társnak is lehetnek gyerekei, amely mozaikcsaládok kialakulását eredményezheti. Ennek nehézségévé válik a gyermekekkel töltött megfelelő minőségi idő kialakítása, továbbá, hogy az új „szülő” egy, már létező bizalmi kapcsolatba kerül bele harmadik félként, a párkapcsolatát és a gyermekkel való viszonyát is egyidőben alakítja ki.⁵⁰ Amennyiben a partner oldaláról is becsatlakoznak gyerekek, az is előfordulhat, hogy a kiskorúak nem jönnek ki jól egymással, amely eredményezheti, hogy nem szívesen tölti a kijelölt időt annál a szülőnél, akinél új párkapcsolat van.

⁴⁸ Kruk: i. m. 390-391. o.

⁴⁹ Kruk: i. m. 392. o.

⁵⁰ Mi az a mozaikcsalád? Mediátor Műhely. <https://mediatormuhely.hu/mi-az-a-mozaikcsalad/> (2024. 11. 29.)

A szülők nevelési technikájában is eltérés lehet, elképzelhető, hogy az apa megengedőbb, míg az anya szigorúbb. Ilyenkor az állandó költözködés miatt a kiskorúnak folyamatosan alkalmazkodnia kell az egyik fél módszereihez, nem tartom elképzelhetetlennek emiatt, hogy így különböző személyiségei is kialakulhatnak a gyermeknek. Az egyik helyen éjfélig tévézhet, a másikon korai alvás az elvárt – ez pedig nemcsak, hogy az alkalmazkodást nehezíti, de akár a szülőkkal szembeni érzéseit is eltorzíthatja, hiszen a gyermekek általában jobban szeretik, ha megengednek nekik sok mindent, szabadabbak lehetnek (főleg a kamaszok), mint azt, ha szigorúbban fogják őket.

A szülők közötti konfliktusok elmélyítését is eredményezheti a váltott gondoskodás, hiszen, ha már alapból nem működött jól a házasság alatt sem a kompromisszumkészség kettejük között, úgy a válás után sem fog nagyon javulni a helyzet. Nem biztos, hogy a házasság felbontása és a váltott gondoskodás elrendelése után ugyanazok lesznek a problémák, előkerülhetnek új kérdések, amelyek a vita tárgyát fogják onnantól képezni. Ezek főként a gyermekkel kapcsolatosak lesznek, a váltott elhelyezéssel járó szállítás, nevelés, tanítás stb. kapcsán kerülhetnek elő, amelyek nemcsak a kiskorú számára okoznak stresszhelyzetet, de a szülők egészségére sem gyakorol jótékony hatást.⁵¹

V. Összegzés

A dolgozat elején tett megállapításomat, amely szerint a váltott gondoskodás intézménye nincsen teljesen megfelelően szabályozva a hazai jogban, a gyermek érdekét pedig akkor szolgálja igazán ez az intézmény, ha a szülők közötti konszenzus már a házasság felbontása alatt is megvolt, részben fenntartom. A rendelkezést tekintve a Ptk. ugyan nem nevezi meg *expressis verbis* a váltott gondoskodást, mégis az említett szakaszok szabályozzák az intézményt. A külföldi gyakorlattal ellentétben pontosan meghatározza, hogy a szülők közötti felosztást mikor lehet váltott gondoskodásnak nevezni. Véleményem szerint nincsen azzal baj, hogy fele-fele arányba lett megállapítva – elismerem, hogy nem minden eset ennyire tiszta, lehet, hogy minimális eltérésekkel is ugyanaz biztosítható, mégis úgy gondolom, a jogalkotó nem

⁵¹ Szeibert Orsolya: A váltott gondoskodás - amerikai és svéd tapasztalatok; a kutatás nehézségei. Családi Jog 2021/4. sz. 41. o.

engedhette meg azt a luxust, hogy nem nevezi meg egzakt módon az időtartamot. Az emberek élethelyzetei eltérőek, nem lehet mindenki számára egységes rendelkezéseket alkotni.

A különböző nézőpontokat összefoglalva úgy gondolom, hogy a váltott gondoskodás működőképes megoldást tud nyújtani azok számára, akik képesek konszenzusos megoldást kötni a másik féllel és a házasság felbontásának procedúrája során is együttműködőek voltak. A gyermek érdekét az szolgálja a legjobban, ha mindkét szülőjével a válás után is aktívan tud kapcsolatot tartani, a különválás a legkevesbé érinti mindennapjait. Ha a szülők között már a válás ideje alatt konfliktus áll fenn, azt álláspontom szerint a váltott gondoskodás nem fogja megoldani, csak elmélyíteni. Szükséges ugyanis, hogy a felnőttek a kiskorú érdekét nézzék, képesek legyenek egymással kommunikálni, hogy a leggyöngyösebben menjen a nevelés.

A címben feltett kérdésre a válaszom egy egyértelmű nem. Megfelelő alternatívát jelent a szülői felügyelet megoldásának kérdésében, de nem lesz soha általánosan vagy magas számban alkalmazott. Ennek oka a körülményekre vezethető vissza – nem lehet egy rendelkezést és megoldást minden élethelyzetre ráhúzni. A váltott gondoskodás elrendeléséhez egy alapos, minden részletre kitérő bírói (és egyben szakértői) vizsgálatra van szükség, ahol a legfőbb szempontnak a gyermek érdeke számít. Ami működik az egyik családnál, az nem biztos, hogy ugyanúgy funkcionál egy másikonál. A bírónak éppen ezért kiemelt szerepe van a kérdés eldöntésében.

Amennyiben a váltott gondoskodás mellett döntenek a szülők a megállapodásukban vagy a bírók döntéseikben, úgy kell szervezni a mindennapokat, hogy a gyermekek a legkevesbé sérüljenek, hogy a megszokott helyzet változása ne okozzon törést életükben. A családkép fenntartását a váltott gondoskodás ugyanúgy tudja szolgálni, mint ahogyan azt előtte megtapasztalta, csupán annyi különbséggel, hogy nem látja az egyik szülőjét minden nap. A kiskorú egészséges fejlődése és boldogsága minden szereplő számára érték és kincs.

Biró Anriett-Orhidea

szakkollégista, Collegium Iuridicum

A magyar nemzeti szimbólumok használata kisebbségjogi szempontból

I. Absztrakt

A magyar nemzeti szimbólumok használata kisebbségjogi szempontból komplex kérdéskört jelent, melynek vizsgálata során fontos figyelembe venni az adott kisebbségi közösség jogait és az államhatalommal való viszonyát. A tanulmányom célja, hogy áttekintést nyújtson a magyar nemzeti szimbólumok használatának kisebbségjogi aspektusairól, kitérve az esetleges jogi korlátokra és az érintett kisebbségek jogainak védelmére. A kutatás a jogi keretek, a nemzetközi normák és az esetleges konfliktusok vizsgálatával részletesen feltárja e jelenség összetett természetét, és kiemeli az emberi jogok és a kulturális örökség fontosságát ebben a kontextusban. A tanulmányom célja továbbá az, hogy hozzájáruljon a kisebbségjogi szempontok szélesebb körű megértéséhez a magyar nemzeti szimbólumok használatával kapcsolatban, és javaslatokat fogalmazzon meg a kulturális sokszínűség támogatására és az emberi jogok védelmére.

II. Kutatás módszertana

A kutatásom során elsősorban a hazai és külföldi szakirodalom feldolgozásával tanulmányozom a magyar nemzeti szimbólumok létrejöttét és használatát a kisebbségi jog területén. Részletesen elemzem az erre vonatkozó jogszabályokat, beleértve a nemzetközi egyezményeket, nemzeti törvényeket és jogi precedenseket, amelyek befolyásolják a magyar nemzeti szimbólumok használatát és jogi státuszát Romániában. Továbbá összehasonlító módszerrel megvizsgálom Szlovénia, Szerbia, Szlovákia és Ukrajna jogi kereteit és gyakorlatát a magyar nemzeti szimbólumokkal kapcsolatban annak érdekében, hogy szemléltessem az egyes országok megközelítésében és gyakorlatában mutatkozó különbségeket és hasonlóságokat. Emellett megvizsgálom az esetleges korlátozásokat, valamint, hogy milyen jogi védelem illeti meg a magyar nemzeti kisebbségek közösségeit ezen a területen.

III. Bevezetés

A szimbólumok az emberi természet rétegeinek kifejeződései, amelyek végigkísérik a civilizáció fejlődését. Az emberiség történetében alig volt olyan terület vagy szervezet, amely ne használt volna valamilyen jelképet hatalmának vagy identitásának kifejezésére. A jog számára az állami és nemzeti szimbólumok az állam szuverenitását és az állampolgárok közötti összetartozását jelentik, kifejezve ezzel az állam iránti nemzeti érzést.

Általában a legfelsőbb hatalom határozza meg a jelképek természetét és jellegét, valamint szabályozza használatukat és mások számára történő «hozzáférhetőségüket». Az utóbbi időkben a kelet-közép-európai államok alkotmányozási gyakorlata azt mutatja, hogy az államiság szempontjából kulcsfontosságú jelképeket a törvényhozó hatalom mindig figyelembe vett és továbbra is figyelembe veszi.¹

Fontos megérteni a szimbólumok politikai és társadalmi kontextusát, valamint az esetleges kisebbségjogi és identitási kérdéseket is. Véleményem szerint a magyar nemzeti szimbólumoknak a tisztelete és támogatása nem zárja ki más etnikai vagy kulturális csoportok tagjainak jogait és identitását. A kisebbségi közösségek jogainak tiszteletben tartása és védelme elengedhetetlen az egyenlőség és a demokrácia szempontjából. Nem csupán erkölcsi kötelezettség, hanem a társadalom stabilitásának és jólétének alapvető feltétele is. David Fontana a nemzeti szimbólumokról a következőképpen vélekedett: „*az emberi természet mélyebb rétegeinek kifejeződései.[...] Többet jelentenek a kultúra egyszerű termékeinél: ma is szólnak hozzánk, ha a megfelelő környezetben vizsgáljuk őket, s egyidejűleg hatnak intellektu-sunkra, érzelmeinkre és lelkünkre.*”²

A magyar nemzeti jelképeket jelentésük, használati módjuk, vagy akár alkalmazásuk helye szerint is kategorizálják és osztályozzák. Ennek körében tárgyalom a hivatalos állami szimbólumokat, a kulturális szimbólumokat, valamint a történelmi szimbólumokat. Az állami és nemzeti jelképeken túlmenően meg kell megemlítem a magyar nemzeti kisebbségek saját jelképeit, mert ezek a szimbólumok kulcsszerepet játszanak az adott közösségek identitásának megőrzésében, ide sorolhatjuk például

¹ Halász Iván – Schweiter Gábor: Szimbolika és közjog. Kalligram Kiadó, Pozsony 2010. 9. o.

² Kajtár Edit: A szöttes aranyzárai. Diké. A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport folyóirata 2020/4. sz. 79. o.

a székely zászlót, valamint a székely himnuszt.

A dolgozatomban áttekintem a magyar nemzeti szimbólumok megjelenési formáit és azok használatát Romániában, Szlovákiában, Szerbiában, Szlovéniában, valamint Ukrajnában. Ugyanakkor bemutatom és elemzem a nemzeti szimbólumok használatát és ennek korlátozását szabályozó nemzetközi és nemzeti előírásokat.

IV. A szimbólum meghatározása és funkciója

A szimbólum fogalma kapcsán nincs egy egyetemesen elfogadott meghatározás. Azonban a Román Nyelv Értelmező Szótára szerint a szimbólumot értelmezhetjük úgy, mit egy olyan jel, tárgy vagy kép, amely közvetve ábrázol egy tárgyat, érzést, eszmét vagy lelki állapotot. A szimbólumok – formájuktól függetlenül – „társadalmi hírvivők” is lehetnek, melyeken keresztül bizonyos értékeket és fogalmakat közvetítenek. Ezek az értékek és fogalmak általánosan elfogadottak az emberek egy adott közösségében, és láthatatlan összekötő erővel rendelkeznek.³ A nemzetközi jog alapján az állami szimbólumok, például a címer, a zászló és a himnusz, az állami szuverenitást fejezik ki más államokkal szemben, valamint az adott állam polgárainak összetartozását testesítik meg.⁴

Az állami és nemzeti szimbólumoknak alapvetően kettős funkciójuk van: a kifelé irányuló reprezentálás és a befelé történő integrálás. A nemzetközi kapcsolatokban, elsődlegesen az előbbi a domináns, míg a beföldi viszonylatokban az utóbbi játszik meghatározó szerepet. Az állami és nemzeti szimbólumok sajátos kulturális és pszichológiai határvonalakat is jelölnek, mivel egyszerre fejezik ki az összetartozást és a másoktól való elkülönülést.⁵

Csepeli György véleménye szerint a szimbólumok ősi kommunikációs eszközök, amelyek a csoport tagjai számára érzelmi információkat közvetítenek. Szerinte

³ Pál Előd: *Folosirea simbolurilor*. In: *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România* (szerk. Fábíán Gyula). Editura Hamangiu, București 2020. 272. o.

⁴ Egri-Kovács Krisztián: *Feljegyzések A Constitutional and Legal Protection of State and National Symbols in Central Europe* című tanulmánykötetről. *Jogelméleti szemle* 2023/3. sz. 59. o.

⁵ Halász Iván – Schweiter Gábor: *Nemzeti jelképek*. Internetes Jogtudományi Enciklopédia 2020.

a szimbólumok a következő funkciókat töltik be: kifejezik a csoport közös identitását, a szimbólumok által sűrűsödik egy csoport esszenciája, ezért erős érzelmeket keltenek a szimbólumok használóiban.⁶

V. Szimbólumok osztályozása

A szimbólumok különböző kategóriái alakultak ki az idők során, amelynek értékét nem minden közösség vagy annak tagjai ismertek el, és nem mindegyik élvez jogi védelmet, azaz nem minden szimbólum használata engedélyezett. A szimbólumok sokfélesége miatt szükséges a kategorizálás és osztályozás.

Elméleti szempontból a jogtudomány érdeke a szimbólumok különböző kategóriáinak megkülönböztetése, mivel ez segíthet a velük kapcsolatos jogi problémák kutatásának elmélyítésében. Gyakorlati szempontból a szimbólumok osztályozásának jelentősége abban rejlik, hogy csak így biztosítható, hogy a különböző helyzetek a jogi szabályozás által meghatározott keretek között maradjanak, így pedig megfelelő megoldást tudunk adni a társadalmi együttélés során felmerülő problémákra.⁷ A nemzeti szimbólumok, egy mesterségesen kialakított jelképrendszert alkotnak, amelyek segítenek egyes nemzetek önmeghatározásának prezentálásában.

Elsődleges és másodlagos nemzeti szimbólumok:

A magyar nemzeti jelképeket két fő csoportba sorolhatjuk: az elsődleges (primer) nemzeti szimbólumok, illetve a másodlagos (szekundér) nemzeti szimbólumok csoportjába. Az első csoportba tartoznak azok a jelképek, amelyek hivatalosan, különösen is a nemzetet és az országot képviselik és reprezentálják. Ilyenek például: az országszászló, a címer és a nemzeti himnusz. Ezek a szimbólumok gyakran megjelenhetnek díszítményként a különböző népművészeti tárgyakon is.

A másodlagos nemzeti jelképek kategóriájába sorolhatóak, azok a tárgyak és jelenségek, amelyek a nemzetből fakadóan, belülről válnak jelképpé, viszont eredetileg nem azok voltak. Ilyenek például: a székelykapu, kopjafa, népviselet vagy a nemzeti emlékhelyek. Másrészt azok a jelképek is ide sorolhatóak, amelyek nemzeti

⁶ Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Századvég Kiadó, Budapest 1992. 77-82. o.

⁷ Pál: i. m. 273-274. o.

sztereotípiák által születtek, és amelyeket megkülönböztető jegyekként ragasztottak a magyar nemzetre (gulyás, paprika, cigányzene).⁸

Tartalmuk (tárgyuk) szerint:

Vannak olyan szimbólumok, amelyek tárgya anyagi elem (például: kard, korona stb.), olyanok, amelyek tartalma természeti elemeket tartalmaz (például: csillag, nap, hold stb.), valamint amelyek bizonyos eszméket közvetítenek vagy hirdetnek. Ezt a besorolást a szimbólum jelentésének meghatározására használják annak érdekében, hogy eldöntsék, hogy az tiltott vagy megengedett, esetleg törvény által védett.

Megjelenítésük szerint:

Megkülönböztethetünk kézzelfogható és nem kézzelfogható szimbólumokat. A kézzelfogható szimbólumok közé tartoznak például a zászlók, emblémák, címerek, építészeti emlékek, szobrok és más történelmi emlékművek, valamint jelvények. Másrészt a nem kézzelfogható szimbólumok közé sorolhatók azok, amelyeknek nincs konkrét térbeli vagy fizikai megjelenési formájuk, de amelyek különböző ünnepek, hagyományok vagy népviseletek formájában megmaradnak egy közösség tagjainak emlékezetében. Ezek az etnokulturális szimbólumoknak tekinthetők. További immateriális szimbólumok közé tartoznak a beszélt nyelv, a himnusz, a nemzeti ünnep, valamint a közigazgatási nevének kisebbségi nyelven történő felirata.

Hatáskörük szerint:

A szimbólumok lehetnek területi vagy egyetemes jellegűek. A területi szimbólumokat egy meghatározott földrajzi területen belül használják. Ez a terület lehet egy állam területe, de lehet túlmutató is az adott állam határain, mint például az Európai Unió szimbólumai vagy egy állam határain belül egy al régiót képvisel (pl. egy megye, egy város szimbólumai). Az egyetemes szimbólumok függetlenek minden területtől, és természetüknél fogva az egész világon ismertek. Ilyenek például az útszimbólumok vagy a vöröskereszt embléma.

⁸ Liszka József: A szlovákiai magyarok néprajza. Osiris Kiadó, Budapest 2002. 141-142. o.

Céljuk szerint:

A szimbólumok lehetnek hatalmi jellegűek vagy tisztán megkülönböztető jelképek. A hatalmi szimbólumok általában az állam, mint politikai és jogi személy kezdeményezésére születnek. Az államnak legitim hatalma van arra, hogy saját szimbólumokat hozzon létre és ezek tiszteletét kérje az állampolgároktól és más államoktól.

Ezzel szemben a tisztán megkülönböztető szimbólumok mesterségesen vagy automatikusan alakulnak ki a közös hovatartozás érzése vagy szociokulturális vonások alapján. Ilyen szimbólumok például egy etnikai vagy nemzeti kisebbség szimbólumai. Ezek a szimbólumok szorosan kapcsolódnak a kisebbségi csoport tagjainak identitáselemeihez, és rendszerint az a törekvés határozza meg őket.

Egyéb kategóriák:

A nemzeti kisebbségek jelképei, mint például a zászló vagy a himnusz nyilvános helyeken való használata nem részesül kifejezett szabályozásban, nem élveznek jogi védelmet, és nem tiltja őket semmilyen jogszabályi rendelkezés, viszont használatuk jogi felelősséget vonhat maga után. Például a népviselet etnokulturális szimbólum, a himnusz vagy a nemzeti ünnep az immateriális szimbólumok kategóriájába tartozik, míg a székely zászló a vállalati szimbólumok kategóriájába. Mindezek informális, nem hivatalos szimbólumok, és némelyikük tisztán megkülönböztető jellegű. Mindegyikük területi szimbólum anélkül, hogy hatalmi szimbólum jelleggel rendelkezne.⁹

VI. Szimbólumokhoz vagy a nemzeti jelképekhez való jog

Romániában jelentősen korlátozottak a magyar kisebbségi szimbólumok nyilvános használatának lehetőségei, mivel ezek általában az anyaország szimbólumai is, és a kisebbség etnikailag az államalkotó nemzetéhez tartozik. Ezt a helyzetet a román állam szimbólumait szabályozó törvények és jogszabályok alakították ki.

Ilyen az 1994. évi 75. számú törvény Románia zászlójának felvonásáról, himnuszának énekléséről és a Románia címerével ellátott pecsétek használatáról az állami

⁹ Pál: i. m. 274-277. o.

intézmények által,¹⁰ amely az alkotmány 107. cikkét próbálja meg alkalmazni. E törvény alapján a kormány határozatot¹¹ fogadott el az alkalmazási szabályokról, amelyek a minimumra szűkítik más államok szimbólumainak használatát.

Más országok zászlaját vagy himnuszát kizárólag a román állam zászlajával és himnuszával együttesen lehet felvonni vagy elénekelni, kizárólag hivatalos állami látogatások, találkozók vagy nemzetközi ünnepek alkalmával (6., 7. és 16. cikk). Ezen előírások be nem tartása szabálysértésnek minősül, és 2500-tól 5000 lejig (kb. 550–1100 euró) terjedő pénzbírsággal sújtható. Ezeket az előírásokat enyhítette egy 2002. március 15-i ünnepség miatt hozott kormányhatározat,¹² amely kimondja, hogy az országos szinten szervezetekbe, szövetségekbe és egyesületekbe tömörült etnikai kisebbségek sajátos rendezvényeiken használhatják saját jelvényeiket, címereiket is.¹³

A székely zászló egyre szélesebb körben való használata Erdélyben arra ösztönözte a romániai törvényhozót, hogy elfogadja a 2015. évi 141. számú törvényt, amely korlátozza ennek a szimbólumnak a használatát.¹⁴ A jogalkotók már az első cikkel azt kívánták biztosítani, hogy a zászló használata szűkebb körben történjen, amikor elrendelték, hogy minden közigazgatási egységnek saját zászlója lehet, de két vagy több ilyen egységnek nem lehet azonos zászlója.

A fenti törvény második cikke megtiltja más államok szimbólumainak használatát ezeken a zászlókon, de engedélyezi a helységnevek feltüntetését. A kisebbségek esetében, ahol az arányuk meghaladja a 20%-ot, ha a zászlón szerepel a helységnev, azt a kisebbség nyelvén is feliratozni kell. A törvény célja, hogy a többségi nemzet teljes kontrollt gyakoroljon ezen a területen, mivel minden zászlótervezetet csak a

¹⁰ Közzétéve Románia Hivatalos Közlönyének 237/1994. számában: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/4303> (2024. 04. 12.)

¹¹ 1157/2001. kormányhatározat a nemzeti kisebbségek közigazgatásban történő anyanyelvhasználatára vonatkozó végrehajtási szabályokról, közzétéve Románia Hivatalos Közlönyének 776/2001. számában

¹² 223/2002. kormányhatározat, közzétéve Románia Hivatalos Közlönyének 179/2002. számában

¹³ Fábán Gyula: A nemzeti kisebbségi jogok biztosításának alakulása Romániában 1918–2018, avagy „A gyulafehérvári ígéretek megtagadásáról a Minority SafePack ellenzéséig – 100 év romániai kisebbségjogi történet”. *Acta Univ. Sapientiae. Legal Studies* 7 2018/2. sz. 245–246. o.

¹⁴ Közzétéve Románia Hivatalos Közlönyének 412/2015. számában: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/168736> (2024. 04. 12.)

kormány hagyhat jóvá, és a helységnév minden esetben román nyelvre is le kell fordítani, függetlenül a többségi lakosság arányától. A törvény megszegése esetén a jogalkotó nem csupán pénzbüntetéssel büntet, hanem elrendeli a törvénytelen zászlók elkobzását is.

Az egyetlen kisebbségi szimbólum, amelynek használatát nem tiltják törvényi előírások, a helyi közigazgatási egység saját címere. Ezt Románia címerével együtt kell kifüggeszteni. A többségben magyarok által lakott települések címerén minden akadály nélkül megjelennek a helyi jelképek.

A helységnevek anyanyelven való használata esetében a főszabály az, hogy csak azon településeken engedélyezett, ahol a kisebbségi lakosság aránya meghaladja a 20%-ot. Statisztikai adatok alapján Romániában 1200 településen kell két- vagy többnyelvű táblákat kihelyezni. Magyar nyelven 1071 esetben, azaz 17 megyében kell ilyen táblákat elhelyezni.¹⁵

VII. A szimbólumok nemzetközi szabályozása

Nemzetközi szinten nem létezik olyan formális szabályozás (például szerződés vagy egyezmény), amely előírná, hogy milyen kötelezően előírt jelképekkel kell rendelkezniük a független államoknak a nemzetközi kapcsolatokban. Ugyanakkor léteznek olyan meghatározó jogi dokumentumok, amelyek a szimbólumokkal foglalkoznak, de ezek legtöbbször csak a használatukra és tekintélyükre vonatkoznak.¹⁶

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikke azt hangsúlyozza, hogy az *„olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”*¹⁷

Az Egyezségokmány rámutat arra, hogy a 27. cikk által védett jogok gyakorlása

¹⁵ Fábíán: i. m. 246-247. o.

¹⁶ Halász – Schweitzer: Nemzeti jelképek

¹⁷ Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának kihirdetéséről szóló 1976. évi 8. törvényerejű rendelet 27. cikk

nem sérti az államok területi integritását és szuverenitását, hanem inkább megerősíti és védi az egyéni jogokat. A kisebbségi szimbólumok, a kisebbségi közösséghez való tartozás képi megjelenései, szintén kulturális-identitás jelképek, amelyek használata az Egyezségokmány 27. cikkének jogi védelme alá tartozik.

Az ENSZ 47/135. számú nyilatkozata csak közvetetten utal a nemzeti kisebbségek jogára, hogy saját jelképeik legyenek és azokat használják. A nyilatkozat egyrészt kötelezi az államokat arra, hogy védelmet biztosítsanak a területükön élő kisebbségeknek, valamint támogassák az ilyen csoportok nemzeti vagy etnikai, kulturális, vallási és nyelvi identitását, és elősegítsék az ehhez szükséges feltételek megteremtését. Másrészt a nyilatkozat kijelenti, hogy a célok elérése érdekében az államoknak meg kell hozniuk a megfelelő jogalkotási intézkedéseket.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a nemzeti kisebbségek saját szimbólumok birtoklásához és használatához való jogát csak a nem kötelező erejű nemzetközi jogi eszközök szabályozzák. Valamint a nemzeti kisebbségek saját szimbólumokhoz való joga része az identitáshoz való jog tartalmának. Abban az esetben, ha az állam igazságtalanul korlátozza egy nemzeti kisebbséghez tartozó személy saját jelképeinek használatához való jogát, akkor az érintett személynek joga van panaszt benyújtani az Emberi Jogok Európai Bíróságánál.¹⁸

VIII. A magyar nemzeti szimbólumok használata Magyarország szomszédos országaiban

VIII.1. Szlovénia

A Szlovéniában élő népcsoportok közül alkotmányosan elismert őshonos nemzeti közösségnek számítanak a magyarok és az olaszok. Az alkotmányban külön jogokat biztosítanak nekik, a szlovén kisebbségpolitika lényegében erre a két kisebbségre korlátozódik. A szlovéniai magyarság a Mura-vidéken él, közvetlenül a szlovén-magyar határ mellett. A magyarság ötven év alatt lélekszámának negyedét elvesztette. Hivatalos statisztikai adatok azt mutatták, hogy a 2001-es népszámláláson alig valamivel több, mint 6 ezer fő vallotta magát magyarnak, ami jelentős csökkenést jelen-

¹⁸ Pál: i. m. 283-290. o.

tett a tíz évvel korábbi mérésekhez képest.¹⁹

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy Magyarország szomszédos országai közül Szlovéniában hangzott el először nyilvánosan a Himnusz.²⁰

Szlovénia 1991 júniusában vált ki a jugoszláv államból, és így önálló állammá lett. A kisebbségek helyzete kedvezőbbé vált az új államban. Az önállóságról és függetlenségről szóló Alkotmányos Alapokmány kimondja, hogy „a Szlovén Köztársaságban élő olasz és magyar nemzeti közösségeknek és tagjainak a Szlovén Köztársaság Alkotmányában és a hatályos nemzetközi szerződésekben foglalt valamennyi joguk biztosított.”

Az 1991-ben elfogadott szlovén alkotmány külön rendelkezett a nemzeti közösségek jogairól, egy erre vonatkozó cikkben kimondja, hogy „az állam saját területén védi az emberi jogokat és az alapvető szabadságokat. Védi és biztosítja az őshonos olasz és magyar nemzeti közösség jogait.”²¹

Az alkotmány biztosítja az őshonos magyar és olasz nemzeti közösség tagjai számára a saját nemzeti szimbólumok szabad használatát is. A Szlovén Köztársaság címeréről, zászlajáról és himnuszáról, valamint a szlovén nemzeti zászlóról szóló törvény²² szerint az állami ünnepek, gyásznapi és egyéb, törvényben meghatározott alkalmakkor az olasz és a magyar nemzeti közösségek által lakott területeken is kitűzik a nemzeti közösség zászlaját, a helyi közösségek ünnepei alkalmával is ki lehet tűzni, ezen közösségek ünnepi rendezvényein a nemzeti közösség himnusza is lejátszható.

Az Államtanács 1994-ben az alkotmánybírósághoz fordult a jelképhasználat szabályainak megsemmisítése érdekében. Megfogalmazta a szuverenitás potenciális megsértésével kapcsolatos aggodalmait. Az Államtanács azzal érvelt, hogy Magyar-

¹⁹ Győri Szabó Róbert: A szlovéniai magyar és olasz kisebbség autonómiája, politikai képviselete. In: Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában (szerk. Szarka László – Vizi Balázs – Majtényi Balázs – Kántor Zoltán). Gondolat kiadó, Budapest 2007. 308-309. o.

²⁰ Győri Szabó: i. m. 313. o.

²¹ Varga Péter: Nemzetiségi jogok a Muravidéken. Erdélyi Rudolf Zalán kiadó, Budapest 2023. 7-8. o.

²² Szlovén Köztársaság Hivatalos Közlönye, 67/94. sz.

ország vagy Olaszország zászlajának vagy himnuszának használata sérti Szlovénia szuverenitását. Ennek értelmében a magyar és olasz nemzeti kisebbségek olyan saját jelképeket kell választaniuk, amelyek eltérnek az anyaország jelképeitől. Az országgyűlés viszont úgy vélte, hogy a nemzeti szimbólumokkal kapcsolatos követelmények előírása sértené a szabad jelképhasználathoz fűződő alkotmányos jogot (64. cikk), valamint a szabad véleménynyilvánításhoz való jogot (61. cikk). Az alkotmánybíróság eldöntötte és megerősítette, hogy a két őshonos nemzeti kisebbségnek alkotmányos joga van a nemzeti jelképeinek használatához, függetlenül attól, hogy azok megegyeznek egy másik állam jelképeivel vagy sem. Végül hozzáfűzte, hogy az említett jelképeket csak a Szlovén Köztársaság jelképeivel együtt lehet használni oly módon, hogy Szlovénia szimbólumai látszólagosan előnyt élvezzenek.²³

VIII.2. Szerbia

A Vajdaságban élő magyaroknak sajátos délvidéki identitástudatuk van, valamint a többségtől könnyen megkülönböztethetőek. Kulturális szimbólumok tekintetében jelentős eltérés van a vajdasági kisebbség és a többség közt. A vajdasági magyarok a közvetlen környezetükből inspirálódnak és azzal azonosulnak. Habár érzelmileg kötődnek az anyaországhoz, Magyarország általánosan ismert nemzeti szimbólumait nem használják. Saját kulturális szimbólumrendszert alkotnak, elsősorban a közvetlen környezetükben található növények, állatok, eszközök, szokások megjelenítésével.²⁴ A szerb alkotmány 79. szakaszának 1. bekezdése kimondja, hogy „a nemzeti kisebbségek tagjainak joguk van: [...]a jelképeik nyilvános helyeken való használatára”.²⁵ Az alkotmány ezzel kapcsolatban további rendelkezést nem tartalmaz.

A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény 16. szakasza²⁶ részletesen szabályozza a nemzeti jelképek használatát és kimondja,

²³ Varga: i. m. 18-19. o.

²⁴ Mirnics Zsuzsanna – Nacsa Nella: Vajdasági Magyar identitás a Volkán-elmélet tükrében. In: Magyarságkutatás Vajdaságban (szerk. Gábrity Molnár Irén). MTT Könyvtár 14, Szabadka 2011. 28-31. o.

²⁵ Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2006/98, 79. sz.

²⁶ Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről: A JSZK Hivatalos Lapja, 11/2001. szám, Szerbia és Montenegró Államközösségének Hivatalos Lapja, 1/2003. szám – Alkotmányos Alapokmány és az SZK Hivatalos Közlönye, 72/2009. szám – másik törvény, 97/2013. szám – AB határozat és 47/2018. szám, 16. sz.

hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogosultak nemzeti jelképeket és jeleket választani és használni, viszont ezek nem lehetnek azonosak más ország jelképeivel és jeleivel. A nemzeti kisebbségek jelképeit, jeleit és ünnepeit a nemzeti tanácsok javasolják, valamint ezeket a Szövetségi Nemzeti Kisebbségi Tanács hagyja jóvá. A nemzeti kisebbség jelképei és jelei hivatalosan kitűzhetőek a helyi szervek és szervezetek épületére és helységeiben. Az állami ünnepek és a nemzeti kisebbségek ünnepe alkalmával azokon a területeken tűzhetőek ki jelképek, ahol a kisebbségi nyelv hivatalosan használatban van. Ilyen esetekben a nemzeti kisebbség jelképei mellett kötelezően ki kell tűzni a Szerb Köztársaság jelképeit is. A törvény 126. szakaszának értelmében az a jogi vagy természetes személy, aki zavarja a nemzeti jelképek használatára való jogot vagy visszaél azzal, szabálysértésért 10 000-tól 30 000 dinárig (85-256 euró) terjedő pénzbírsággal büntetendő.²⁷

VIII.3. Szlovákia

Az 1993 februárjában elfogadott 63-as törvény a címe szerint az állami jelképekről szól, de a második meghatározása így hangzik: „*Mindenki köteles tiszteletben tartani a Szlovák Köztársaság állami jelképeit. A hazafiságra való nevelés és a Szlovák Köztársaság állami jelképei iránti tisztelet, részét kell alkossa az iskolák állami oktatási programjának.*” E törvény idézett része egyszerre szól az állam jelképeinek a tiszteletéről és a hazafiságra való nevelésről.²⁸

2019. április 27-én Szlovákia törvényhozása módosította az 1993. februári állami jelképekről szóló törvényt.²⁹ Ennek értelmében Szlovákia területén csak akkor szabad más államok himnuszát énekelni, ha az adott állam hivatalos képviselője jelen van, vagy ha használatának hivatalosan meghatározható oka van. Ellenkező esetben a rendező szerv pénzbírsággal sújtható.

²⁷ A nemzeti jelképek használatának és a nemzeti ünnepekről való megemlékezésnek a joga. http://adattar.vmmi.org/fejezetek/2163/13_a_nemzeti_jelkepek_hasznalatanak_joga.pdf (2024. 04. 05.)

²⁸ Duray Miklós: Állami és/vagy nemzeti jelképek? Duray Miklós honlapja. <https://duray.sk/2019/04/allami-vagy-nemzeti-jelkepek/> (2024. 04. 06.)

²⁹ A Szlovák Köztársaság állami jelképeiről szóló törvény módosításáról, 126/2019

VIII.4. Ukrajna

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1992-ben elfogadott egy rendeletet az ukrainai nyelv-törvényről és a nemzeti kisebbségi jogok gyakorlati végrehajtásáról azzal a céllal, hogy a nemzeti kisebbségek számára garantálja a szabad fejlődéshez való jogot.

A jogszabály a kisebbségi jogokat az alapvető emberi jogok részének tekinti, a törvény 6. cikke szavatolja minden nemzeti kisebbség számára a nemzeti-kulturális autonómiához való jogot,³⁰ ezen belül az okmány előírja, hogy ahol egy nemzeti kisebbség alkotja a lakosság túlnyomó részét, az állami és társadalmi intézmények, valamint a vállalatok is az adott nemzetiség nyelvét használják az ukrán államnyelv mellett. E rendelet lehetővé teszi a kétnyelvű feliratok használatát, és engedi a nemzetiségeknek, hogy az állami jelképek mellett saját nemzeti szimbólumaikat is alkalmazzák.³¹ Az 1992-ben elfogadott kisebbségi törvény néhány szempontból már elavultnak tekinthető, ezért 2021-ben kidolgoztak egy új törvénytervezetet, amely a nemzeti kisebbségekről szól. Ez a tervezet sok esetben visszalépést jelent az 1992-es jogszabályban biztosított jogokhoz képest, és számos ponton összeegyeztethetetlen Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásaival.³² Az Ukrajna területén kialakult háború következtében az állami hatóságok és intézmények nem képesek biztosítani a nemzeti kisebbségek jogait és nyelvi státuszát.

Kárpátalján többször történtek támadások magyar történelmi és kulturális emlékhelyek ellen, ilyen eset a Munkács várban lévő turulmadarat ábrázoló szobor lecserélése az ukrán címerre. A Turul madarat eredetileg 1896-ban, a magyar államalapítás ezredéves évfordulóján avatták fel, de az első világháború után a csehszlovák hatóságok eltávolították. A második világháború után a szovjet csapatok beolvasztották és vörös csillagot öntöttek az egytonnás bronzalkotásból. 2008-ban került vissza eredeti formájában, amelyet végül 2022 októberében lefűrészeltek a vár bástyájáról. Az emlékmű a szakszerűtlen eltávolítása következtében megsérült. A szobrot egy

³⁰ Az ukrainai nemzeti kisebbségekről szóló 1992. évi 36. törvény: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text> (2024. 04. 13.)

³¹ Szarka László: Államnyelv, hivatalos nyelv – kisebbségi nyelvi jogok Kelet-Közép-Európában. In: *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában* (szerk. Nádor Orsolya – Szarka László). Akadémiai Kiadó, Budapest 2003. 28. o.

³² Csernikó István – Tóth Mihály: *A kárpátaljai magyar közösség nemzetiségi és nyelvi jogai. Kárpát-medencei magyar kisebbségjogi kalauz.* Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt, Budapest 2021. 13-14. o.

“trizub” nevezetű ukrán kiscímre cserélték le, amely magyarul háromágú szigonyt jelent.³³ Emellett példa volt arra is, hogy Munkácson és a kistérség más településein a rendőrök leszedték a középületekről a magyar trikólórt. Fornoson, amely túlnyomó többségben magyarok lakta terület, a községházzról is eltávolították a lobogót. A rendőrök egy rendeletre hivatkoztak, amely értelmében kizárólag ukrán szimbólumok jelenléte engedélyezett a közzintézményeken.³⁴

IX. Határozat a romániai magyar kisebbség nemzeti szimbólumairól

A romániai magyar közösség szerves része a magyar nemzetnek és saját jelképekkel rendelkezik, amelyek kifejezik egyediségét és identitását. Azonban az utóbbi időben egyre gyakoribbak azok a bírósági eljárások, amelyek a nemzeti szimbólumok használatát vitatják meg, noha Románia törvényei lehetővé teszik ezek használatát a nemzeti kisebbségek számára. Ezért a Romániai Magyar Demokrata Szövetség 2019. február 23-án egy kongresszus keretében határozatot fogad el a nemzeti szimbólumok kinyilvánításával és helyes használatával kapcsolatban, amelyben a romániai magyar közösség által használt zászlót és jelképeket ismerteti. A közösség zászlaja három egyenlő szélességű vízszintes sávból áll piros, fehér és zöld színekkel. Az említett színeket saját nemzeti jelképeiként tekinti, megkülönböztetve Magyarország hivatalos zászlajától. Továbbá elfogadja a székelyek kék és arany színeit, valamint a félhold és a nap jelképét is. Nemzeti himnuszként teszteli Kölcsey Ferenc “Himnusz” és Csanády György “Székely himnusz” című műveit.

A romániai magyar közösség nemzeti szimbólumainak tekinti az itt meghatározott jelképeket, és elvárja, hogy Románia, az Európai Unió, valamint a nemzetközi közösség támogassa ezek használatát nemzeti identitásának megőrzése érdekében.³⁵

³³ Dunda György: Felavatták az ukrán nemzeti címet a ledöntött turul helyén. Magyar Nemzet. <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2022/10/felavattak-az-ukran-nemzeti-cimert-a-ledontott-turul-helyen> (2024. 04. 18.)

³⁴ Ádám Rebeka Nóra: Folytatódik a munkácsi magyartalánítás – sorra vetük a jogfosztásokat! Mandiner. <https://mandiner.hu/belfold/2023/08/folytatodik-a-munkacsi-magyartalantitas-sorra-vettuk-a-jogfosztasokat> (2024. 04. 18.)

³⁵ Határozat a Romániában élő magyar közösség nemzeti szimbólumairól. RMDSZ. https://rmdsz.ro/aktualis/hirek/hatarozat-a-romaniaban-elo-magyar-kozosseg-nemzeti-szimbolumairol?fbclid=IwAR3DbkG2nTVZbbBTebP6vllwVO9mGmQ7ag8WYYc2-eW2DjDI_cHlIotSpdo_aem_AZoG1PHTSbJJxBu-Rmy1AH-sWUqq2fuzb-xotLiBlxyojz7kTogse1qVXwLSlIh_

X. Joggyakorlat

A 2019. február 22-23-án megszervezett XIV. RMDSZ kongresszuson elfogadott határozat következtében egy román nacionalista párt fiókszervezete (Asociația Civică Dreptate) a közigazgatási bírósághoz fordult a romániai magyar közösség nemzeti jelképeinek használatával kapcsolatban. Az egyesület kéri a román nemzetiségű román állampolgárok és más nemzeti kisebbségek diszkriminációjának megállapítását, akik tiszteletben tartják a nemzeti jelképeket, anélkül, hogy kollektív jogokat követelnének vagy elfogadnának, valamint követeli a határozat megsemmisítését is.

A felperes valójában azt állítja, hogy az állami és közigazgatási-területi hatóságok szintjén a romániai magyar közösség, valamint az őket, a román parlamentben képviselő RMDSZ civil szervezet nem hátrányos helyzetű kategória a 2000. évi 137. számú kormányrendelet 4. cikke értelmében, mivel az összes nemzeti kisebbség közül ők rendelkeznek a legnagyobb politikai képviselettel, például a román parlamentben, a román kormányban, a közhatóságokban, Románia Alkotmánybíróságában a területi közigazgatásban, a közigazgatási tanácsokban, sőt olyan intézményeket is vezetnek, mint a Kormány-Főtitkárságának Etnikumközi Kapcsolatok Hivatala (DRI), az Országos Diszkriminációellenes Tanács, és részesülnek az őket pozitívan diszkrimináló jogi rendelkezésekből, például a 94. cikk (1) bekezdéséből.

A panasztevő egyesület hivatkozik az Alkotmány 1. cikkének (1) bekezdésére, amely az állam nemzeti jellegére vonatkozik. Érvelésük szerint, ha elfogadnák az RMDSZ kongresszusának határozatát megalapozó érvelést: „a romániai magyar közösség a magyar nemzet szerves része”, akkor Románia többnemzetiségű állam lenne. Az indítványozó ezért úgy véli, hogy az RMDSZ XIV. kongresszusán elfogadott „A romániai magyarság nemzeti jelképeiről szóló határozat” túllép az etnikai szempontok által körülírt belső alkalmazási kereteken, és egy hátrányos helyzetűnek nem minősíthető kisebbség érdekeit támogatja. Az előadott indokok és a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján a felperes kéri, hogy a petíciót a megfogalmazott formában fogadják el, és az RMDSZ-t diszkrimináció miatt szankcionálják.

A fiókszervezet úgy véli, hogy az indokolásnak semmi köze nincs olyan cselekményhez, amelyet a CNCD (Országos Diszkriminációellenes Tanács) vizsgálhatna,

és amely a megkülönböztetés elleni küzdelemre vonatkozó különleges rendelkezések hatálya alá tartozna. A panasztevő egyesület nem bizonyítja azt sem, hogy a 137/2000. számú kormányrendelet értelmében hátrányos megkülönböztetést szenvedett volna el, hanem különböző jogalkotási aktusokat sorol fel, amelyek nem kapcsolódnak semmilyen jogellenes cselekményhez.

Az CNCD végül elutasítja a kifogást, mert úgy véli, hogy a magyar kisebbség nemzeti szimbólumainak alkalmazása nem sérti a román többség jogait, különösen mivel ezek a szimbólumok sem tartalmukban, sem megjelenésükben nem érintik a román állampolgárokat. Nem jelentenek közbiztonsági kockázatot, ha törvényesen használják és kifejezik azokat. Ezért a diszkrimináció megelőzésére és szankcionálására vonatkozó rendelkezések alapján nem állapítható meg a jelen ügyben a diszkrimináció tényállási elemei.³⁶

XI. Székely zászlóper Romániában

2013-tól kezdve Székelyföld-szerte több peres eljárás indult a székely zászló kitűzésével kapcsolatban. A 2015-ben elfogadott zászlótörvény súlyosbította a helyzetet, tovább korlátozva a magyar nemzeti szimbólumok használatát. A törvény egyértelművé teszi, hogy két közigazgatási egységnek nem lehet azonos zászlója, ami gyakorlatilag megnehezíti a székely zászló több megye vagy település általi használatát, mint Székelyföld jelképét.

Marosvásárhelyen kezdődött az első zászlóper, amelynek értelmében az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP) a Klastrom utcai székházán kitűzte a székely zászlót az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT) és a párt saját zászlaja mellé. Habár a székház magántulajdonban van, egy USL (Szociál-Liberális Szövetség) képviselő feljelentése nyomán a városi rendőrség 2014-ben felszólította az EMNP helyi képviselőit, hogy távolítsák el a székely zászlót a homlokzatról. Az EMNP és az EMNT zászlóit levették, de a székely lobogót az épületen hagyták. Miután lejárt a türelmi idő, a rendőrség 30 ezer lejese büntetést szabott ki, azzal érvelve, hogy a székely zászló reklámozási célt szolgál és ez sérti a reklámtörvényt. Az EMNP a helyi közigazgatási bíróságon támadta meg a büntetést 2014. október 7-én, a marosvásárhelyi

³⁶ Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării: HOTĂRÂREA nr. 107 din 16.02.2022

bíróság ugyan eltörölte a büntetést, de kihágásnak minősítette a zászló kitűzését és megtiltotta újbóli kihelyezését. A végső bírói döntés csak 2016-ban született meg a Maros Megyei Törvényszéken, amely kimondta, hogy a székely lobogó nem reklámozási célt szolgál, és nincs törvényi tilalom a magántulajdonban lévő épületeken való kitűzésére.³⁷

XII. Következtetés

Következtetéskeppen elmondhatjuk, hogy magyar nemzeti szimbólumok használata és tisztelete fontos kérdés Romániában, valamint a környező országokban is, különösen a kisebbségi jogok és a kulturális sokszínűség szempontjából. A kisebbségek identitásának és kulturális örökségének tiszteletben tartása elengedhetetlen az integrált társadalmak kialakításához.

Dolgozatom során rávilágítottam arra, hogy a szimbólumok használata nem jelent konfliktust vagy kirekesztést más nemzetiségek vagy állampolgárok számára. Az elfogadott szimbólumokhoz való lojalitás nem zárja ki a román nemzeti identitáshoz való tartozást, és azok használata nem jelent ellentétet a román törvényekkel vagy az ország alkotmányával.

Véleményem szerint, a magyar nemzeti szimbólumok elfogadása és használata nem csupán egy kisebbségi csoport jogi vagy kulturális ügye, hanem egy fontos lépés a kölcsönös megértés és tolerancia felé. Az ilyen jelképek elfogadása és tisztelete mindannyiunk felelőssége, és hozzájárulhat egy olyan társadalom építéséhez, amelyben minden állampolgár tiszteletben tartja és elfogadja egymás kulturális és etnikai hagyományait.

Az előrelépés érdekében az alábbi lépéseket látnám fontosnak: oktatási programokat szervezhetnének, amelyek keretében felhívják a figyelmet a kisebbségi kultúrák és identitások fontosságára és elfogadására. Másrészt a közszereplők is fontosak a kulturális pluralizmus és a kisebbségi jogok előmozdításában, ezért fontos lenne támogatni és erősíteni az ilyen szervezeteket és médiumokat. Egy másik előrelépés lehetne, ha az országok együttműködnének a kisebbségi jogok és kulturális

³⁷ Kádár Hanga – Nánó Csaba: Az üldözött székely zászló. ErdélyiNapló.ro. <https://erdelyinapló.ro/aktualis/osszeallitasok/az-uldozott-szekely-zaszlo> (2024. 04. 17.)

sokszínűség támogatása érdekében. Fontos lenne, hogy a kisebbségekkel foglalkozó civil szervezetek, valamint állami és nemzetközi intézmények képviselői részt vegyenek nemzetközi fórumokon és egyezményekben. Ez lehetőséget nyújtana a legjobb gyakorlatok és tapasztalatok megosztására.

Összességében a kutatásom azt mutatja, hogy a magyar nemzeti szimbólumok használata pozitív hatással van a társadalomra, elősegíti a kulturális sokszínűség elismerését és a kölcsönös megértést, miközben tiszteletben tartja a kisebbségi jogokat és a nemzetközi szabályozást. A szimbólumokkal kapcsolatos megközelítésünknek és támogatásunknak kulcsszerepe van a társadalmi integráció és a békés együttélés elősegítésében.

Következtetésképpen elmondhatjuk, hogy a magyar nemzeti kisebbség szimbólumhasználata és más kollektív jogok, mint például az anyanyelv használata a közigazgatásban vagy az oktatásban, a többségi állam szuverén hatalmának van alárendelve. Ezek a jogok gyakorlatba ültetésére nincs nemzetközi garancia, csupán a többségi állam jóérzésén múlik, hogy ezek a jogok érvényre jutnak-e. Jelenleg úgy tűnik, hogy a szélsőséges nacionalista hangok felerősödésével ezek a jogok is veszélybe kerültek, ugyanis a rendszerváltás óta megszerzett jogokat évről évre egyre több támadás éri, elsősorban a közigazgatási bíróságok szintjén. A nemzeti garanciák hiánya az eredményezheti, hogy egy nacionalista román kormány nagy eséllyel fogja visszaszorítani ezeknek a jogoknak a gyakorlását, ami egy alig 1 milliós nemzeti kisebbség számára hatalmas csapást jelentene.

Bodor Róbert

szakkollégista, Collegium Iuridicum

A holokauszttagadás tilalmának jogi keretei

I. Bevezetés

A holokauszt a történelem narratívájában unikális esemény a borzalmi és a civilizációs „játékszabályok” teljes átlépése nyomán. A náci Németország és szövetségesei által elkövetett népirtás a civilizációs köztudatban kifejezetten magas fokú érzékenységi szinttel bír, kiemelkedve az emberiség ellen elkövetett bűncselekmények sorából.

Ehhez a státuszhoz nagyban hozzájárult a nemzetközi egyezmények által előírt holokauszttagadás büntethetőségének szorgalmazása, és ennek következtében az ezeket ratifikáló országok belső jogrendszeri szabályozása. A történelem eddigi eseményeinek egyike sem volt mérhető a holokauszt megtörténtének módjához, ezért indokoltnak tűnt ennek a történelmi eseménynek a kiemelése és jogi normatív keretbe való besorolása, hogy biztosíthassák, hasonló dolog a jövőben már ne történjen meg.

A fenti lépéssel a szólásszabadság alapjoga nem szokványos módon korlátozódik, hiszen egy történelmi esemény, illetve annak tagadása főszabály szerint nem szokta ezt indokolni, így vita alakult ki a két nézőpont ütközésében.

A téma a jelenben is aktualitással és jelentőséggel bír, hiszen a nemzetközi egyezmények és a nemzeti szabályozások ellenére is az utóbbi időben a holokauszttagadó, antiszemita, gyűlöletkeltő megnyilvánulások száma rohamosan megemelkedett. Az internet megjelenése és annak folyamatos fejlődése egy új és nehezebben szabályozható felületet hozott el.

A kutatás célja, hogy a nemzetközi és nemzeti (romániai) jogszabályi háttér vizsgálata révén tárgyalja a holokauszttagadás tilalmát a szólásszabadság korlátozhatóságának viszonyában, továbbá megvizsgálja az interneten a holokauszttagadás jelenségét és a korlátozhatóság, büntethetőség, valamint egyéb felmerülő problémás

kérdések körét. A következtetések megfogalmazásával egy pontosabb képet szeretne mutatni a szabályozás, valamint a jogfejlődés tekintetében napjainkig. Végül pedig javaslatok megfogalmazásával a lehetséges hatékonyabb szabályozási utakat jelenítené meg, a holokauszttagadás és az ezzel társuló gyűlöletbeszéd elleni küzdelem érdekében.

II. Jogszabályi háttér

II.1. Nemzetközi szabályozás

Az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányának első kiegészítése meglehetősen széles védelmet biztosít a szólásszabadságnak, ebből kifolyólag pedig a gyűlöletbeszédnek, valamint a holokauszttagadásnak is.¹ Az itt megjelenő szólásszabadság korlátjaként jelenik meg a „*clear and present danger*” (nyilvánvaló és közvetlen veszély) elv, amely ugyanakkor nem a szólas tartalma tekintetében, hanem az általa kiváltott hatás révén korlátozhat bizonyos megnyilvánulásokat.² Tehát az Amerikai Egyesült Államokban a holokauszttagadás csak akkor korlátozható, valamint szankcionálható, ha az közvetlen veszéllyel, uszítással párosul. Láthatjuk, hogy az angolszász jogfelfogás a szólásszabadság és az emberi méltóság viszonylatában utóbbit nem értékeli magasabb érdeknek.³ Ezzel ellentétben Európában a közösségek érdeke nagyobb hangsúlyt kap, míg az egyén is nagyobb védelmet élvez.⁴ Így a véleménynyilvánítás szabadsága a kontinensen sokkal korlátozottabb, vagy éppenséggel kevésbé szabadabb, mint az USA-ban.

Az emlékezettörvények igazán a II. világháború után terjedtek el. 1948. december 9-én elfogadták a „Egyezmény a népirtás büntetetének megelőzése és megbüntetése tárgyában” című 260. ENSZ Közgyűlési Határozatot. Ez lényegesen hozzájárult a holokauszttagadást szankcionáló törvények nemzeti jogrendekbe való beépüléséhez. Ezeknek az emlékezeti törvényeknek egy összetettebb struktúrája lé-

¹ Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya I. Alkotmánykiegészítés.

² Koltay András: A szólásszabadság alapvonalai – magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban. Századvég Kiadó, Budapest 2009. 489. o.

³ Koltay: i. m. 571. o.

⁴ Sionaidh Douglas-Scott: The hatefulness of protected speech: a comparison of the American and European approaches. William and Mary Bill of Rights Journal 1999/2. sz. 305. o.

tezik Európában: nemzeti szint, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, az Európa Tanács és végezetül az EU.⁵

II.1.1. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye

Az EJEE 10. cikke széleskörűen biztosítja, többek között, a szólásszabadságot és egyben meghatározza annak korlátozhatósági okait. A véleménynyilvánítás szabadsága a vélemény tartalmától, kinyilvánítójától, médiatípusától függetlenül az összes megnyilvánulásra kiterjed. Kivételként a Bíróság a tartalomalapú szabályozást csak a következő esetekben tartja megengedhetőnek: ha a tartalom rasszizmust, náci ideológiát népszerűsít, holokauszttagadó, gyűlöletkeltő vagy faji megkülönböztetésre buzdító.⁶

Fontos megjegyezni, hogy bármiféle korlátozás kivételt kell, hogy képezzen, főszabályként a véleménynyilvánítás szabadsága kell, hogy érvényesüljön. Ennek érdekében a Bíróság létrehozott egy szempontrendszert, amellyel eldönthető, hogy az adott megnyilvánulás megsértette-e a 10. cikk 2. bekezdését és ezáltal korlátozható, adott esetben szankcionálható. A szükségességi-arányossági vizsgálat a konfliktusoldás egyik eszköze, amelyre akkor van szükség, ha egy alapjog nem érvényesülhet a maga teljességében.⁷ Ennek a tesztnek értelmében a következő szempontoknak kell teljesülniük:

1. A korlátozhatóság törvényen kell alapuljon. A beavatkozást a nemzetközi törvény kell, hogy előírja.
2. Legitim cél. A korlátozás a 2. bekezdésben felsorolt valamely érdek alapján kell, hogy történjen, amely egy taxatív felsorolás. A nemzeti bíróságok nem hivatkozhatnak ezeken kívül más érdekre.
3. Demokratikus társadalmi érdek. Végül pedig az arányosság kérdésére kell, hogy válaszolni: „arányban állt egymással a cél és az elérését szol-

⁵ Uladzislaw Belavusau: Az emlékeztetőtörvények és a szólásszabadság. *Medias Res* 2015/2. sz. 248–269. o.

⁶ Dominika Bychawska-Siniarska: A véleménynyilvánítás szabadságának védelme az Emberi Jogok Európai Egyezménye alapján. Európa Tanács, 2018. 12. o.

⁷ Gárdos-Orosz Fruzsina: Az alapjogok korlátozása. *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* 2020. 10. o.

gáló eszköz?”

Ma már a szükségességi-aranyossági teszt alapvető mércévé vált és a közép-európai országok nagyrésze is ezt használja.⁸

Egy németországi eset megfelelően példázza, hogy mi mentén helyezik korlátozás alá a véleménynyilvánítás szabadságát, és hogy hogyan felel ez meg az arányossági tesztnek.

A PETA (People for the Ethical Treatment of Animals) állatvédő egyesület reklámkampányt indított „*Holocaust on your plate*” („Holokauszt a tányérodon”) címmel, hogy felhívja az emberek figyelmét az állatvédelemre. A reklámkampány több olyan művészi plakátot használt, amelyek párhuzamot vontak az állatok és a holokauszt áldozatai között. A Németországi Központi Zsidó Tanács elnöke és két alelnöke bírósági úton szólították fel a PETA-t, hogy távolítsa el ezeket a plakátokat, mivel ők gyerekként átéltek a holokausztot, sőt egyikük el is vesztette családját a holokauszt során. A bíróság helyt adott a végzésnek és megállapította, hogy habár a PETA-nak nem az volt a szándéka, hogy lealacsonyítsa a holokauszt áldozatait, és noha az állatok védelme egy magas érdeket képvisel ugyan, de az összehasonlítás önkényesnek bizonyult az emberi méltóság védelmének fényében. Az alperes fellebbezett az Alkotmánybírósághoz alkotmányellenesség miatt, viszont ezt elutasították, mondván, hogy az alsóbb bíróságok abból indultak ki, miszerint az Alaptörvény különbséget tesz emberi élet és méltóság, valamint állatvédelmi érdekek között, így pedig a kampany bagatellizálta a holokauszt áldozatainak a sorsát.⁹

II.2. A holokauszttagadás Romániában

Először is szükséges szót ejteni Románia jelenlegi Alkotmányáról, amely, mint a legtöbb demokratikus állam alkotmánya biztosítja a szabad véleménynyilvánítás jogát és deklarálja annak sérthetetlenségét,¹⁰ hiszen ez az állam működésének és szabályozásának alapját határozza meg. Így vizsgálendő, hogy miként rendelkezik az Alkotmány a véleménynyilvánításszabadságról és milyen határokat állít vele szemben.

⁸ Gárdos-Orosz: i. m. 11. o.

⁹ PETA Deutschland v. Germany. 43481/09.

¹⁰ Constituția României Art. 30. (1) bekezdés

Bárki szabadon kifejezheti a véleményét, ennek el nem fogadása elképzelhetetlen és abszurd lenne. Így azonban megszületik az a társadalmi dilemma, hogy bizonyos korlátok szükségesek-e a vélemények szabadságával szemben: csökkenjen-e társadalmi választásra, szabjunk-e korlátokat vagy sem a vélemények számára.¹¹ Az EJEB joggyakorlata is a véleménynyilvánítás szabadságának biztosítását javasolja, viszont elismeri, hogy mások jogainak és a közérdek védelme miatt ez vezethet ennek a szabadságnak a korlátozásához.¹²

Megfigyelhető, hogy az Alkotmánnyal szemben a Román Polgári Törvénykönyv meglehetősen röviden fogalmazza meg ezt a jogot és annak korlátozhatóságát.¹³

Az Alkotmány 30. cikke 6. bekezdése előírja azokat az értékeket, amelyeket nem sérthet a véleménynyilvánítás szabadsága, továbbá a 30. cikk 7. bekezdése kitér többek között az erőszakra való felbujtásra és diszkriminációra, amelyeket a törvény tilt:

„(6) A véleménynyilvánítás szabadsága nem sértheti a személy méltóságát, becsületét, magánéletét vagy a saját képmáshoz való jogot.

(7) Az ország és a nemzet becsmérése, az agresszív háborúra, nemzeti, faji, osztály vagy vallási gyűlöletre, megkülönböztetésre, területi szeparatizmusra vagy nyilvános erőszakra való felbujtás, valamint az obszcén, erkölcstelen megnyilvánulások törvény által tiltottak.”

Tehát ez alapján a korlátozások két kategóriába oszthatók: az első kategória azokat a korlátozásokat fogalmazza meg, amelyek a természetes személyeket, a második kategória pedig azokat, amelyek a közérdeket védik.¹⁴

A holokauszttagadás már az Alkotmány ezen rendelkezései nyomán sem él-

¹¹ Cristian Ionescu: Drepturile și libertățile și îndatoririle fundamentale. In: Constiuția României. Comentarii și explicații. C.H. Beck, București 2017. 406. o.

¹² Jean-Francois Renucci: Tratat de drept european al drepturilor omului. Hamangiu, București 2009. 173. o.

¹³ Noul Cod Civil. Art. 70.

¹⁴ Sztranyiczki Szilárd – Kokoly Zsolt: Román polgári jog: személyek. Forum Iuris, Kolozsvár 2021. 49. o.

vezi a véleménynyilvánítás szabadságának védelmét, sérthetetlenségét. Habár expliciten nincsen nevesítve, mint korlátozhatósági ok, de felsorakoztatja mindazokat az érdekeket és értékeket, amelyeket ez sért vagy a legtöbb esetben sérteni szokott.

Az Alkotmány 53. cikkének 2. bekezdése előírja, hogy a korlátozás szükséges és arányos kell legyen egy demokratikus társadalomban.¹⁵ Ez az előírás a Parlamentet, mint törvényhozó hatalmat hivatott korlátozni, amelynek ilyen felmerülő kérdésekben mérlegelnie kell. Abban az esetben, ha nem indokolja egy társadalmi érdek a szabadságok korlátozását, úgy a Parlament nem jogosult, hogy ezt szabályozza.

Büntetőjogi szabályozás 2002-től rendelkezik a holokauszttagadás tiltásáról, amikor Románia Kormánya a 2002. évi 31. sz. sürgősségi kormányrendelettel kriminalizálta ezt és a hasonló ehhez kapcsolódó cselekményeket. Ezt a sürgősségi kormányrendeletet a Parlament a 2006. évi 107 sz. törvénnyel el is fogadta.¹⁶ A kormányrendelet 6. cikkének értelmében:

„(1) A holokauszt vagy annak hatásainak bármilyen módon, nyilvánosan történő tagadása, kétségbe vonása, helyeslése, igazolása vagy nyilvánvaló bagatellizálása 6 hónaptól 3 évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő.”¹⁷

Az e cikk 3. bekezdése ezeket bűncselekményeket akkor is bünteti, ha azt az interneten követik el.

Az Alkotmány véleménynyilvánításra vonatkozó rendelkezései és a holokauszttagadást tiltó törvények elemzése tükrében levonható az a következtetés, hogy Románia meglehetősen átfogóan szabályoz.

Előremutató esemény, hogy Románia a 2023. évi 198. sz. oktatási törvénnyel behozta a holokausztról való tanulást az iskolai tantervebe, amely alapján „A zsidók történelme. Holokauszt” és „A kommunizmus története Romániában” tantárgyak is

¹⁵ Constiuția României Art. 52. (2) bekezdés

¹⁶ Legea 107/2006 pentru aprobarea Ordonanței de urgență a Guvernului nr. 31/2002. Mon. Of. nr. 377 din 3 mai 2006.

¹⁷ Ordonanța de urgență nr. 31 din 13 martie 2002 privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii. Mon. Of. nr. 214 din 28 martie 2002.

oktatásra kerülnek. Az Oktatási Minisztérium az Elie Wiesel intézettel közösen fogja többek között a tantervet, tankönyveket és a módszertanokat kidolgozni.¹⁸

II.2.1 Az első megszületett ítélet holokauszttagadásért

Romániában először 2021-ben hoztak ítéletet holokauszttagadásért Vasile Zărnescu nyugalmazott hírszerzőtiszten ellen, aki több ízben tagadta a holokausztot.

A bíróság a 2002. évi 31. sz. sürgősségi kormányrendelet alapján 6 hónap börtönbüntetést szabott ki a „Falsitatea noțiunii de holocaustolog” című cikkében elkövetett holokauszttagadásért, amelyben a holokausztot „cionista szervezetek ördögi kitalációjának” nevezte, amely pénzszerzési célt szolgált. A bíróság 9 hónap börtönbüntetést ítélt meg Vasile Zărnescu „Înșelătoria secolului XX” cikke miatt, amelyben egy amerikai professzor munkáját mutatja be, aki azt próbálja bizonyítani, hogy a népihit nem létezett, ennek mentén pedig megfogalmazta saját véleményét a témában.

A bíróság 6 hónap szabadságvesztést ítélt meg a Vasile Zărnescu „Sabin Orcan Suporter” című könyve miatt, ahol megjelennek holokauszttagadó gondolatok. Például, hogy az egyedülálló holokauszt szintiszta propaganda. A Büntető Törvénykönyv alapján a három megítélt büntetést összevonták, tehát a vádlottnak 1 év és 1 hónap szabadságvesztést kellett letöltenie. A bíróság az eljárás során megállapította, hogy a vádlott egyértelműen tagadta a holokausztot, és mindezt egyenlővé teszi egy pénzszerzési átveréssel, amit a XX. század legnagyobb csalásának minősít.

A vádlott arra hivatkozott, hogy a 2002. évi 31. sz. sürgősségi kormányrendelet alkotmányellenes, mivel sérti a véleménynyilvánítás szabadságát. A bíróság megjegyezte viszont azt, hogy az Alkotmánybíróság több döntésében kimondta az alapvető jogok gyakorlásával kapcsolatban, hogy ezeknek a jogoknak a gyakorlása nem jelenthet nemzeti vagy faji intoleranciát.¹⁹ Éppen ellenkezőleg, az ilyen cselekmények eltérése ellentétes lenne az összes alkotmányos előírással, szabadságokkal és nemzetközi emberi jogi szerződésekkel.

¹⁸ Legea 198/2023. Învățământul preuniversitar. Mon. Of. nr. 613 din 5 iulie 2023.

¹⁹ Decizia nr. 67/2005 – 03.02.2005. Curtea Constituțională; Decizia nr. 293/2006 – 17.04.2006. Curtea Constituțională; Decizia nr. 37/2009 – 26.02.2009. Curtea Constituțională.

Végül Zărnescu fellebbezett az ítélet ellen, amelyet a bukaresti ítélőtábla elfogadott, és büntetését módosította, így csak egy figyelmeztetést kapott, hogy a jövőben ne kövessen el bűncselekményt.²⁰

A bíróság hivatkozik az Alkotmánybíróság döntéseire, amely kimondja, hogy az alapjogok korlátlanúsága bizonyos esetekben, éppen azok szellemiségével ellentétes, elutasítva a szólásszabadság sérelmére való hivatkozást.

III. A védett jogi érdek (a jogi oltalom tárgya) és véleménynyilvánítás szabadsága

Az alapjogok között elméleti szinten nem lehet hierarchiát felállítani, hogy melyik élvez teljesebb körű védelmet a másikkal szemben. A védett jogi érdek, amely esetén a korlátozás történik, szemben áll egy másik alapvető joggal, ebben az esetben a véleménynyilvánításszabadságával. A korlátozhatóságot vagy annak az elfogadhatatlanságát az adott kontextus, a gyakorlati helyzet határozza meg, amely alapján eldöntésre kerül, hogy melyik alapvető jog kell elsősorban teljesen mértékben érvényesülni.

III.1. Ütközési pontok – Mi sérül a holokauszttagadás büntetésével?

III.1.1. A tudomány lekorlátozása

A tudományos fejlődés, az igazság keresése csak akkor valósulhat meg, ha a gondolkodás szabad szelleme és a véleménynyilvánítás nincsenek korlátozva, a tudomány nincsen feláldozva valamely érdek, adott esetben politikai érdek céljából, hogy ezáltal egy állam önigazolása teret nyerjen a nyilvánosság előtt. A tudománynak függetlennek kell lennie. Ugyanis az igazság feltárását nagymértékben korlátozza az, ha egy kutató a büntetőjogi következményektől kell tartson. Ezt tovább nehezíti a relativizálás fogalmának meghatározatlansága. A holokauszt áldozatainak számszerűsítése tekintetében számos becslés létezik (a leginkább elfogadott a 6 millió), de mi történik akkor, ha egy kutató a becslésével igen alacsony számot állapított meg, alátámasztva azokat adatokkal és érvekkel? Relativizálta a holokauszt eseményeit és ezáltal bűnténynt követett el? Mi az a határ, amitől valami már relativizálásnak

²⁰ Hotărârea 326/2022 – 31.03.2022. Curtea de Apel, București.

számít?²¹ Az ilyen aggályoknál azonban fontos megjegyezni, hogy bár nehéz ellenőrizni, a jóhiszeműség rendkívül fontos tényező lehet.

III.1.2. Demokratikus vita, egyenlőség és egyéni autonómia

Ha nincsen szólásszabadság, nincsen demokrácia. Legalábbis aránytalan mértékben sérül, ennek lecsapódása pedig kontraproduktív lehet. Egy tényállás tagadásának tiltása nem változtatja meg az azt tagadó véleményét, csak elnyomja. Nem áll ki a demokratikus vitában és érvekkel dönti el, melyik álláspont az igaz, hanem az állami kényszerítő erő hallgattatja el az adott véleményt. Ez azt az ellenreakciót válthatja ki, hogy a holokauszttagadó vélemény még jobban konszolidálódik.

III.2. Korlátozhatóság

Az alapszabadságok egyik fő jellemzője, hogy ezeknek bármiféle állami beavatkozástól mentesnek kell lenniük.²² Ugyanakkor látszólagos paradoxonba ütközünk, hiszen a szabadságok bizonyos esetekben korlátozhatóak. Az alapjogok nem „fekete vagy fehér” megközelítésben léteznek, nem vethetőek alá abszolút korlátozásoknak, hiszen így maga a demokratikus értékek sérülnének, ahogyan nem lehetnek olyan mértékben szabadok, hogy az más értékek és érdekek kárára történjen. Tehát léteznek olyan érdekek, amelyek megengedik az alapszabadságok korlátozását. A következőkben ezeket az érdekeket vizsgálom.

III.2.1. Emberi méltóság

A holokauszttagadás beletartozik a gyűlöletkeltő beszéd kategóriájába, számos szabályozás is ezen keresztül korlátozza. A legerősebb érv a gyűlöletbeszéd korlátozása mellett az emberi méltóság, ugyanis a csoportra irányított efféle megnyilvánulás kihat annak tagjaira és sérti emberi méltóságukat.²³

Az EJEE-vel ellentétben az Európai Unió Alapjogi Chartája magába foglalja az emberi méltóságot: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Tiszteletben kell tartani, és vé-

²¹ Koltay: i. m. 582–583. o.

²² Varga Attila: Román alkotmányjog. Forum Iuris Könyvkiadó, Budapest-Kolozsvár 2019. 193. o.

²³ Koltay: i. m. 571. o.

delmezni kell.”²⁴ A méltósághoz való jog éppannyira „értékes”, mint a véleménynyilvánítás szabadsága, vagy bármely egyéb alapvető jog, ezért védelem illeti meg.

III.2.2. Az élők kegyeleti joga

Kérdés, hogy a kegyeleti jog képes-e arra, hogy meghosszabbítsa az elhunyt személyiségi jogait a halálán túl is, hogy a már jogalanyiságát elvesztett személy jogainak érdekében fel tud-e lépni (az emberi méltóság, mint polgári jogi személyiségi jog az emberi élet ellenében, sőt azon is túl).²⁵

Ugyanis az ember halálával megszűnik jogképessége és jogalanyiséga is, tehát az elhunyt nem rendelkezhet jogokkal és kötelezettségekkel. „A nem létező személynek jogai, így természetesen személyiségi jogai sem lehetnek.”²⁶ A kegyeleti jog az élőket illeti meg az elhunyt nyomán, tehát „a kegyeleti jog lényegében a túlélők személyiségi joga arra vonatkozóan, hogy az elhunyt bennük tovább élő emlékét mindenki tartsa tisztelőben.”²⁷

Robert Faurisson, a párizsi, majd a lyoni egyetem irodalomprofesszora több holokauszttagadó írás szerzője tagadta írásaiban, interjúiban a holokauszt során a gázkamrák létezését. Ezért a cselekedetéért szabálysértési, majd a Gaynot-törvény elfogadása utána büntetőeljárás is indult ellene, amelyben elmarasztalták. A precedens értékű Faurisson v. France ügyben az emberi jogi bizottság kimondta, hogy a holokauszttagadás sérti az élők kegyeleti jogát.²⁸

III.2.3. A közbiztonság megvalósulása és a csoport védelme

A közbiztonság a védendő értékek összességét foglalja magába és normatív szempontból az államok államcélként tűzik ki, nem pedig alapvető jogként, és ennek ér-

²⁴ Európai Unió Alapjogi Chartája 1. cikk

²⁵ Landi Balázs: Az emberi méltóság, mint polgári jogi személyiségi jog az emberi élet ellenében, sőt azon túl? Iustum Aequum Salutare 2020/2. sz. 59-70. o.

²⁶ Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk): Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz. Wolters Kluwer, Budapest 2018. 164. o.

²⁷ Navratyil Zoltán: Az ember, mint jogalany. Menedzser Praxis, Budapest 2016. 95. o.

²⁸ Faurisson v. France. Communication No. 550/1993; CCPR/C/58/D/550/1993 16 December 1996.

dekében alapvető jogokat korlátozhatnak, bizonyos esetekben pedig ez szükséges is. A holokauszttagadás tiltásával a zsidó közösség védelme valósulhat meg az egyre fokozódó antiszemizmussal szemben. A holokauszttagadás tényének állítása ellenérzést kelthet a zsidókkal szemben, annak okán, hogy ez azt az elképzelést igazolja, miszerint csak önös érdekekből ők találták ki a holokausztot, vagy utólag felnagyították, hogy nagyobb empátiát kapjanak és számos hasonló előnyhöz jussanak.

IV. A holokauszttagadás legújabb felülete

Az internet megjelenését követően mítoszként jelent meg, hogy ez a digitális tér jogi szabályozástól, államtól független tér lehet, amelynek a résztvevők önszabályozása ad keretet, és ezáltal megvalósulhat az eddigi legteljesebb kommunikációs szabadság.²⁹

A szélesebb körű elterjedést követően végül a szolgáltatást nyújtó, magántulajdonban lévő cégek szabályozása szabott keretet a tartalmaknak és az államok nem avatkoztak közbe.³⁰ De végül a jognélküli tér mítosza szertefoszlott. Az európai médiaszabályozás emberjogi, valamint kulturális kérdésként is tekint a médiapiacra,³¹ így a nemzetközi jogi szabályozás befolyásolta a közösségimédia platformok szabályozását is.

A közösségi médiában a gyűlöletkeltő megnyilvánulások többnyire – platformtól függően kisebb vagy nagyobb mértékben – szabályozva vannak, így a platform moderálja és kiszűri az ilyesfajta megnyilvánulásokat. De akár az adott ország jogrendszere is szabályozza és szankcionálja ezeket.

IV.1. A holokauszttagadás megvalósulási módjai a közösségi média felületeken

IV.1.1. A holokauszttagadás egyenértékűsítése

A holokauszttagadás egyenértékűsítése egyfajta relativizálás, amikor a holokausztot szembe állítják más történelmi eseményekkel, népiirtásokkal. A holokauszt tartal-

²⁹ Gosztonyi Gergely: Cenzúra. Arisztotelésztől a Facebookig. Gondolat kiadó, Budapest 2022. 84. o.

³⁰ Gosztonyi: i. m. 91. o.

³¹ Gosztonyi: i. m. 104. o.

maknak 10,1%-a olyan, amely a holokausztot összehasonlította más népiirtásokkal. Az összehasonlítás nem értelmetlen dolog, hogyha nem az a célja, hogy eljelentéktelenítse, elbagatellizálja ezt az eseményt. Az összehasonlítás segíthet a mélyebb megértésben, és a folyamat során hasonlóságokat és különbségeket lehet felfedezni a népiirtások között.³²

Ellenvéleményként született meg az az álláspont, hogy nem arányos a holokauszttagadás tiltása akkor, ha olyan népiirtások nem esnek ezen szabályozások alá, mint például az örmény népiirtás. Mint láthatjuk, ebben az esetben is a probléma két történelmi esemény egyenértékűvé tételének szándéka és nem a tényleges összehasonlítás, valamint megértés. A Perinçek-ügyben³³ a Bíróság kimondta, hogy az örmény népiirtás tagadása nem képes a holokauszttagadáshoz, valamint az antiszemitizmushoz hasonló veszélyeket kiváltani.³⁴

IV.1.2. Kódolt nyelvezet

A legtöbb közösségi média platform szabályzatában előírja a holokauszttagadásnak vagy a gyűlöletbeszédnek a tiltását. Ilyen módon az efféle tartalmak moderálásra kerülnek, eltűntetik a platformról, adott esetben pedig a felhasználót is kitiltják a felületről, vagy posztolási lehetőségét korlátozzák.

A nem manuális moderáció azonban nem képes kiszűrni a kódolt nyelvezetet, a szabályozást megkerülő terminológiát. Habár számos kifejezés, amely a holokauszttagadásra vagy az antiszemitizmusra utal, tiltva van, például: „holohoax” („holokauszt átverés”), „6MWE” („six million wasn't enough”, „hat millió nem volt elég”). A TikTok betiltotta a „Holocaust”, valamint „Auschwitz” hashtagek használatát is. Megjegyzendő, hogy ez a nem ártó, informatív tartalmak keresését is korlátozza. Emellett helyesírási hibákat alkalmazva is megkerülnek a szűrőt és olyan szavakat ír-

³² UNESCO: History under attack: Holocaust Denial and Distortion on Social Media. United Nations, France, 2022. 44. o.

³³ Dr. Doğu Perinçek török politikus több beszédében azt nyilatkozta, hogy az örmény népiirtás nagyságrendje és természete nyomán nem tekinthető népiirtásnak. Perinçek v. Switzerland. 27510/08

³⁴ *Belavusau*: i. m. 261. o.

nak, mint: „Holocaust”, „H0l0c4st”.³⁵

IV.1.3. Mémek

A holokauszttagadás gyakran mémekben jelenik meg, amelyek rendkívül népszerű jelenségek az internetes platformokon. Ezekben a holokauszttagadás burkoltan tűnik fel, humorral társítva, ami nehezebbé teszi az ilyen tartalmak szűrését, és a társadalmi elítélés is nehezebbé válik.³⁶ A mémeket és a humort arra használják, hogy elfogadást és támogatottságot kapjanak üzeneteiknek. Az ilyen mémek népszerűségük következtében rendkívül hatékonyan terjesztik az efféle káros tartalmakat.

IV.2. Az közösségi média platformok önszabályozásai

Minden közösségi média felület rendelkezik felhasználói szabállyal, amit a felhasználók el is fogadnak leggyakrabban a regisztráció vagy az oldalra való belépés folyamán.

A fő problémát az okozza, hogy nincsen teljeskörű egységes nemzetközi szabályozás ezekre a platformokra nézve, és így bizonyos tartalmak míg jogellenesek az egyik országban, a másikban már nem azok, és ez nagyban megnehezíti a joghatóság kérdéskörét. Továbbá jelentős szemléletkülönbség van az amerikai, illetve európai jogfelfogás között a szólásszabadság tekintetében. Ez azért nehéz helyzet, mivel a legtöbb közösségi média platform üzemeltetője amerikai vállalat.³⁷

IV.3. Problémás kérdések az interneten történő szabályozással

IV.3.1. Kie a felelősség?

Amennyiben megvalósul a holokauszttagadás az interneten, feltevődik a kérdés, hogy ki a felelős érte, adott esetben ki milyen mértékben felelős az adott tartalomért? A tárhelyszolgáltatók, a magántulajdonban lévő cégek? Az anonim tartalommegosztó? Vagy mindkét fél?

³⁵ UNESCO: i. m. 49. o.

³⁶ Maik Fielitz – Reem Ahmed: It's not funny anymore. Far-right extremists' use of humour. Publications Office of the European Union, Luxembourg 2021.

³⁷ Bukor Liza: Az online gyűlöletbeszéd a közösségi média világában. TDK dolgozat. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest 2018. 18. o.

Ahogy jelent a Web.2.0, úgy a tárhelyszolgáltatók csak a felületet biztosítják, a tartalmat a felhasználók gyártják és teszik közzé.³⁸ Egyszerű megoldás lenne csak a tárhelyszolgáltatókat tenni felelőssé, ugyanis így számos probléma megoldásra kerülne, mint például az anonimitás, viszont ez a fajta hárítás nem kielégítő, mivel a teljes ellenőrzést a tárhelyszolgáltatókra rója, ami lehetetlen feladat. A tárhelyszolgáltató nem szerkesztői munkát végez, és így nem is elvárható az efféle felelősségvállalása.³⁹

A tárhelyszolgáltatóknak a felelősségük abban az esetben vizsgálendő, ha a tartalmat, annak jogszerűségét vagy jogszerűtlenségét a Felhasználói Feltételek tükrében vizsgálja, amelyet saját maga határozott meg. A kérdés adódik, miszerint erről a magáncég saját mérlegelési jogkörében dönthet-e, hiszen a véleménynyilvánítás szabadsága e mérlegelés mentén bizony sérülhet.⁴⁰ Véleményem szerint a tárhelyszolgáltató meghatározhatja mit tekint megengedhetőnek és mit nem, ennek következtében pedig, hogy korlátozza-e a felhasználó szólásszabadságát, mégpedig azért, mert a szolgáltató platformot biztosít a vélemény közlésére, és mindezt úgy teszi, hogy a felhasználó a regisztráció vagy a belépés során találkozik a felhasználói feltételekkel, és legtöbb esetben elfogadja azt, így aláveti magát a szolgáltató által előírt szabályozásnak.

Következtetésképpen elmondható, hogy a tárhelyszolgáltató igenis felelősséggel tartozik. Véleményem szerint elsősorban azért, hogy megfelelő és átfogó szabályzatot hozzon létre, ami védi az egyének jogait, valamint nem enged teret a holokausztagadásra és a gyűlöletbeszéd megvalósulására. Erre való javulásokat láthattunk, amikor is egyre több közösségi média platform belefoglalta szabályzatába ezeket, vagy kibővítette ilyen rendelkezésekkel. Ebből következően felelőssége van a felhasználói feltételek elérhetővé és közérthetővé tételében, hogy a felhasználó megismerhesse a platform irányelveit. A felelősségnek egy másik tevőleges aspektusa, hogy a szolgáltató erőfeszítést tesz a jogsértés vagy annak gyanúját felkeltő tartalmakkal szemben, és a bejelentési rendszeren keresztül szűrési folyamatot végez.

³⁸ Bartóki-Gönczy Balázs: Az online hírportálok felelőssége a kommentekért az EJEB értelmezésében. A Delfi A.S. v Észtország ügyben hozott ítélet margójára. Idézi: Bukor Liza: i. m. 18. o.

³⁹ Bukor: i. m. 10. o.

⁴⁰ Németh Szabolcs: A közösségi oldalak szolgáltatóinak jogi felelőssége. PhD értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest 2022. 53. o.

Ezekután a felelősség már a felhasználót terheli.

IV.3.2. Kié a joghatóság?

Ezt követően nem egyértelmű a kérdés, hogy melyik államhoz tartozik a joghatóság, hogy az eljárjon a holokauszttagadás és gyűlöletbeszéd ellen és eltávolítsa azt, mivel míg a való világban az elkövető és az elkövetett jogsértés egy konkrét földrajzi helyhez köthető, addig az interneten ez nem mindig van így. A probléma főleg akkor lesz releváns, amikor egy olyan államban teszik közzé, ahol az adott tartalom nem jogellenes, viszont olyan államban is elérhető, ahol már igen. Tekintve, hogy a legtöbb közösségi média platformot üzemeltető cég az Amerikai Egyesült Államokban található, nehéz az ilyen tartalmak eltávolíttatása és az eljárás megindítása, hiszen mint már szó esett róla, az amerikai Alkotmány szavatolja a szólásszabadság nagyfokú megvalósulását, és így a gyűlöletbeszéd csak akkor korlátozható, ha az közvetlen erőszakkal jár.⁴¹ Ráadásul a legtöbb ilyen cég kiköti a felhasználói szerződésben az Egyesült Államok jogának az alkalmazását az adatközléssel és a felelősség megállapításával összefüggő ügyekben.

Továbbá a különbségek nem csak Amerika és Európa között figyelhetőek meg, hanem az Európai Unió belüli tagállami szabályzás is eltéréseket mutat. Azért, hogy egy egységes kereskedelmi piac alakulhasson ki, az 44/2001 EK tanácsi rendelet (Brüsszel I. Rendelet)⁴² szabályozta a joghatóság kérdését. Később ez a rendelet átdolgozásra került, így helyébe a 1215/2012/EU rendelet került 2015 január 10-i hatálybalépéssel. Ennek a rendeletnek a II. fejezetének 4. cikke rendelkezik a joghatóság kérdéséről:

„(1) E rendelet rendelkezéseire is figyelemmel, valamely tagállamban lakóhellyel rendelkező személy, állampolgárságára való tekintet nélkül, az adott tagállam bíróságai előtt perelhető.

(2) Arra a személyre, aki nem állampolgára annak a tagállamnak, ahol lakóhellyel rendelkezik, a tagállam állampolgáira irányadó joghatósági szabályokat kell

⁴¹ Bukor: i. m. 23-24. o.

⁴² Az Európai Unió Tanácsának 44/2001/EK rendelete (2000. 12. 22.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról

alkalmazni.⁴³

Az első bekezdés kimondja, hogy abban az esetben, ha jogsértés történik egy más tagállamban, az ezt elkövető a lakhelye szerinti bíróság előtt perelhető. Azonban Bartók-Gönczy Balázs rámutat arra, hogy a károkozás bekövetkeztének helye nem mindig egyazon földrajzi területen valósul meg, elkülönül a károkozó tevékenységének és a kár bekövetkeztének a helye, különösképpen az internet tekintetében. Erre a rendelet nem ad iránymutatást, így a bíróságra marad az értelmezés. Ez azért jelentős, mert Európában így csak az alperes lakóhelyén lehet pert indítani, mert itt történt a jogsértés, viszont a *common law* szerint erre a felperes lakóhelyén is van lehetőség.⁴⁴

IV.3.3. Anonimitás

A másik probléma az anonimitás kérdése. A való élettel ellentétben az anonim véleménynyilvánítás ma már társadalmi szokás az interneten. Különbséget kell tenni az anonimitáshoz való jog és az ennek a felfedésének kötelességének mentessége között, hiszen utóbbinál az eldöntendő kérdés, hogy mikor szükséges és lehetséges a személyazonosság felfedése. Az anonimitás nem a tartalom titokban tartása végett van, hanem azért, hogy ez a tartalom ne legyen egy konkrét, ismert személyhez köthető. A főszabály az, hogy a magánszemélyek megtarthatják anonimitásukat, kijár e jog, viszont csak addig, amíg más érdek nem sérül. A holokauszttagadás esetében éppen, mint a való életben megvalósul egy egyénnek vagy egy csoportnak a sérelme, így a személyazonosság felfedése, annak kiadásának kikényszerítése a tárhelyszolgáltatótól jogi eljárásban jogszerű. Azonban a hamis profilok száma egyre növekszik, és az ezek mögé rejtőzés, ennek lehetősége felerősíti a gyűlöletbeszéd megvalósulását. A személy beazonosítása pedig hosszú folyamat, és gyakran nem is derül fény rá.⁴⁵ A köz-, valamint a magánérdek is súlyosan sérülne, ha az anonimitás mögé burkolózhatna egy olyan személy, aki gyűlöletbeszédet valósít meg, gyűlöletre uszít,

⁴³ Az Európai Parlament és a Tanács 1215/2012/EU rendelete (2012. 12. 12.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról

⁴⁴ Bartók-Gönczy Balázs: Joghatósági kérdések az interneten elkövetett személyiségi jogi jogsértések esetén. Különös tekintettel az európai és amerikai gyakorlatra. *Medias Res* 2012/1 sz. 91-104. o.

⁴⁵ Bukor: i. m. 9. o.

akár bűncselekményre buzdít.

IV.4. A Számítástechnikai Bűnözésről Szóló Egyezmény

Már az ezredforduló előtti és az azt követő időszakban az államok felismerték a kibertér veszélyeit, az ott elkövetett és elkövethető bűncselekmények fenyegetését, lévén az internet elterjedése határokon átívelő jellegű. A nemzetközi erőfeszítések terén az Európa Tanácsnak fontos szerep jutott és jut a mai napig. 2001-ben Budapesten aláírták a Számítástechnikai Bűnözésről Szóló Egyezményt (Budapesti Egyezmény), amelyet az Európa Tanács készített elő. Az Egyezményt bármely ország aláírhatta és ratifikálhatta, függetlenül attól, hogy tagja-e az Európai Tanácsnak.⁴⁶

Az Egyezményhez csatoltak egy kiegészítő jegyzőkönyvet, amely kiterjeszti ennek hatályát a számítógépes rendszereken terjesztett idegengyűlölő és rasszista propagandára. Ez megerősíti az ehhez kapcsolódó bűncselekmények jogi kereteit, és segíti a nyomozóhatóság eljárását.⁴⁷

Az efféle tartalmakat a szakirodalom tartalom jellegű bűncselekményeknek nevezi, ami a tartalma okán valósít meg jogsértést, mely történhet szöveg, kép vagy videó formájában.⁴⁸

A kiegészítő jegyzőkönyv 6. cikke rendelkezik a népirtások és emberiség ellen elkövetett bűncselekmények tagadásáról, azoknak súlyos relativizálásáról vagy igazolásáról.⁴⁹

Viszont ahogyan a fentebb kifejtett pár probléma is mutatja, ezek a tartalmak

⁴⁶ Krasznay Csaba: Húsz év a globális kiberbűnözés elleni küzdelemben – A Budapesti Egyezmény értékelése. Jogelméleti Szemle 2021/különszám 191-214. o.

⁴⁷ A Számítástechnikai Bűnözésről Szóló Egyezmény Első Kiegészítő Jegyzőkönyvéről. EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/HU/legal-content/summary/convention-on-cybercrime.html>. (2024. 03. 02.)

⁴⁸ Gyarakí Réka Eszter: Számítógépes bűncselekmények és az ellenük való védekezés. In: Információvédelem (szerk. Christián László), Nemzeti Közszerzői Egyetem Rendészettudományi Kar, Budapest 2015. 175-189. o.

⁴⁹ Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems. Strasbourg, 28.01.2003. nr.189.

gyakran megkerülik a szabályozást, vagy a nyomozás a folyamat során elakad, így a jogi felelősségre vonás nem történik meg, és a holokauszttagadó, relativizáló tartalmak tovább terjedhetnek, a „terjesztő” tovább oszthatja véleményét. Tehát a probléma nem az internet nemzetközi jogi szabályozatlanságából adódik, hanem inkább az internet jellegéből, amely megnehezíti ezt.

Az Egyezmény a jelenkor egyik legfontosabb jogi instrumentuma, összesen 65 ország ratifikálta, a felek közé pedig tengerentúliak is tartoznak, mint például az Amerikai Egyesült Államok és Japán is. Kritika azonban az Egyezmény időtmúltúsága, ugyanis a kibertér fejlődése az eddigi technológiákhoz mérten a leggyorsabb, ellenben az Egyezmény alapkoncepciója még mindig megtartásra kerül.⁵⁰

V. Következtetések

A véleménynyilvánítás szabadsága nem abszolút jog, ahogyan ezt az egyre fejlődő és bővülő nemzetközi szabályozások is mutatják, léteznek olyan más jogok, érdekek, amelyek korlátozhatják ezt.

Az internet az anonimitás és a közvetettsége miatt tökéletes platformot teremtett az efféle megnyilvánulásoknak, és lehetőséget biztosít, hogy holokauszttagadó csoportok és közösségek jöjjenek létre, amelyek öngazolással megerősítik egymást elképzelésükben. Ezek szabályozása, szűrése és büntetése, habár nem lehetetlen, nehéz és hosszas feladat. Az internet és a társadalmi változások rohamos üteme miatt pedig a jog nem képes teljes lefedettséggel és elég rugalmasan szabályozni.

Annak ellenére, hogy mára már számos jogharmonizációs egyezmény született, mégis a legnagyobb kihívást még mindig az jelenti, hogy *de lege lata* nem létezik egy egységes átfogó szabályozás az internet felségterületén, így joghatósági összefüggések történhetnek. *De lege feranda* a kormányok, együttműködve az internetes platformokat üzemeltető magáncégekkel, olyan szabályozást kellene kialakítaniuk és elfogadniuk, ami végérvényesen tisztázná a problémás kérdéseket, amelyek a jogsértések következtében felmerülnek. Így a felhasználók, függetlenül földrajzi helyzetüktől, egy egységes normarendszer alá tartozva, tudatában lennének cselekményeik pontos következményeivel, valamint a jogsértések bekövetkeztekor az államok egy

⁵⁰ Krasznay: i. m. 204–208. o.

egységes alkalmazandó jog szerint járhatnának el.

Romániában a holokauszttagadás elleni küzdelem jó irányba mutató példa lehet. A nemzeti stratégiai keret kidolgozás számos lépésről, valamint az oktatásban történő reformok jelentősen segíthetik a megelőzést.

A holokauszttagadás szankcionálása véleményem szerint szükségszerű, viszont érthető az az ellenvélemény, hogy így a holokauszttagadó álláspontja nem változik meg, csak elfojtásra kerül, vagy más módokon nyilvánul meg. Tehát, *de lege feranda*, Romániához hasonlóan az államok a harcot ezzel a problémával szemben az oktatásban is fel kellene venniük, hogy így a felelős állampolgárok nevelése történjen meg. Ennek következtében a „kétkedő” fiatal társadalmi réteg megismerkedhet a valódi tényekkel tabuk nélkül és kritikus gondolkodással lesz képes az információkat értékelni. A holokausztról való oktatás fontossága, hogy ilyen vagy ehhez hasonló esemény ne történhessen meg többé. Továbbá, hogy beoltsa az embereket az antiszemitizmus és a rasszizmus ellen, hiszen ilyen véleményeknek és attitűdöknek nem szabad a közvéleményt vagy annak jelentős részét uralniuk.⁵¹ A válasz nélkül hagyott gyűlöletkeltés erősítheti a tevőleges diszkriminációt és az erőszakot,⁵² veszélybe sodorhatja a társadalmi és emberi értékeket és nem utolsó sorban a közbiztonságot.

⁵¹ Geoffrey Short – Carole Ann Reed: *Issues in Holocaust Education*. Routledge, United Kingdom 2017. 3-6. o.

⁵² UNESCO: *Oktatással az antiszemitizmus ellen. Útmutató szakpolitikai döntéshozóknak*. Franciaország 2019. 7-21. o.

Csillik Szilárd

joghallgató (PTE-ÁJK), az ÓNSZ Közjogi Tagozatának tagja

Az Antarktisz feletti szuverenitás kérdése az Antarktisz Szerződés megkötéséig terjedő időszakban

„Ha az Antarktiszon szuverenitást gyakorló kormányok úgy döntöttek volna, hogy szuverenitásukat az azt el nem ismerő kormányokkal szemben érvényesítik, vagy ha az Antarktiszon szuverenitást el nem ismerők úgy döntöttek volna, hogy tevékenységüket arra használják fel, hogy megtagadják az azt igénylő államok szuverenitását, akkor nem lett volna együttműködés.”

- J. A. Heap¹

I. Bevezetés

A többi kontinenstől meglehetősen távol eső Antarktisz bolygónk legdélebbi földrészeként tartják számon. Elhelyezkedése, megközelíthetőségének nehézsége és zord időjárás körülményei következtében pedig a legkésőbb felfedezett kontinens is egyben. Több mint tizennégy millió négyzetkilométeres kiterjedésével majdnem másfélszer akkora, mint egész Európa szárazföldi területe, beleértve Oroszország európai részét is.² Ez azt jelenti, hogy ha egy külön állam lenne, elnyerné „a világ második legnagyobb területű országa” címet. Az Arktisszal ellentétben – mely valójában egy jégtáblákkal borított tenger – az Antarktisz egy vastag jégréteggel lefedett szárazföldi kontinens. Emellett kifejezetten szegényes élővilág jellemzi, főként a növényzet terén.³

¹ John Arnfield Heap, brit sarkkutató, diplomata 1932 – 2006. F. O. Vicuna: Antarctic Resources Policy: Scientific, Legal and Political Issues. Cambridge University Press, Cambridge 1983. 104. o.

² Tóth József: Világföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest 2010. 1347. o.

³ Bruhács János: Nemzetközi jog II. Különös rész. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2010, 2011. 82. o.

Az Antarktisz egyes területei feletti szuverenitás kérdése az Antarktisz Szerződés megkötésének köszönhetően napjainkra már tisztázottnak tűnik. Azért csak tűnik, mert nem minden állam elégedett teljes mértékben a fennálló rendszerrel, ezáltal napjainkban is fennáll a veszélye annak, hogy valamely ország hirtelen úgy dönt, kizárólagos uralma alá hajtja a kontinentst. Szerencsére a gyakorlat ettől eltér, az államoknak ez nem érdeke. Azonban a történelem folyamán ez a békés állapot nem mindig volt megfigyelhető. Az Antarktisz jogi státusza feletti rend csupán 1959-től, az Antarktisz Szerződés megkötésének időpontjától kezdődően áll fenn.⁴ Következésképpen a XIX. század eleji felfedezésétől egészen a szerződéskötésig sorsa bizonytalan volt, ugyanis bizonyos államok különféle jogcímekre hivatkozva igényt tartottak a földrész egy-egy szeletére. A felmerült szuverenitási igények rendezése meglehetősen fontos volt annak érdekében, hogy a térség a későbbiekre nézve ne váljon a nemzetek közötti összecsapások újabb színterévé. A tanulmány többek között ezekben a követelésekben történő eligazodáshoz nyújt segítséget.

Tanulmányomban az érdekelt országok közötti együttműködés folyamatát, főbb mérföldköveit ismertetem, egyaránt kitérve az egyes szereplők közötti ellentétekre. E vonatkozásban a legrelevánsabb érdekellentét az Egyesült Államok és a Szovjetunió viszálykodása volt, amely nagyban hátráltatta az előrelépést.

Elsőként azokat az államokat mutatom be, amelyek kisebb-nagyobb szerepet játszottak e folyamat formálásában. Ezt az antarktisi rezsím létrehozására irányuló – főként amerikai – javaslatok követik, külön hangsúlyt fektetve arra, hogy az egyes országok miként viszonyultak a különböző kezdeményezésekhez. Majd a Nemzetközi Geofizikai Év programjának releváns történéseit prezentálom, melynek attól függetlenül, hogy célja mindenekelőtt a tudományos kutatások elősegítése és fejlesztése volt, kulcsponti szerepet játszott a Szerződés létrejöttében. Végezetül elengedhetetlen az egyezmény főbb pontjainak kiemelése a téma teljes körű kimerítése érdekében. A tanulmányt egy rövid összegzés és fontosabb következtetések levonása zárja.

A téma aktualitását az egyre fokozódó világpolitikai feszültség adja, amely, ha közvetlenül nem is, de közvetetten kétségkívül hatással lehet az Antarktisz térségére, és könnyedén romba döntheti az ott kiépített, évtizedek óta hatékonyan mű-

⁴ Antarctic Treaty. <https://www.ats.aq/e/antarctictreaty.html> (2024. 11. 27.)

kódó struktúrát. Továbbá egyes nagyhatalmak, mint például Kína egyre erőszakosabb Antarktisz-politikája is aggodalomra adhat okot.⁵

II. Különböző szuverenitási igények és azok jogcímei

II.1. Egyes államok igényei

II.1.1. Nagy-Britannia

A modern világban elsőként az Egyesült Királyság támasztott területi igényt az Antarktisz egy meghatározott területére. A dátum 1908, mely során a brit király királyságlevellet állított ki, a kontinens egyes részeinek tulajdonjogát követelve.⁶ E levelet rövidesen, 1917 folyamán módosították, melyben az eredeti követelést a pár évvel azelőtt megfogalmazott szektorelvre történő hivatkozással egészítették ki.⁷ A szektorelv azonban – az Arktisszal ellentétben – ez esetben nem az eredeti követelés alapjaként, hanem sokkal inkább egy elhatárolási módszerként értelmezendő, amelyet az igénylő államok (nem kizárólag az Egyesült Királyság) az antarktisi érdekszféráik felosztására alkalmaztak.⁸ A kontinens ezen részét a Falkland-szigetek közelsége okán „Falkland-szigeteki Függőségeknek” nevezték el.

Az Egyesült Királyság követelését a Falkland-szigeteki Függőségekre elsősorban egyes brit felfedezők tevékenységére hivatkozva terjesztette elő. James Cook XVIII. század végi expedíciójával egy olyan felfedezés-sorozat vette kezdetét, amely további államok területi igényének jogcímeiként szolgált.⁹ Brit részről megemlítendő továbbá James Clark Ross, Ernest Shackleton, illetve Carsten Borchgrevink norvég felfedező brit színekben megvalósult expedíciói.¹⁰ Évtizedekkel később, 1933-ban az Állandó Nemzetközi Bíróság a kelet-grönlandi ügyben azonban megállapította,

⁵ David Fishman: China's Advance Into the Antarctic. Lawfare. <https://www.lawfaremedia.org/article/chinas-advance-antarctic> (2024. 11. 28.)

⁶ Ben Saul – Tim Stephens (szerk.): *Antarctica in international law*. Bloomsbury Publishing, Oxford and Portland 2015. xxix. o.

⁷ Robert E. Wilson: National interests and claims in the Antarctic. *Arctic* 1964/17.1. sz. 19. o.

⁸ Alejandra Mancilla: The moral limits of territorial claims in Antarctica. *Ethics & International Affairs* 2018/32.3. sz. 348. o.

⁹ Saul – Stephens: i. m. xxvii. o.

¹⁰ Uo.; Saul – Stephens: i. m. xxix, xxviii. o.

hogy a felfedezés önmagában még nem elegendő jogcím a sarkvidékek feletti szuverenitásra való igény érvényesítéséhez.¹¹ Ugyanakkor nem ez volt az egyetlen jogcíme a brit igénynek. Különbőféle hivatalos birtokbavételi aktusokkal, állomások fenntartásával és szuverenitási aktusokkal egyaránt igyekeztek alátámasztani azt.¹² A követelés igazolásának valószínűleg leggyengébb, ennek ellenére minden kétséget kizáróan hangsúlyos eszköze a térségben lévő erőforrások kiaknázása. Az Antarktiszhoz közel eső szigeteken, illetve a Déli-óceánon egyes feljegyzések szerint az ország már a XVIII. században fókavadászatot végzett.¹³

II.1.2. Új-Zéland

Új-Zéland az Egyesült Királyság közreműködése és szívélyessége hiányában könnyen lehet, hogy soha nem lett volna tagja az antarktisi együttműködés rendszerének. Ezt alátámasztandó, hogy a brit Ross volt az, aki a XIX. század derekán felfedezte az Antarktisz azon részét, amely később különös jelentőséggel bírt Új-Zéland számára, a Ross Függőséget. Továbbá az új-zélandi közvélemény érdeklődését az Antarktisz vonatkozásában az olyan brit felfedezők, mint a már említett Shackleton vagy Ross elhivatottsága és merészsége keltette fel.¹⁴ Azonban mind közül a leglényegesebb közrehatás 1923-ban történt, amikor az Egyesült Királyság átengedte a szóban forgó Ross Függőséget Új-Zéland főkormányzójának. Röviddel ez után Új-Zéland elfogadott egy rendeletet, amely lehetővé tette számukra, hogy hivatalosan is az ország jogrendszerét alkalmazzák a területre.¹⁵

A szigetország igényének legsarkalatosabb jogcíme tehát az úgynevezett terület-átruházás elve, ugyanis a Nemzetközösség tagjaként Új-Zéland a Brit Birodalomtól származó tulajdonjog átruházására támaszkodik követeléseinek megalapo-

¹¹ Permanent Court of International Justice: Legal Status of Eastern Greenland. Denmark v. Norway. Judgment – 1933. 09. 05.

¹² John Hanessian Jr.: Antarctica: current national interests and legal realities. In: Proceedings of the American Society of International Law at its annual meeting (1921-1969). Cambridge University Press, Cambridge 1958. 156. o.

¹³ Mancilla: i. m. 346. o.

¹⁴ Roderic Alley: New Zealand and Antarctica. International Journal 1984/39.4. sz. 913. o.

¹⁵ Saul – Stephens: i. m. xxx. o.

zása során.¹⁶ Emellett az ország hivatkozni tudott egy, a britektől független jogcímre is, nevezetesen a sokak által előszeretettel használt érvre, a felfedezésre. Állításuk szerint már 1840-ben egy amerikai vezetésű expedícióban részt vett az új-zélandi származású Tuati, ezt követően, 1895-ben pedig Alexander von Tunzelmann indult útnak, aki a feljegyzések szerint az első új-zélandi volt, aki megvetette lábát az antarktisi szárazföldön.¹⁷

II.1.3. Franciaország

Franciaország antarktisi története egészen 1840-ig nyúlik vissza, amikor Dumont d'Urville felfedező és tengerésztiszt a déli mágneses pólus felkeresésére tett útja során felfedezte a kontinens egy vékony szeletét.¹⁸ D'Urville a feleségéről, Adèle-ről elnevezett területet már akkoriban Franciaország számára igényelte, bár ezt erre irányuló formális aktusok nem követték. Az Adélie-föld nem keltett különösebb érdeklődést hazájában. A XIX. század második felében példának okáért egyetlen francia felfedező sem tett kísérletet az Antarktisz mélyebbre ható felfedezésére. A XX. század elején ellenben Jean-Baptiste Charcot francia felfedező két felfedezőutat is indított az Antarktiszra. Bár a francia elnök jóváhagyta az expedíciókat, Charcot első expedíciójának majdnem egészét saját magának kellett finanszíroznia, amelyből kitűnik, hogy a földrész iránti állami érdeklődés már kezdetben sem volt jelentős.¹⁹

Hamarosan azonban a világ eseményei arra sarkallták Franciaországot, hogy érvényesítse érdekeit az Adélie-földre vonatkozóan. 1924-ben Franciaország – Dumont d'Urville felfedezésére hivatkozva – az Egyesült Királyság és Új-Zéland példáját követve hivatalosan is igényt nyújtott be az Adélie-földre.²⁰ Még ez évben kiadtak egy rendeletet, amely „a francia antarktisi területeken bizonyos jogokat a francia állampolgároknak fenntartó rendelet” elnevezést kapta.²¹

¹⁶ Mancilla: i. m. 347. o.

¹⁷ Mancilla: i. m. 345. o.

¹⁸ Janet Martin-Nielsen: Undecided dreams: France in the Antarctic, 1840-2021. *Polar Record* 2021/57(e32). sz. 1. o.

¹⁹ Martin-Nielsen: i. m. 2. o.

²⁰ Uo.

²¹ Saul – Stephens: i. m. xxx. o.

A két világháború közti időszakban mind a közvélemény, mind a francia kormány érdeklődése az Antarktisz iránt meglehetősen csekély volt. A második világháború végeztével ellenben Paul-Emile Victor francia sarkkutató azt tűzte ki célul, hogy Franciaországot a sarkvidéki tudomány és logisztika vezetőjévé teszi. A háború utáni újjáépítés hatalmas költségeire tekintettel a francia kormány kezdetben vonakodva viszonyult Victor elképzeléseéhez, ám rövidesen felismerte annak fontosságát. 1947-ben a kormány beleegyezett Victor szervezetének, a „Francia Sarki Expedíciók” támogatásába.²² A „Francia Sarki Expedíciók”, amelyen keresztül Franciaország az Adélie-föld feletti igényét érvényesítette, nem kormányzati szerv, hanem egy magánszervezet volt, amely inkább egy magánember, mintsem egy kormányzati alkalmazott irányítása alatt állt. 1950 végén, több mint 100 évvel azt követően, hogy Dumont d’Urville partra szállt az Antarktiszon, a franciák ismét megvetették lábukat az Adélie-földön. 1952 elején viszont a francia bázis porig égett, s mivel nem volt elegendő pénz a bázis pótlására, a franciák jelenléte a kontinensen átmenetileg megszűnt.²³ Ez megfelelően szemlélteti azt, hogy a francia kormány ismétetlen érdeklődésének hiányát fejezte ki az Adélie-föld iránt. Nagy valószínűséggel ez azért történt így, mert semelyik másik állam nem támadta közvetlenül Franciaország Adélie-földre vonatkozó követelését.

A Francia Déli és Antarktisi Területek 1955-ös megalapításakor tehát az ország nem rendelkezett állandó jelenléttel az Antarktiszon, viszont ez a jelenléthiány csak rövid ideig tartott, ugyanis az 1957-58-as Nemzetközi Geofizikai Év újra felkel-tette a francia kormány érdeklődését az Antarktisz iránt. A Nemzetközi Geofizikai Év ráébresztette Franciaországot arra, hogy a szuverenitást nem lehet szórványos jelenléttel biztosítani, hanem az antarktisi területeire vonatkozó jogainak biztosítása érdekében szükséges a permanens jelenlét fenntartása.²⁴

²² *Martin-Nielsen*: i. m. 2. o.

²³ *Martin-Nielsen*: i. m. 3. o.

²⁴ *Martin-Nielsen*: i. m. 5. o.

II.1.4. Ausztrália

Az érdekelt államok közül a legnagyobb területre – a kontinens mintegy negyvenkét százalékára – az Egyesült Királyság révén Ausztrália nyújtotta be igényét.²⁵ Ezt a hatalmas kiterjedésű, kelet-antarktisi térséget eredendően az Egyesült Királyság követelte saját magának, azonban később, 1926-ban a brit kormány úgy döntött, átadja szóban forgó területeit az ausztráloknak.²⁶ Ezt nagy valószínűséggel abból a megfontolásból tette, hogy úgy vélte, Ausztrália földrajzi pozíciójából adódóan sokkal hatékonyabban látná el a térség kormányzását. Mind Ausztrália, mind a fentebb ismertetett Új-Zéland a Nemzetközösség tagjai lévén méltó „tulajdonosai” lennének a britek által a kontinensen követelt földeknek. Az ország csupán hét évvel később, 1933-ban vált az Ausztrál Antarktisi Terület (továbbiakban: AAT) névre keresztelt régió igénylőjévé, amikor a britek egy rendeletükben hivatalosan is átengedték azt Ausztráliának.²⁷ Az ausztrál jogszabályok AAT-n történő alkalmazására először ugyanakkor csak 1954-ben került sor.²⁸ Ausztrália igényét egyébként annak ellenére, hogy ez mind közül a legterjedelmesebb igény, mindössze négy állam²⁹ ismerte el, egyes országok pedig kiváltképp elutasították azt.³⁰

Ausztrália igénye az AAT feletti szuverenítésra egyrészt a brit és ausztrál tengerészek, felfedezők egészen Cook kapitány idejéig visszanyúló felfedezésén, az ezt követő folyamatos megszálláson, illetve a területen gyakorolt ellenőrzésen és adminisztráción alapul.³¹ A felfedezőutak közül különösen nagy jelenőséggel bír Douglas Mawson 1911-14-es expedíciója – amely egyebek mellett a franciák által követelt Adélie-föld alaposabb felderítését is magában foglalta.³² Emellett az ausztrálok már a Brit Nemzetközösség létrehozása előtt is aktívan részt vettek a brit Antarktisz-expedíciókban, és 1911-31 között több önálló expedíciót is végrehajtottak.³³

²⁵ Shirley V. Scott: *The Irrelevance of Non-Recognition to Australia's Antarctic Territory Title*. *International & Comparative Law Quarterly* 2021/70.2. sz. 491. o.

²⁶ Uo.

²⁷ Mancilla: i. m. 348. o.

²⁸ Saul – Stephens: i. m. xxxvii. o.

²⁹ Franciaország, Új-Zéland, Norvégia és az Egyesült Királyság

³⁰ Scott: i. m. 491. o.

³¹ Scott: i. m. 492. o.

³² Mancilla: i. m. 345. o.; Martin-Nielsen: i. m. 2. o.

³³ Hanessian: i. m. 152. o.

A másik, Ausztrália szempontjából létfontosságú követelési jogcím Új-Zélandhoz hasonlóan az Egyesült Királyság általi terület-átruházás. Az Egyesült Királyság az 1933-ban hatályba lépett „Ausztrál Antarktisz Terület átvételéről szóló törvény” révén adta át szuverenitását Ausztráliának az AAT felett. A Nemzetközösség részeként e két ország a Brit Birodalomtól származó tulajdonjog átruházására támaszkodik, hogy megalapozza igényeit.³⁴

II.1.5. Norvégia

A skandináv állam tevékenységének kezdete az Antarktiszon 1895-re datálható. Az ekkor, több állam részvételével indított, meglehetősen nagy és sikeres expedícióból Carsten Borchgrevink révén Norvégia is bőségesen kivette részét. A kontinens történetében ez a felfedezőút különös jelentőséggel bír, hiszen az első dokumentált antarktisz partraszállásként tartják számon, illetve szintén első alkalom azt tekintve, hogy ekkor tűztek ki először az Antarktiszon egy nemzeti lobogót.³⁵ Borchgrevink egyébiránt – az akkoriban példátlan norvég-angol kapcsolatoknak köszönhetően – négy évvel később a brit zászlót is kítűzte.³⁶ E kapcsolat példátlanságát támasztja alá az is, hogy a norvég kormány nem vitatta az Antarktisz egyes területeire vonatkozó brit követelések jogosságát. Nyilatkozatában rögzítette, hogy „a norvég kormány nem támaszt semmilyen követelést a Brit Birodalom fennhatósága alá tartozó területekre vonatkozóan.”³⁷ 1911 végén a norvég felfedező, Roald Amundsen csapatával egy meglehetősen kiélezett küzdelemben a világon elsőként érte el a Déli-sarkot.³⁸

Norvégia egy 1939-es királyi proklamációban³⁹ fogalmazta meg hivatalos igényét, amely kijelölte az Antarktisz norvég fennhatóság alá tartozó területét.⁴⁰ Követelésük jogcíme az Egyesült Királysághoz hasonlóan Borchgrevink és Amundsen

³⁴ Mancilla: i. m. 348. o.

³⁵ Saul – Stephens: i. m. xxviii. o.

³⁶ Uo.

³⁷ Ivor Richardson: New Zealand's Claims in the Antarctic. New Zealand's Claims in the Antarctic 1957/33. sz. 41. o.

³⁸ Saul – Stephens: i. m. xxix. o.

³⁹ Hivatalos, nyilvános bejelentés.

⁴⁰ Saul – Stephens: i. m. xxxiii. o.

felfedezései, illetve a természeti erőforrások kiaknázása voltak.⁴¹

Ebben a részben röviden kifejténém a fentebb ismertetett Scott-Amundsen „párbajt”, melyet a Déli-sark meghódításáért vívtak. Érthető módon az Antarktisz megismerésében érdekelt országok és azok felfedezői nem elégedtek meg az addig elért mérföldkövekkel. A következő célkitűzés a kontinens belsejébe, a Déli-sarkpontra történő eljutás volt. Robert Scott brit felfedező 1910-ben nyilvánosan bejelentette, hogy expedíciót indít a Déli-sarkra, melyet két évvel később sikeresen el is ért. Azonban a norvég Amundsen e nyilvános bejelentést követően úgy döntött, megelőzi Scott csapatát és titokban útnak indul az Antarktisz felé. A sarkpontot 1911-ben, mindössze egy hónappal Scott érkezését megelőzően érte el. Scott expedíciója ráadásul tragédiába torkollott, a hazafelé tartó úton legénységével együtt odaveszett, míg vetélytársa és annak csapata biztonságban hazatért. A két rivális emlékére és tiszteletére az Egyesült Államok később egy kutatóállomást létesített a Déli-sarkon, Amundsen-Scott déli-sarki kutatóállomás néven.⁴²

II.1.6. Chile és Argentína

Az igénylő államok sorát két dél-amerikai ország, Chile és Argentína zárja. E két állam státuszát indokoltan tartom ebben a részben együttesen ismertetni, ugyanis rendkívül sok hasonlóság figyelhető meg követeléseik és azok jogcímei tekintetében.

Chile és Argentína igényeinek alátámasztására alkalmazott legfőbb érve az, hogy miután függetlenedtek Spanyolországtól, területeik elhatárolására az *uti possidetis* elv volt az irányadó, ennek folytán pedig *„minden új köztársaság abszolút uralommal rendelkezett azokon a határokon belül fekvő területek felett, amelyeket az anyaország királyi oklevelekkel vagy más dokumentumokkal rendelt a kezükbe.”*⁴³ Mindegyikük azt állítja, hogy déli határaik már a gyarmati időkben egészen a Déli-sarkig értek. Kijelentésüket a VI. Sándor pápa által szentesített 1494-es tordesillasi szerződésben foglaltakra alapozzák, melynek értelmében a spanyol és a portugál királyság egy, a világtérképen meghúzott egyenes vonallal felosztotta egymás között

⁴¹ Mancilla: i. m. 346. o.

⁴² The race to the South Pole: Scott and Amundsen. Royal Museums Greenwich. <https://www.rmg.co.uk/stories/topics/race-south-pole-scott-amundsen> (2024. 11. 27.)

⁴³ Mancilla: i. m. 347. o.

az Európán kívüli területeket.⁴⁴ „A magas szerződő felek (...) megállapodtak és megegyeztek abban, hogy sarktól sarkig, azaz az arktikus sarktól az antarktikus sarkig, északtól délre egy egyenes vonalat húznak...” – szól a tordesillasi szerződés preambuluma.⁴⁵ A követelések jogosságának kulcsa ebben rejlik: bár az Antarktisz létezése akkoriban csak spekuláció tárgya volt, Spanyolország az egyezmény révén szuverenitási igénytel rendelkezett az Antarktisz számára kijelölt térsége felett, még azt figyelembe véve is, hogy ezeket az igényeit évszázadokon keresztül nem gyakorolta.

Emellett éppúgy, mint a britek és a norvégok, e két ország is említést tesz a természeti erőforrások – ez alatt elsősorban fókavadászat értendő – kiaknázásáról, a térségben való korai jelenlétének bizonyítása gyanánt.⁴⁶ Ez kiegészül a földrajzi folytonosság és egybefüggőség elvével, amik olyan doktrínák, melyeket a jogcím másodlagos alapjaiként használnak, és legtöbbször tényleges megszállással járnak együtt. A földrajzi folytonosság elve egyébiránt hallgatólagosan mind a hét szuverenitási igény alapköve.⁴⁷

Az azonosságoktól eltekintve találhatunk minimális különbségeket is, ilyen például a hivatalos igények benyújtásának időpontja, bár e tekintetben a különbség igen csekély, mindössze pár hónap. Argentína miután 1940 áprilisában egy rendeletével létrehozta a Nemzeti Antarktisi Bizottságot, még ez év augusztusában benyújtotta első hivatalos igényét.⁴⁸ A chileiek pedig egy 1940 novemberéből származó rendeletben terjesztették elő követelésüket, amely a nyugati hosszúság 53°-os és 90°-os meridiánjai által közrefogott Chilei Antarktisi Területeknek elnevezett térségben lévő szárazföldek, szigetek, zátonyok és az ezekhez tartozó parti tenger feletti szuverenitást volt hivatott biztosítani az ország számára.⁴⁹ A két állam követelései – az Egyesült Királyság igényeivel kiegészülve – területileg átfedik egymást,

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Nikolaj Pavlovič Gracianskij – Sergej Danilovic Skazkin – Borzsák István – Gyóni Mátyás – Mezey László: Középkori történeti chrestomatia. In: Tordesillasi szerződés 3. kötet. Budapest 1956. 14. o.

⁴⁶ Mancilla: i. m. 346. o.

⁴⁷ Mancilla: i. m. 348. o.

⁴⁸ Saul – Stephens: i. m. xxxiii. o.

⁴⁹ Hanessian: i. m. 153. o.; Philip C. Jessup: Sovereignty in Antarctica. American Journal of International Law 1947/41.1. sz. 118. o.

amely a későbbiekben számos problémához vezetett a három ország között.⁵⁰

II.2. Az *occupatio*

Az *occupatio*, avagy foglalás a legelterjedtebb eredeti területszerzési mód volt. Foglalni csak uratlan területet (*terra nullius*) lehetett, amelyet – ahogyan az nevéből is adódik – egészen addig egyetlen állam sem hajtott uralma alá. Abban az esetben, ha az adott térség mégsem volt lakatlan, viszont az ott élők civilizálatlanok, politikailag szervezetlennek tűntek, – az említett nép szuverenitása hiányában – a területet szintén okkupálni lehetett. Azért szükséges a foglalásról múlt időben beszélnünk, mert az napjainkban már nem lehetséges, ugyanis a Föld felszínén nem találunk *terra nulliust*.⁵¹

A felfedezés, mint érvényes jogcím a történelem során jelentős fejlődésnek ment keresztül, habár sokkal inkább nevezhető visszafejlődésnek, mint fejlődésnek. Kezdetben, a nagy földrajzi expedíciók idején még a felfedezés pusztája ténye is megalapozta a terület feletti szuverenitást. Ezt a bevett gyakorlatot az 1885-ös berlini akta módosította annyiban, hogy az elfoglalt területeken hatóságokat kell létrehozniuk annak érdekében, hogy érvényes jogcímmel rendelkezzenek a térséget illetően.⁵² Az egyezmény területi hatálya azonban kizárólag Nyugat-Afrika volt, ezáltal az Antarktisz feletti szuverenitásban érdekelt országok jogosan hivatkozhattak arra, hogy a sarkvidékekre e szabályozás nem vonatkozik. Erre egészen 1933-ig adódott lehetőségük, ugyanis ekkor az Állandó Nemzetközi Bíróság fentebb említett döntésével kiterjesztette a berlini akta alkalmazhatóságát az Arktiszra és az Antarktiszra egyaránt.⁵³ A felfedezés és a birtoklás szándéka önmagában tehát – ha az tényleges birtokbavétellel és birtokban tartással, illetve a térség feletti ellenőrzés gyakorlásával nem jár együtt – nem teszi lehetővé egy adott terület feletti szuverenitás igénylését.⁵⁴

⁵⁰ Alley: i. m. 914. o.

⁵¹ Csatlós Erzsébet: Térség és terület a nemzetközi jogban. Internetes Jogtudományi Enciklopédia [15] bekezdés

⁵² General Act of the Berlin Conference on West Africa, 26 February 1885 – Article 35.

⁵³ Permanent Court of International Justice: Legal Status of Eastern Greenland. Denmark v. Norway. Judgment – 1933. 09. 05.

⁵⁴ Csatlós: i. m. [16] bekezdés

III. Nem igénylő államok

Az Antarktisz egyes területeire hivatalos igényt benyújtó államok mellett elengedhetetlen szót ejteni az igénylői státusszal nem rendelkező, de az Antarktisz politikájában aktívan részt vevő országokról is. Elsősorban abból a szempontból, hogy az egyes, e fejezetben tárgyalt államok hogyan viszonyultak a benyújtott követeléséhez, különös tekintettel az igények elismerésének kérdésére.

III.1. Az Amerikai Egyesült Államok

Az Egyesült Államok a XX. század elején már szuperhatalmi pozícióból figyelhette és ebből a jellegéből adódóan irányíthatta is a világ történéseit. Így aztán az itt végzett együttműködés motorjává válva jelentős mértékben közreműködött az Antarktiszon folytatott tevékenységekben.

Noha számos antarktisi expedíció fűződik amerikai állampolgárok – mint például John Davies kapitány – nevéhez, az Egyesült Államok hivatalos igényt soha nem nyújtott be a kontinens területeire vonatkozóan.⁵⁵ Az Antarktisz egyetlen nem igényelt régiója, a Marie Byrd-föld felett azonban annak felfedezésétől kezdődően egészen napjainkig a világ államai közül a legnagyobb befolyást gyakorolta. A térség nevét Richard E. Byrd amerikai pilótáról kapta, aki 1929 novemberében átrepült a Déli-sark felett és kitűzte ott a nemzeti lobogót. Byrd igényt tartott a feleségéről elnevezett Marie Byrd-földre az Egyesült Államok számára, igényét dokumentálták és meg is erősítették, azonban ez a magánkezdeményezés – annak ellenére, hogy az Antarktisz Szerződés megkötéséig többször is napirendre tűzték – soha nem jutott el egy hivatalos, az ország által benyújtott követelés szintjére.⁵⁶

Az 1920-as, 1930-as évekre az ország kialakította azt az álláspontját, miszerint egyik igénylő állam követeléseit sem ismeri el a szuverenitást illetően, ugyanakkor saját követelést sem nyújt be, mindezek ellenére fenntartja azokat a jogait, melyeket időközben esetlegesen szerzett.⁵⁷ E perspektíváját az igények el nem ismerésének viszonylatában Charles E. Hughes amerikai külügyminiszter 1924-es nyilatkozata re-prezentálja: „A minisztérium véleménye szerint a civilizáció számára ismeretlen földek

⁵⁵ Saul – Stephens: i. m. xxvii. o.

⁵⁶ Saul – Stephens: i. m. xxxi. o.

⁵⁷ Fishman: i. m.

felfedezése, még ha formális birtokbavétellel is párosul, nem támaszt érvényes szuverenitási igényt, hacsak a felfedezést nem követi tényleges letelepedés a felfedezett országban...⁵⁸ Azzal, hogy az Egyesült Államok nem ismeri el más nemzetek követeléseit, ugyanakkor nem hajlandó elfogadni semmilyen olyan Antarktiszra vonatkozó egyezményt sem, amelyről nem kéri ki véleményét, felvetheti a kérdést, hogy Amerikának nem áll-e céljában a kontinens feletti együttműködés szabotálása.⁵⁹ Erre a kérdésre objektív válasz nemigen adható, ellenben egy valamiben biztosak lehetünk: a második világháborút követően az amerikaiak elsősorú célja a Szovjetunió kizárása volt bármely jövőbeli antarktisi kollaborációból, melyet többször ki is hangsúlyoztak.⁶⁰

III.2. A Szovjetunió

Az imént említett amerikai célra válaszul a Szovjetunió kijelentette, hogy jogos igénye van az Antarktisz egyes területei feletti szuverenitásra Fabian von Bellinghausen orosz színekben történő felfedezései alapján. Ennek ellenére, akárcsak hidegháborús ellensége, az Egyesült Államok hivatalos igényt sosem támasztott a kontinenst illetően.⁶¹ A más államok által benyújtott követelésekre vonatkozóan minden bizonnyal a legegyszerűbb visszajelzést adta, nevezetesen a reakció teljes hiányát. Ennek értelmében semmilyen követelést nem ismer el, de el sem utasítja azokat.⁶²

Égészen addig, ameddig a Szovjetunió nem követelt jogot magának arra, hogy részt vegyen az Antarktisz jövőjéről szóló politikai vitákban, a térség pusztán regionális, mindössze néhány országot érintő kérdés volt, és csak ezt követően vált globális érdekűvé. Állásfoglalásukat megfelelően érzékelteti egy, az Antarktisz függvényében, 1949-ben elfogadott határozat, amely megállapította, hogy: „A Szovjetunió részvétele nélkül az Antarktisz problémájának semmilyen megoldása nem lehet jogerős, és a Szovjetunióknak minden oka megvan arra, hogy ne ismerjen el semmilyen

⁵⁸ Richardson: i. m. 41. o.

⁵⁹ L. F. E. Goldie: International Relations in Antarctica. The Australian Quarterly 1958/30.1. sz. 10. o.

⁶⁰ Marie Jacobsson: Building the International Legal Framework for Antarctica. In: Science Diplomacy: Antarctica, Science, and the Governance of International Spaces (szerk. Paul Arthur Berkman – Michael A. Lang – David W. H. Walton – Oran R. Young). Smithsonian Institution Scholarly Press, Washington 2011. 5. o.

⁶¹ Uo.

⁶² Scott: i. m. 500. o.

ilyen megoldást.”⁶³ A következő évben pedig memorandumot⁶⁴ küldött az Egyesült Államoknak és az igényt támazstó országoknak, amelyben kijelentette, hogy „a szovjet kormány nem ismerhet el jogszerűnek semmilyen, az Antarktisz rendszerére vonatkozó, a részvétele nélkül hozott döntést.”⁶⁵

III.3. Egyéb nem igénylő államok

Az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió mellett rövid említést érdemelnek az egyéb, igénylői státusszal nem rendelkező államok is.

Németországot az első világháborút lezáró, 1919-es párizsi békekonferencián az Antarktisz német felfedezők által feltárt szegmenseire vonatkozó esetleges igényeiről történő lemondásra kényszerítették.⁶⁶ A kontinens meghatározott részei feletti szuverenitás megszerzésére irányuló törekvés ellenben fennmaradt. Ennek érdekében az állam 1938-39-ben egy nagyszabású expedíciót hajtott végre az Antarktiszon, melynek eredményeit egy jelentésben rögzítették is, a jelentés alapján hivatalos igényt azonban egyelőre nem fogalmaztak meg. Később, de még ebben az évben – nyomást gyakorolva a skandináv államra – a náci Németország a norvégok által igényelt területeket követelte, azzal érvelve, hogy azokat maradéktalanul Németország fedezte fel az említett német felfedezőit alkalmával. Természetesen az érdekelt államok mindegyike nemtetszését fejezte ki e kijelentéssel kapcsolatban, a második világháborúban elszenvedett vereség pedig – csakugyan, mint korábban – efféle terveinek végleges feladását vonta maga után.⁶⁷

Japán egészen 1951-ig igényt tartott egy Yamato Setsugen névre keresztelt antarktisi régióra, azonban azt követően, hogy Németország szövetségeseként elveszítette a második világháborút, a 1951-es San Francisco-i békeszerződésben lemondott minden területi követeléséről és szuverén jogáról, melyről a szerződés 2.

⁶³ Saul – Stephens: i. m. xxxvi. o.

⁶⁴ Egy vagy több személy, személyek kisebb-nagyobb csoportja – akár államok – számára készített rövid írásbeli jelentés, amely valamiféle tájékoztatást, utasítást vagy tanácsot tartalmaz.

⁶⁵ Jacobsson: i. m. 5. o.

⁶⁶ Saul – Stephens: i. m. xxx. o.

⁶⁷ Saul – Stephens: i. m. xxxiii. o.

cikkének e) pontja rendelkezett.⁶⁸

Habár Belgium hivatalosan nem emelt igényt semmilyen antarktisi területre, a belga kormány jelezte, hogy egy 1897-99-es belga expedíció felfedezései alapján jogosultnak tartja magát az antarktisi együttműködésben való részvételre.⁶⁹ Hasonlóan tett a dél-afrikai kormány is: 1948-ban egyes szigetekre vonatkozóan kibocsátott egy proklamációt, amelyben megerősítette, hogy az e szigetek fennálló jogokat ezentúl nem az Egyesült Királyság, hanem Dél-Afrika kormánya gyakorolja.⁷⁰ Mindkét említett állam az Antarktisz Szerződés eredeti aláírói közé tartozik, ez megfelelően mutatja, hogy a kormányok kijelentései a szuverenitás kapcsán hiábavalók voltak, azonban a kontinens feletti együttműködésben történő részvételt illetően egyáltalán nem.

India 1956 elején azt javasolta, hogy az Antarktisz kérdését vegyék fel az ENSZ Közgyűlésének napirendjére. A kezdeményezés mögötti megfontolás az volt, hogy India meg szeretne volna erősíteni, hogy a területet teljes mértékben békés célokra és az általános jólét érdekében fogják használni. A javaslat nem a területi követelések kérdését, hanem sokkal inkább az Antarktisz békés célú felhasználásának biztosítását állította a középpontba. Az Egyesült Államok India aggodalmát azzal próbálta eloszlatni, hogy ígéretet tett arra vonatkozóan, hogy az Egyesült Államoknak nem áll szándékában az Antarktist nukleáris telephelyként használni. Az igénylő államok is kétségtelenül elutasítóan és vonakodóan viszonyultak a javaslatához. A kezdeményezést ebből kifolyólag még ez évben visszavonták.⁷¹

IV. A Szerződés megkötéséig vezető út

IV.1. Kezdeményezések sora

Az alábbiakban az Egyesült Nemzetek Szervezetének létrejötte és a Nemzetközi Geofizikai Év megkezdése közötti időszak leglényegesebb mozzanatait – különféle ja-

⁶⁸ *Saul – Stephens*: i. m. xxx. o.; *Goldie*: i. m. 9. o.; Japánnal kötött 1951. évi San Francisco-i békeszerződés II. cikk e) pont

⁶⁹ *Hanessian*: i. m. 153. o.

⁷⁰ *Saul – Stephens*: i. m. xviii. o.

⁷¹ *Jacobsson*: i. m. 5-6. o.

vaslatokat és az arra adott állami válaszokat – mutatom be, kronologikusan haladva.

1945 júniusában az ENSZ Alapokmányának aláírását követően az Antarktisz feletti szuverenitás megszerzésében érdekelt államok az eddiginél is nagyobb hajlandóságot mutattak arra, hogy a kontinens kérdését végtére is rendezzék.⁷² Az Antarktisz iránti érdeklődés – ahogyan Franciaország példája is mutatja – soha nem korlátozódott kizárólag kormányzati érdekekre. Sőt, a sarkvidékek iránt az egyének érdeklődése mindig is számottevő volt. A második világháború utáni helyzet arra biztatta a magánszemélyeket és a nemzetközi szervezeteket, hogy felvázolják a sarkvidéki területek igazgatásával kapcsolatos különféle elképzeléseiket. A UNESCO első főigazgatója szemléltetésképp azt tanácsolta, hogy szervezete hozzon létre egy „Nemzetközi Antarktisz Kutatóintézetet.” Mások eltérő szemszögből közelítették meg a kérdést: az Amerikai Sarkvidéki Társaság elnöke egy vitában például azt javasolta, hogy az Antarktisz legyen az első „nemzetközi park”.⁷³

Annak ellenére, hogy a második világháború értelemszerűen az Antarktiszon végzett tudományos tevékenységek visszaesését hozta magával, a kontinens feletti szuverenitás kérdése egyre feszültebbé vált. Kevésbé köztudott tény, hogy az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Chile és Argentína 1943 és 1948 között katonai expedíciókat küldött az Antarktiszra és katonai műveleteket hajtott végre ott. Az Egyesült Államokban kialakult az a meggyőződés, hogy az Antarktisz kérdésének mihamarabbi megoldása nélkülözhetetlen. Olyan kezdeményezéssel kellett előállnia, amely – a kialakulóban lévő hidegháború következtében – kizárja a szovjet beavatkozás vélt kockázatát. Az ország az 1940-es évek végén tehát az Antarktisz feletti szuverenitás rendezésének kulcsszereplőjévé vált, mely pozícióját egészen a Szerződés megkötéséig megtartotta.⁷⁴

A második világháború utáni első effektív kezdeményezés Chilétől származott. 1947 végén – az Egyesült Államok közös Amerika-közi antarktisz politikájának 1939-ben történt felvetésére válaszul – Chile kikérte az Egyesült Államok véleményét egy antarktisz konferencia összehívásáról, emellett felhívta arra, hogy nyilatkozzon

⁷² Fontos megemlíteni, hogy az összes, igénylői státusszal rendelkező állam még ez évben az ENSZ tagjává vált.

⁷³ Jacobsson: i. m. 2. o.

⁷⁴ Uo.

esetleges területi igényeiről. Argentína már hét évvel korábban szót emelt egy Antarktiszról szóló konferencia érdekében azzal a javaslatával, hogy az Antarktisz felett szuverenitást és szuverén jogokat igénylő államok nemzetközi konferenciát hívjanak össze a célból, hogy determinálják a kontinens jogi-politikai helyzetét.⁷⁵

1948 elején az amerikai külügyminisztériumban elkészült az 'Antarktiszról szóló Megállapodás Tervezete'. A tervezet arra irányult, hogy közös megegyezéssel rendezzék az Antarktisz nemzetközi státuszát, valamint arra, hogy az Egyesült Államok hivatalosan is igényt tartson a Marie Byrd-földre, ezzel az Egyesült Államokat a többi igénylő állammal azonos szintre helyezve. Igényüket csak a létrejött nemzetközi megállapodás után jelentették volna be. A tervezet a kontinens feletti közös szuverenitás gyakorlásának javaslatát tartalmazta a hét igénylő ország és az Egyesült Államok között. A követelések kvázi „összevonásának” gondolata azonban nem nyerte el a követelő államok tetszését. Amerika célja továbbra is az volt, hogy megakadályozza a Szovjetunió beavatkozási törekvéseit, valamint legitimálja az Antarktisz együttes igazgatását. Később, az Egyesült Királysággal folytatott konzultációk hatására az amerikai külügyminisztérium egy átdolgozott megállapodás-tervezetet dolgozott ki, amely az Antarktisz kondominiumi⁷⁶ státuszának elképzelését vetette fel.⁷⁷

1948 júliusában az Egyesült Államok és Chile által folytatott megbeszélés során a chilei képviselő, Escudero professzor⁷⁸ az igénylő államok – kiegészülve egyes, az antarktisi együttműködésben kardinális szerepet játszó hatalmakkal, mint például az Egyesült Államokkal – közös nyilatkozatának megtételét tanácsolta, amely bizonyos időtartamra „befagyasztaná” a jelenlegi igényeket, jogokat és érdekeket a térségben. Ez a *modus vivendi*⁷⁹ kezdeményezés a később előterjesztett Escudero-javaslat kezdetleges formája volt, mely javaslat annak megakadályozására szolgált, hogy az érdekelt államok lemondjanak szuverenitási igényeikről.⁸⁰

⁷⁵ Jacobsson: i. m. 3. o.

⁷⁶ Az adott terület fölötti területi szuverenitás közös és oszthatatlan gyakorlása két vagy több állam által.

⁷⁷ Jacobsson: i. m. 3. o.

⁷⁸ Julio Escudero professzor az Antarktisz-ügyek elismert chilei szakértője volt, bázist is neveztek el róla az Antarktiszon.

⁷⁹ Olyan megállapodás, amely lehetővé teszi az eltérő véleményű vagy meggyőződésű emberek/csoportok konfliktusmentes együttműködését.

⁸⁰ Jacobsson: i. m. 4. o.

Az Egyesült Államok ekkoriban még nem szentelt kifejezetten nagy figyelmet a chilei *modus vivendi* megállapodás elképzelésének, ehelyett úgy döntött, korábbi javaslatának átdolgozott változatát az érdekelt államok szélesebb körének mutatja be, mely változat az Egyesült Királyság észrevételeire épült. Az Egyesült Államok várakozásai ellenére ezt a javaslatot sem fogadták teljes szívvel annak címzettjei. Példának okáért Argentína és Norvégia egyértelműen elutasítóan nyilatkozott bármiféle nemzetközi rendszer kialakításáról; Franciaország és az Egyesült Királyság pontosítást kért; Új-Zéland pedig az ENSZ-szel való szorosabb kapcsolat szükségességét hangsúlyozta. Semelyik igénylő állam nem volt tehát hajlandó lemondani igényéről.⁸¹

Az Egyesült Államok törekvéseinek sorozata az Antarktisz nemzetközi igazgatásának létrehozása érdekében 1950-ben folytatódott, amikor új tervezetet terjesztett elő „Antarktiszról szóló Nyilatkozattervezet” címmel. Ezt megelőzően konzultáltak mind az Egyesült Királysággal, mind Chilével, majd megfontolták, s végül beépítették mindkét állam kritikáit a tervezetbe. Így helyet kapott benne a chilei elképzelés is a követelések befagyasztásáról, a nyilatkozat területi hatályát tekintve pedig a déli szélesség 60°-tól délre eső térségben állapodtak meg. Felvetették továbbá egy közös, független bizottság létrehozásának koncepcióját is, amelynek a kormányok évente beszámolnának tevékenységükről, viszont döntési jogkört nem adnának a kezébe.⁸²

A Nyilatkozattervezetet követő években az antarktisi együttműködés és az afeletti szuverenitás kérdése a világpolitikai események peremére szorult. Az Egyesült Államokban ez idő alatt egyre inkább tudatosult, hogy mihamarabb – lehetőség szerint még a Nemzetközi Geofizikai Év előtt, hogy a programban irányító szerepet játszasson, és helyzetét számára kedvezően alakítsa – meg kell fogalmaznia Antarktisz-politikáját annak érdekében, hogy az Antarktisz kérdését fel lehessen venni az ENSZ-be. Mindaddig, amíg az Egyesült Államok az Antarktisz jövőjével kapcsolatos politikáját fontolgatta, az Egyesült Királyság tárgyalásokat kezdeményezett Ausztráliával, Új-Zélanddal és az Egyesült Államokkal. A brit és az amerikai felfogás közötti legmarkánsabb különbség a szovjet részvételről alkotott szemlélet volt. Az Egyesült Királyság úgy vélte, a Szovjetunió nem maradhat ki egy nagy horderejű an-

⁸¹ Uo.

⁸² Uo.

tarktiszi megállapodásból, ezért úgy számolt, hogy be fogják vonni, míg az Egyesült Államok továbbra is elutasító maradt ezzel szemben. A tárgyalások másik két szereplője a brit álláspontot tartotta előnyösebbnek, valószínűsíthetően azért, mert tartottak a hidegháborús helyzet elharapózásától, melynek esetleges negatív következményei az egész világra hatással lettek volna.⁸³ Ezek a tárgyalások előkészítették a terepet a formálisabb, több állam részvételével folytatott megbeszélések számára.

IV.2. A Nemzetközi Geofizikai Év

1955 nyarán megkezdődtek az előkészületek az 1957. július 1-jén kezdődő Nemzetközi Geofizikai Évre.⁸⁴ Bár a program kereteit úgy határozták meg, hogy az mentes legyen a politikától, és a résztvevő felek hallgatólagosan megállapodtak arról, hogy politikai vitáikat a Nemzetközi Geofizikai Év idejére a háttérbe szorítják. Ennek megfelelően a kormányok egyetértettek abban, hogy félreteszik politikai és jogi csatározásait és kizárólag tudományos célokra helyezik a hangsúlyt. E *gentlemen's agreement*⁸⁵ tulajdonképpen fenn is maradt, ezt az Antarktisz Szerződés IV. cikke megfelelően tükrözi. Mindezek ellenére a szuverenitásról szóló értekezések az Antarktisz tárgykörében mégis elkerülhetetlenül a projekt részét képezték.⁸⁶ 1955 júliusa és a Nemzetközi Geofizikai Év 1957. július 1-jei kezdete között körülbelül ötven megfigyelőállomást, bázist és állomást létesítettek vagy terveztek létesíteni a kontinensen. Ezek jelentős részét nem azok a nemzetek hozták létre, amelyek igényt tartottak meghatározott területekre, hanem éppen ellenkezőleg, a világ más államai – mint például az Egyesült Államok vagy a Szovjetunió – voltak azok, amelyek a legnagyobb erőt és energiát fektették bele.⁸⁷

A Nemzetközi Geofizikai Év ideje alatt az Egyesült Államok sikeresen rábírta az Antarktisz feletti szuverenitás megszerzésében érdekelt államokat területi követeléseikről történő lemondására, hogy a későbbiekben csakis kizárólag tudományos

⁸³ Jacobsson: i. m. 6. o.

⁸⁴ Goldie: i. m. 21. o.

⁸⁵ Olyan megállapodások, melyek nem az államokat, hanem a megállapodásban részt vevő személyeket kötik, és nem jogi értelemben: politikai jellegű betartásukat a jóhiszeműség biztosítja.

⁸⁶ Jacobsson: i. m. 7. o.

⁸⁷ Goldie: i. m. 22. o.

kutatások helyszínéeként, együttesen kormányozzák a térséget, illetve annak közvetlen környezetét. 1958-ban meghívta az összes érdekelt országot, amely részt vett a Nemzetközi Geofizikai Év alkalmával az Antarktiszon, hogy megegyezzenek néhány főbb pontban. Ezek a következők voltak: i) a kontinens kizárólag békés célra történő használata; ii) az Antarktisz jogi státuszának változatlanul tartása; iii) a tudományos együttműködés folytatása.⁸⁸ Ez – és természetesen számtalan más, ezt megelőző cselekedet – vezetett el az 1959. december 1-én megkötött, hatályba azonban csak 1961. június 23-án lépett Antarktisz Szerződéshez, melyet eredetileg tizenkét állam⁸⁹ kormánya írt alá.

V. Az Antarktisz Szerződés és annak Szerződésrendszere

A tanulmánynak elsődlegesen nem célja az Antarktisz Szerződés és Szerződésrendszerének részletes bemutatása, ettől függetlenül a szuverenitással kapcsolatos főbb pontok ismertetése nélkülözhetetlen.

A Szerződés – amely az Antarktisz *res communis omnium usus*⁹⁰ státuszát hivatott biztosítani – bevezető része az aláíró felek akaratgyezségét fejezi ki. Általánosságban rendelkezik arról, hogy az államok mely legalapvetőbb pontokban egyeztek meg a kontinens jogi szabályozását illetően. A bevezető rész kulcsfogalmi a béke, a tudományos kutatások elsődlegessége, illetve annak tisztázása, hogy minden, amit a kontinensen tesznek, az emberiség egészének érdekében teszik.⁹¹ Ezek a fogalmak többször is visszaköszönnek a szerződés szövegében.

A térség feletti szuverenitást illetően a szerződés minden kétséget kizáróan legfontosabb része a IV. cikk, ugyanis ebben a részben szabályozandók a szerződő felek szuverenitási igényei. A cikk első pontja megtiltja bármely szerződő fél számára, hogy i) lemondjon az Antarktiszon való területi szuverenitására előzetesen kinyilvánított jogáról vagy követeléséről, egyúttal be is biztosítva azokat; ii) teljesen vagy részlegesen lemondjon az Antarktiszon való területi szuverenitására

⁸⁸ Mancilla: i. m. 342-343. o.

⁸⁹ Argentína, Ausztrália, Belgium, Chile, Franciaország, Japán, Új-Zéland, Norvégia, Dél-afrikai Köztársaság, a néhai Szovjetunió, az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok.

⁹⁰ Bárki által szabadon használható terület.

⁹¹ Antarktisz Szerződés Preambuluma

támasztott követeléséről, melynek alapjául az Antarktiszon folytatott saját, vagy állampolgárai által végzett tevékenység vagy egyéb ok szolgál; és iii) megváltoztassa jelenlegi álláspontját bármely más állam Antarktiszon való területi szuverenitására vonatkozó jogának vagy igényének elismerésével kapcsolatban.⁹² Második pontja Escudero chilei professzor korábbi javaslatát tükrözi a követelések befagyasztásáról. *„Amíg a Jelen Szerződés hatályban van, semmilyen tevékenység, vagy cselekedet nem szolgálhat alapul arra, hogy az Antarktiszon területi szuverenitásra vonatkozó igényt támasszanak, támogassanak vagy elutasítsanak, illetve nem formálhatnak semmilyen szuverenitásra vonatkozó jogot az Antarktiszon. A Jelen Szerződés érvényességi ideje alatt az Antarktiszon területi szuverenitásra vonatkozóan semmilyen új igény nem támasztható, illetve a meglévő igény nem terjeszthető ki.”*⁹³

A VI. cikk egyrészt földrajzi szemszögből közelíti meg a szabályozást akként, hogy megállapítja, a szerződés hatálya alá a déli szélesség 60°-tól délre fekvő területek tartoznak. Másrészt pedig kiköti, hogy a szerződés nem érinti az egyes államok jogait a térségben található nyílt tengerek kérdésében.⁹⁴

Érzékelhető tehát, hogy a szerződés megkötéséhez vezető hosszadalmas út nem volt hiábavaló, ugyanis az egyezmény számos eleme visszavezethető a korábbi javaslatokra. Ezek közé tartozik például a békés felhasználás; a demilitarizáció; a követelések „befagyasztása”; a tudományos kutatások előtérbe helyezése; a területi hatály meghatározása; az ENSZ-szel való együttműködés kötelezettsége stb.⁹⁵

A szerződés kezdetben egyetlen megállapodásnak indult, azonban idővel az Antarktisi Szerződésrendszer néven ismert, egymásra épülő, egymást kiegészítő egyezmények és szabályok hálójára bővült.⁹⁶ Ez alatt legfőképpen környezetvédelmi tárgyú jegyzőkönyvek értendők, melyek közül a leghangsúlyosabb a környezetvédelemről szóló 1991-es madridi jegyzőkönyv, amely ötven évre megtilt minden ásványkincsekkel kapcsolatos nem tudományos tevékenységet a térségben.⁹⁷ A Szer-

⁹² Antarktisz Szerződés IV. cikk 1. pont

⁹³ Antarktisz Szerződés IV. cikk 2. pont

⁹⁴ Antarktisz Szerződés VI. cikk

⁹⁵ Jacobsson: i. m. 6-7. o.

⁹⁶ Fishman: i. m.

⁹⁷ Bruhács: i. m. 84. o.

zódásrendszer a szárazföldre és a tengerre egyaránt vonatkozik, más nemzetközi egyezményekkel együtt legfőbb célja a nemzetközi konfliktusok megelőzése, a nemzetközi együttműködés előmozdítása és a tudományos fejlődés lehetővé tétele.⁹⁸ Jelenleg az Antarktisz igazgatásáért a Szerződésrendszer keretében a szerződő államok felelnek, melynek alapja magától értetődően az 1959-es szerződés – azon belül is legfőképpen a IX. cikk, amely a terület közös igazgatásának szentelt fejezet –, illetve annak főbb módosításai.⁹⁹

VI. Konklúzió és összegzés

Ahogy az megfigyelhető, a pillanatnyilag is hatékonyan működő antarktisi rezsim megalapítása elsősorban három állam – az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok és Chile – érdeme. Míg az Egyesült Államok számos törekvéssel próbálta elérni a térség közös kormányzását, Chilétől származott az egyik legszámottevőbb ajánlás, nevezetesen a követelések befagyasztásának gondolata. Azonban véleményem szerint mind közül a legnagyobb érdem az Egyesült Királyságé, amely képes volt önös érdekeit félretéve objektívan felmérni a helyzetet, és csakis kizárólag az elérendő cél érdekében cselekedni. Értelemszerűen a többi érdekelt állam közrehatása csakugyan létfontosságú volt, hiszen azok vonakodó, esetlegesen elutasító viselkedése következtében a jelenlegi rendszer nem – vagy legalábbis minden bizonnyal csak késleltetve – jött volna létre.

Mindezek mellett – ahogyan azt már a bevezetésben is felvettem – érdemes megjegyezni, hogy a folyamatot nagyban megnehezítette a nyugati és a keleti blokk hidegháborús versengése a világalom megszerzése érdekében – és természetesen a „világ” fogalma alól az Antarktisz sem képez kivételt. Az együttműködést akadályozta a két világháború és számos kisebb proxy-háború is, de ne feledkezzünk meg arról sem, hogy magán az Antarktison belül is voltak követelések, melyek területileg egymással fedésben álltak. A kooperációt akadályozta továbbá az is, hogy az egyes államok eltérően vélekedtek arról, mi számít jogos követelési alapnak és mi nem, illetve mi szükséges ahhoz, hogy valaki megalapozott igényt tartson egy-egy területre. E kérdésben azonban a különféle egyezmények és az Állandó Nemzetközi

⁹⁸ *Fishman*: i. m.

⁹⁹ *Jacobsson*: i. m. 8. o.

Bíróság ítélkezési gyakorlata egyaránt segítette a feleket. Az Antarktisz területei feletti szuverenitás rendezésével a világnak már csak a térség tudományos kérdéseire és kihívásaira kell koncentrálnia.

Farcádi Attila-Dániel

szakkollégista, *Collegoim Iuridicum*

Közgyűlési határozatok bírósági kontrollja Romániában

I. Bevezetés

Napjaink részvénytársaságai különböző módokon meghatározott társasági mechanizmusok alapján működnek, amelyek a részvényesek jogainak védelmét, a döntéshozatali konszenzust, a visszaélések elkerülését igyekeznek elősegíteni. A részvényesek *vagyonai jogaik* mellett *nem vagyoni jogokkal* is rendelkeznek, mely nem vagyoni jogok biztosítják a részvényes védelmét, és elősegítik a részvénytársaság hatékony működését. A részvényesek nem vagyoni jogai a társaság eredményes működésének szempontjából elengedhetetlenek, hiszen ezek azok a jogok, amelyek biztosítani tudják a részvényes aktív részvételét a társaság döntéshozatali folyamataiban. A magyar jogtörténeti szakirodalomban kialakult nézőpontok egyike szerint a részvényeseknek két nagy csoportja alakult ki, „*az egyik csoport az állandó nagy részvényesek, akik megszűntek névtelen tőkésnek lenni és döntő befolyást tudtak gyakorolni a vállalat irányítására. Velük szemben állt a kisméretű részvényesek nagy tömege, akik csak az osztalék vagy az árfolyamnyereség érdekében vásároltak részvényeket de a társaság ügyeibe nem tudtak, s általában nem is akartak beleszólni. A kisméretű részvényes már nem is vállalkozó, hanem szinte kölcsönadó lett.*”¹ Láthatjuk tehát azt is, hogy a részvényesek két nagy csoportra oszthatóak, illetve az idézett véleményből érezhető a kisebbségi részvényesek kiszolgáltatott helyzete a többségi részvényesekkel szemben. A nem vagyoni részvényesi jogok funkciójukat tekintve tehát egyfajta önvédelmi eszközként is szolgálnak a kisebbségi részvényesek számára. A kutatás célkitűzése egy ilyen részvényesi jog, mégpedig a közgyűlési határozatok megtámadási jogának a vizsgálata. A kutatás célja, hogy a közgyűlési határozatok bírósági kontrolljának intézményét teljes egészében elemezze, és hogy azonosítsa a többségi, elfogadott álláspontokat a vitatott kérdések esetében, a szakirodalom és a

¹ Horváth Attila: A magyar kereskedelmi jog története. In: Magyar jogtörténet (szerk. Mezey Barna). Osiris Kiadó, Budapest 2004. 180. o.

joggyakorlat elemzésének segítségével. A közgyűlési határozatok kontrollját, mint társasági jogi konstrukciót, elemeire bontva kívánja vizsgálni a kutatás. A közgyűlési határozatok bírósági kontrolljának részletes, elemekre osztott elemzése révén pontos képet kaphatunk a megtámadási jog mechanizmusának működéséről. A román szakirodalomban és joggyakorlatban felmerült kérdések elemzése mellett a kutatás bizonyos aspektusok tekintetében, összehasonlítja a megtámadási mechanizmust a magyar társasági jogban megjelenő *felülvizsgálati joggal*. A kutatás során láthatjuk majd, hogy a mechanizmus hasonlóképpen jelenik meg a két nemzeti jogrendszer társasági jogában, azonban működésüket tekintve más-más megoldásokat alkalmaztak a jogalkotók. A különböző nemzeti társasági jogi rendelkezések összehasonlításának fontosságát a magyar szakirodalomban is többen hangsúlyozták, ugyanis a társasági jogi tapasztalatok összehasonlítása a nemzeti társasági jog sikeres fejlődésének egyik kulcsfontosságú eleme.² A gyakran vitatott kérdések esetében a kutatás a román és a magyar jogi szakirodalomban megfogalmazott álláspontokat is figyelembe veszi, továbbá elemzi a román bíróságok joggyakorlatát. Mint kutatási módszer, a szakirodalom és a joggyakorlat elemzése elsődleges szempontokat jelenítenek a dolgozatban taglalt álláspontok és következtetések megfogalmazására nézve. A törvényszövegek elemzése és értelmezése a dolgozat szintén elengedhetetlen kutatási eszköze. A törvényszöveg értelmezésében egyaránt segítséget nyújtanak a szakirodalomban megfogalmazott vélemények.

II. Közgyűlési határozatok megtámadásának joga

A közgyűlési határozatok *megtámadhatóságáról* a Társaságokról szóló törvény 132. cikkének (2) bekezdése rendelkezik. A (2) bekezdés kimondja, hogy a törvény vagy az alapító okirat rendelkezéseivel ellentétes közgyűlési határozatokat a Románia Hivatalos Közlönyének IV. részében való közzétételétől számított 15 napos határidőn belül minden olyan részvényes megtámadhatja, aki nem vett részt a közgyűlésen, vagy a határozat ellen szavazott és kérte ellenszavazatának a közgyűlési jegyzőkönyvbe való belefoglalását. A 132. cikk (2) bekezdésének értelmében a közgyűlési határo-

² Szikora Veronika: Az összehasonlító jog fókuszában: az európai társasági jogi jogközelítés. In: Jogtudomány a jogfejlődés szolgálatában. Szemelvények a modern jogi kutatások köréből (szerk. Szikora Veronika - Árva Zsuzsanna). A Debreceni Egyetem Állam - és Jogtudományi Karának Kiadványa, Debrecen 2017. 182. o.

zat érvényességének alapvető feltételei, hogy a határozat ne sértsen jogszabályi rendelkezést és ne szegje meg a társaság alapító okiratában foglalt rendelkezéseket. Az utóbb említett feltételek pedig a társaságok létalapját jelentik, továbbá betartásukkal korlátozható a társaságon belüli többségi akarat megnyilvánulása.³ A megtámadási kereset megindításhoz nem szükséges, hogy a határozat a társaságnak vagy a részvényesnek kárt okozzon, hanem elegendő, ha az törvénybe vagy az alapszabályba ütközik.⁴ A 132. cikk (3) bekezdése a határozatok *semmisségének* kapcsán kimondja, hogy a semmisség megállapítása iránti keresetindítási jog *nem évül el*, és a kérelmet bármely érdekelt személy előterjesztheti. A törvényszöveg rendelkezéseit értelmezve megállapíthatjuk, hogy a részvényesek két különböző keresettel élhetnek. Elsősorban egyértelmű, hogy a törvényalkotó különbséget kívánt tenni a *megtámadhatóság* és *semmisség* intézményei között, ezáltal megkülönböztetve az érvénytelenség két fokát.⁵ A 132. cikk (2) bekezdése egyértelműen a közgyűlési határozatok megtámadhatóságára vonatkozik, amelyre a részvényesnek 15 nap áll rendelkezésére attól számítva, hogy közgyűlési határozatot nyilvánosságra hozták és erről a részvényes tudomást szerzett. Ezzel szemben a (3) bekezdés a közgyűlési határozatok semmisségéről rendelkezik és kimondja, hogy a semmisségi kereset *nem évül el*. A kérdés természetesen elkerülhetetlen – miként állapítható meg, hogy a két kereset közül melyikkel kell élni a részvényesnek, amennyiben úgy érzi, hogy az őt érintő közgyűlési határozat jogsértő vagy sérti a társaság alapító okiratába foglalt rendelkezéseket? A magyar társasági jogban szintén megjelenő mechanizmust megvizsgálva láthatjuk, hogy ez hasonló vonásokat és működési karakterisztikákat hordoz magában, mint a román szabályozás által biztosított megtámadási jog. A Ptk. rendelkezései nem tesznek különbséget a megtámadási (*felülvizsgálati*) kereset benyújtására jogosult személyek között abban a tekintetben, hogy ezek a személyek milyen határozatokat támadhatnak meg. Következésképpen a magyar szakirodalomban kialakult vélemény szerint a társaság bármely tagja (részvényes, vezető tisztségviselő, felügyelőbizott-

³ Nagy Ferencz: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.T. kiadása, Budapest 1904. 367. o.

⁴ Kuncz Ödön: A magyar kereskedelmi- és váltójog tankönyve. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest 1938. 171. o.

⁵ Fegyveresi Zsolt: Közgyűlési határozatok bírósági kontrollja a magyar és román társasági jogban. In: Ad salutem civium inventas esse leges. Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. Születésnapjára (szerk. Veress Emőd). Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár 2019. 21. o.

sági tag) jogosult megtámadni bármilyen szerv által meghozott határozatot, amennyiben az jogszabályba ütközik, vagy sérti a létesítő okirat rendelkezéseit.⁶ Utóbbi érvrendszeren haladva a szakirodalmi vélemény tehát az, hogy a társaság közgyűlési határozatainak felülvizsgálata bármely jogosult személy által kezdeményezhető.⁷ Láthatjuk, hogy a közgyűlési határozatok megtámadásának okait tekintve a magyar és a román szabályozás megegyezik, a megtámadás vagy felülvizsgálat mindkét nemzeti szabályozás értelmében akkor lehetséges, ha a közgyűlési határozat tartalma jogszabályba ütközik, illetve ha az eljárási szabályok sérülnek.⁸ A hasonlóságok mellett láthatjuk azt is, hogy a román szabályozás az érvénytelenség fokai között különbséget tesz, így a részvényesnek két keresettípus áll rendelkezésére a jogszabályt és az alapító okiratot sértő közgyűlési határozat megtámadására, ezzel szemben a magyar társasági jog a jogszabálysértő közgyűlési határozatok felülvizsgálatának jogát egységes szerkezetben kezeli. A román társasági jogi szabályozás ebben a tekintetben közelebb kívánt maradni a klasszikus értelemben vett *polgári jogi érvénytelenségi koncepcióhoz*.⁹ A klasszikus érvénytelenségi koncepciót követve pedig fontos megállapítanunk, hogy semmisség esetén a román szabályozás a társaság sikerében érdekelt bármely fél számára megnyitja az utat a kereset megindítására. A harmadik fél keresetindítási lehetőségéről a magyar szabályozás is rendelkezik, viszont eltérő megközelítést alkalmazva. A harmadik, vagyis a társaságon kívül álló személyek számára a magyar társasági jog a Cvt. 77. § (1) bekezdésének c) pontja által biztosítja a *törvényességi felügyeleti eljárás* kezdeményezését.¹⁰ A magyar társasági jogi szabályozás tehát szintén biztosítja a harmadik személyek keresetindítási jogát, azonban más megközelítést alkalmazva. Összességében elmondható, hogy megtámadási mechanizmus hasonlóképpen jelenik meg és működik a két ország társasági jogában. Meglátásom szerint a keresetindítás esetében megjelenő különbségek

⁶ Kisfaludi András: A jogi személy általános szabályai. In: Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz, I. Kötet (szerk. Gárdos Péter. – Vékás Lajos). Wolters Kluwer, Budapest 2014. 250. o.

⁷ Papp Tekla: A jogi személy általános szabályai. In: A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja, I. Kötet (szerk. Osztovtovits András). Opten Informatika, Budapest 2014. 433. o.

⁸ Ion Turcu: Teoria și practica dreptului comercial român, vol. I. Editura Lumina Lex, București 1998. 318. o.

⁹ Fegyveresi: i. m. 29. o.

¹⁰ Kisfaludi András – Szabó Marianna (szerk.): A gazdasági társaságok nagy kézikönyve. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató, Budapest 2008. 544. o.

és az egyéb eljárásbeli eltérések nem változtatnak azon a megállapításon, hogy a közgyűlési határozatok megtámadási joga, mint nem vagyoni részvényesi jog, a két nemzeti jog társasági jogi szabályozásában hasonló formában jelenik meg.

II.1. Semmisségi kereset

A kérdés megválaszolásához, hogy mikor melyik keresettípussal élhetnek a részvényesek, meg kell vizsgálnunk a jogszabályi vagy az alapító okirat rendelkezései által felállított jogi norma jellegét, amelyet a közgyűlési határozat rendelkezései megsértenek.¹¹ Általánosságban elmondható, hogy a semmisségi kereset abban az esetben indokolt, amennyiben a határozat valamely rendelkezése *közérdeket védő* normát sért. A Társaságokról szóló törvény kifejezett, egyértelmű rendelkezéseket tartalmaz a semmisségi esetekkel kapcsolatban. A 125. cikk (5) bekezdése például kimondja, hogy a határozat semmisségének terhe mellett az igazgatótanács tagjai, az igazgatók, az igazgatóság és a felügyelőbizottság tagjai, illetve a társaság tisztségviselői a részvényeseket nem képviselhetik, ha szavazatuk nélkül a szükséges többséget nem érték volna el. A Társaságokról szóló törvény tiltó jelleggel azonban más okokat is említ. A törvényszöveg viszont nem minden esetben fejezi ki olyan egyértelműen, mint a 125. cikk (5) bekezdésében azt, hogy bizonyos rendelkezéseinek megszegése semmisséggel jár. Azt, hogy egy rendelkezés megszegése semmisségi oknak minősül e vagy sem, azt a rendelkezés normatív tartalmának jellegéből, a bírói joggyakorlatból, illetve a szakirodalomból azonban egyértelmű módon megállapíthatjuk. Például annak tilalmát, hogy a részvénytőke nyilvános jegyzéssel történő emeléséről szóló határozat a részvényesek elsőbbségi jogának figyelembevételével történjen, amint arról a 216. és 217. cikkek rendelkeznek, közérdeket védő rendelkezésként határozhatjuk meg. Szintén közérdeket védő tartalommal bír a 153.12 cikk (1) bekezdése, amely kimondja, hogy az ügyvezetők és az igazgatóság, valamint a felügyelőbizottság tagjainak megbízási időtartamát az alapító okiratban kell meghatározni, továbbá ez az időtartam nem haladhatja meg a 4 évet. Amennyiben tehát a közgyűlési határozat egy személyt élethossziglani vagy határozatlan időre nevez ki igazgatósági taggá vagy igazgatótanácsi taggá, megsértve azt az elvet, hogy az igazgatói tisztség alapvetően ideiglenes és visszavonható,

¹¹ Kisfaludi – Szabó: i. m. 22. o.

a határozatot semmisnek kell tekinteni. Folytatva a Társaságokról szóló törvény rendelkezéseinek normatív tartalomelemzését, szintén megemlíthetjük példaként a 103. cikk rendelkezéseit is, amelynek (1) bekezdése kimondja, hogy a társaság nem jegyezheti saját részvényeit. A társaság azon döntése, hogy a 103. cikket megsértve saját részvényeket szerez a döntést tartalmazó közgyűlési határozat semmisségét eredményezi, mivel a jegyzési tilalom és a társaság saját részvényeinek megszerzésére vonatkozó korlátozás érinti és félrevezeti a társaság tőkésítésében bízó harmadik személyeket. Legvégül megemlíthetjük, hogy semmis az a közgyűlési határozat is, amely az igazgatótanács elnökére ruházza az igazgatótanács többi tagjának kinevezési és felmentési jogát, figyelmen kívül hagyva a 137. cikkben előírt rendelkezéseket, amelyek meghatározzák a közgyűlés kizárólagos hatásköreit. Láthatjuk tehát, hogy a Társaságokról szóló törvény különböző rendelkezéseinek megsértése semmisségi okokat von maga után. A felsorolt példákban is látható, hogy rendelkezésein keresztül a törvényszöveg több esetben is közérdeket védő normákat állít fel, melyeknek megsértésével megszületik az érintett személy joga, hogy semmisségi keresetet indítson. A Társaságokról szóló törvény mellett a román társasági jogban más jogszabályi szövegek is rendelkeznek a semmisség kérdéséről. A Pénzügyi eszközök kibocsátásáról és a piaci műveletekről szóló 2017. évi 24. számú törvény 92. cikk (9) bekezdése kimondja, hogy a részvényesnek a közgyűlésen való részvételének megakadályozása bármely érdekelt személyt feljogosít arra, hogy a közgyűlési határozat semmisségét kérje a bíróságtól.¹² Fontos megemlíteni, hogy amennyiben a közgyűlés összehívásának törvényes feltételei nem teljesülnek, a közgyűlési határozat szintén semmisnek bizonyul. Ebben az esetben nem számít, hogy a határozat rendelkezései egyébként nem sértenek törvényt, illetve nem ütköznek a részvénytársaság alapító okiratának rendelkezéseibe. A semmisségi kereset tehát érinthet bizonyos határozati rendelkezéseket, amennyiben azok közérdeket védő normát sértenek, illetve a közgyűlés összehívásának folyamatára is vonatkozhat, melynek következménye az érvénytelen közgyűlés, ami az érvénytelen közgyűlésen született határozatok érvénytelenségét vonja maga után. A leírtak alapján a semmisségi keresetről a következőket állapíthatjuk meg. Elsősorban a megtámadási keresettel szemben nem évül el, illetve bármelyik részvényesnek joga

¹² Legea nr. 24/2017 privind emitenții de instrumente financiare și operațiuni de piață, Art.92, alin. (9)

van semmisségi keresetet benyújtani. A semmisségi esetekről kifejezett módon is rendelkeznek a román társasági jogi jogszabályok. Amennyiben nincsen kifejezett rendelkezés a semmisségre vonatkozóan, fontos megvizsgálni a közgyűlési határozat rendelkezései által megsértett norma jellegét. Ezek azok a támpontok, amelyek alapján meghatározható, hogy mikor élhet a részvényes semmisségi keresettel. Kiegészítésként még annyit hozzá kell tennünk, hogy a Legfőbb Semmítő- és Ítélszék jogkérdések eldöntésére hivatott testülete a 2020. január 20-i 7. számú határozatában a Társaságokról szóló törvény 132. cikkének rendelkezéseit értelmezve arra a megállapításra jutott, hogy a rendkívüli közgyűlés által elfogadott határozatokat is meg lehet támadni a bíróságon semmisségi keresettel.¹³

II.2. Megtámadási kereset

A jogsértő vagy az alapító okirat rendelkezéseibe ütköző közgyűlési határozat megtámadhatóságának megállapítása összetettebb problémakörnek bizonyul. Ahogyan a fentiekben megállapítottuk, a megtámadhatóságról a Társaságokról szóló törvény 132. cikkének (2) bekezdése rendelkezik. Az általános megtámadhatósági esetek azonban a közgyűlési határozatok megtámadhatóságára is érvényesek lehetnek. Például azok a közgyűlési határozatok, amelyeknek meghozatala cselekvőképességükben részlegesen korlátozott részvényesek részvételével történt megtámadhatónak bizonyulnak.¹⁴ A *cselekvőképesség részleges hiánya* mellett, amelyre úgy tekinthetünk, mint általános megtámadhatósági okra, fontos megemlíteni, hogy a szavazás során megjelenhetnek különböző *akarathibák* is. Az akarat hibás megnyilvánulása tehát történhet *tévedésből*, *megettévesztésből*, vagy akár *kényszerből*. A közgyűlési határozatok megtámadásának kapcsán, az akarathibára, mint megtámadhatósági okra való hivatkozás a szakirodalomban egy vitatott kérdéssé vált. A szakirodalmi vélemények megoszlanak annak kapcsán, hogy milyen esetekben illeti meg a részvényeseket a megtámadási jog az akarathibára való hivatkozás esetén. A szakirodalmi vélemények egyike szerint a részvényes kizárólag abban az esetben gyakorolhatja megtámadási jogát, ha az akarathibával érintett szavazat nélkül a közgyűlés nem hozhatott vol-

¹³ Decizia ICCJ (Complet HP) nr. 7/2020 a fost publicată în M. Of. Nr. 151 din 25 februarie 2020.

¹⁴ Curtea de Apel București, secția a V-a comercială, decizia nr. 937/2002, Culegerea Curtea de Apel București Practică judiciară comercială. Editura Brilliance, 2002. 151-152. o.

na érvényes határozatot.¹⁵ Ezzel a szakirodalmi véleménnyel szembenálló álláspont szerint azonban az akarat hibás megnyilvánulását bizonyítani képes részvényes nem fosztható meg attól a jogától, hogy az így született közgyűlési határozatot megtámadja, még abban az esetben sem, ha szavazata nem befolyásolta a határozat érvényességét.¹⁶ Amennyiben tovább vizsgáljuk a megtámadhatósági okokat, fontos megemlíteni, hogy megtámadható az a közgyűlési határozat is, amely olyan kérdésekre vonatkozó döntéseket tartalmaz, mely kérdések nem szerepeltek a közgyűlési meghívó napirendi pontjai között.¹⁷ A Társaságokról szóló törvény rendelkezéseit vizsgálva azonosíthatunk olyan eseteket is, amikor a meghívó napirendi pontjai között nem szereplő kérdésekkel kapcsolatos határozatok nem megtámadhatóak, ezekről a közgyűlés döntést hozhat. A Társaságokról szóló törvény 155. cikk (3) bekezdésének értelmében, amikor a közgyűlés az éves pénzügyi beszámolóról dönt, még akkor is határozhat az ügyvezetők vagy igazgatók, továbbá az igazgatóság, valamint a felügyelőbizottság tagjainak felelősségére vonatkozóan, ha e kérdés nem szerepel a napirendi pontok között. Továbbá a 155. cikk (4) bekezdése kimondja, hogy ha a közgyűlés az ügyvezetők, valamint az igazgatóság tagjai felelősségének megállapítása iránti kereset megindítása mellett dönt, ezek megbízása a határozathozatal időpontjában a törvény erejénél fogva megszűnik, és a közgyűlés, valamint a felügyelőbizottság gondoskodik a helyettesítésükről. Tehát a részvényesek dönthetnek a közgyűlésen a felügyelőbizottsági tagok, illetve a vezető tisztségviselők felelősségéről és a felelősséget megállapító per elindításáról. A második eset kapcsán szintén a Társaságokról szóló törvény rendelkezik 129. cikkének (7) bekezdésében, mely kimondja, hogy nem lehet olyan napirendi ponttal kapcsolatban határozatot hozni, ami a 117. és a 117¹. cikkek rendelkezéseinek megfelelően nem volt közzétéve, kivéve, ha mindegyik részvényes jelen volt vagy képviselve volt, és egyikük sem ellenezte vagy vitatta a határozatot. Azok a részvényesek tehát akik hozzájárulásukat adták az új napirendi pont megvitatásához a 117. cikk (7) bekezdésének rendelkezései szerint, majd ezt követően a határozat ellen szavaztak, nem jogosultak, hogy a közgyűlési

¹⁵ Stanciu D. Cărpenaru – Sorin David – Cătălin Predoiu – Gheorghe Piperea: *Societățile comerciale. Reglementare, doctrină, jurisprudență*. Ed. All Beck, București 2002. 234. o.; Lucian Săuleanu: *Societățile comerciale. Adunările generale ale acționarilor*. Editura Hamangiu, București 2008. 254. o.

¹⁶ Cristian Duțescu: *Drepturile acționarilor* (ediția 3.). Editura C. H. Beck, București 2010. 306. o.

¹⁷ Fegyveresi Zsolt: *Részvényesek nem vagyoni jogai a magyar és román társasági jogban*. Lectum Kiadó, Szeged 2021. 133. o.

határozat hatályon kívül helyezését kérik arra hivatkozva, hogy az új napirendi pont nem szerepelt a közgyűlési meghívóban.¹⁸

III. A kereset megindításának határideje és a területi hatáskör

A kereseti formák megállapítása után fontos, hogy megvizsgáljunk bizonyos eljárási aspektusokat is. A megtámadási kereset megindításáról a Társaságokról szóló törvény 132. cikkének (2) bekezdésében rendelkezik. Ahogyan ezt megállapítottuk, a semmisségi keresettel szemben, a megtámadási kereset megindítására 15 napja van a részvényesnek. A 15 napos határidő jogi természetét tekintve a szakirodalomban több vélemény is megfogalmazódott. Egyes szakirodalmi vélemények szerint a kereset megindításának határideje nem elévülési, hanem jogvesztő határidőnek számít, melynek közérdeket védő jellege van, így nem képezheti módosítás tárgyát a társaság alapító okiratán keresztül.¹⁹ Jogvesztés esetében a jogosult joga is megszűnik, ezzel szemben az elévülési határidő leteltével a jogosult alanyi jogának csupán a bíróságon való kikényszeríthetősége szűnik meg.²⁰ Más szakirodalmi vélemények azonban a határidőt *elévülési határidő*ként határozzák meg.²¹ A 15 napos határidőt a román szakirodalom viszont egységesen kritikával kezeli, mivel a határidő rendkívül rövid. A részvényesek a társaság közgyűlési határozataival szembeni megtámadási joga, mint társasági jogi mechanizmus, más európai országok társasági jogában is megjelenik. Amennyiben megvizsgáljuk a külföldi országok társasági jogában megjelenő keresetindítási mechanizmusok eljárási rendelkezéseit, megfigyelhetjük, hogy a Romániával szomszédos európai országokban az említett határidő általánosságban véve kétszerese a Társaságokról szóló törvény rendelkezései által megszabott határidőhöz viszonyítva. Magyarországon a Ptk. 3:36. § (1) bekezdésének értelmében a perindítási határidő a határozatok hatályon kívül helyezésére 30 nap. A 30 napos határidőt attól kell számítani, amikortól a perindításra jogosult személy a határozatról tudomást

¹⁸ Stanciu D. Cârpenaru – Gherghe Piperea – Sorin David: *Legea societăților. Comentariu pe articole* (ediția 5). Editura C. H. Beck, București 2014. 424-425. o.

¹⁹ I.L. Georgescu: *Drept Comercial român*, vol. II. Editura All Beck, București 2002. 454. o.

²⁰ Lucian Bojiu: *Acțiunea în anularea hotărârii Adunării Generale a Acționarilor*. Editura Universul Juridic, București 2012. 204-205. o.

²¹ Veress Emőd – Fegyveresi Zsolt – Pál Előd: *Román társasági jog*. 3. bővített és aktualizált kiadás. Forum Iuris Könyvkiadó, Kolozsvár 2023. 161. o.

szerzett, vagy tudomást szerezhett volna.²² Nem teljesen világos, hogy a jogalkotó miért választott a megszokottnál rövidebb határidőt. Feltételezhető, hogy a jogalkotó a határozat joghatásai tekintetében fennálló bizonytalansági időszakot kívánta csökkenteni, azonban tekintettel arra, hogy a társasági határozatok érvénytelensége a társaságok semmisségére vonatkozó szabályokat követi, ami azt jelenti, hogy a közgyűlési határozat, még ha meg is állapítják érvénytelenségét, továbbra is kifejti hatását a jóhiszemű harmadik személyekkel szemben, akik nem voltak tisztában az érvénytelenség okával, a rendelkezés kapcsán kérdések merülhetnek fel. Tehát amennyiben a jogalkotó szándéka a bizonytalansági időszak tartamának csökkentése volt a rövidebb határidő meghatározásával, a meglátás mögött álló ráció, a fentiekben megfogalmazottak fényében, nem teljesen hibamentes.²³ Következésképpen a jogalkotó a keresetindítási határidő lerövidítésével, a felmerülő bizonytalansági időszak tartamának hatékony lecsökkentése helyett, előnytelenebb helyzetet teremtett a kereset megindításában érdekelt személyek, elsősorban a részvényesek számára. Meglátásom szerint a határidő tekintetében a magyar jogalkotó által alkalmazott 30 napos határidő az előnyösebb a román társasági jogban alkalmazott 15 napos határidővel szemben, hiszen a 15 napos határidő korlátozza a keresetindítással élni kívánó részvényeseket e részvényesi jogok gyakorlásában. Meglátásom az, hogy a román társasági jogban is szükségeltetik egy hosszabb keresetindítási határidő alkalmazása, mint ahogyan azt a szomszédos országok esetében láthattuk. A megtámadási mechanizmust vizsgálva bátorkodom azt a következtetést levonni, hogy a 15 napos határidő meghosszabbítása nem befolyásolná a megtámadási mechanizmus eddigi gyakorlatát és működését, továbbá, ahogyan a fentiekben megfogalmazódott, a határidő meghosszabbítása nem jelentené a bizonytalansági időszak meghosszabbodását sem. *De lege ferenda* úgy gondolom, hogy a román jogalkotónak meg kellene fontolnia a 15 napos keresetindítási határidő meghosszabbítását, ugyanis ez elősegítené a megtámadási jog gyakorlását a részvényesek számára, továbbá nem változtatná meg alapjaiban véve a megtámadási jog gyakorlásának eddigi joggyakorlatát.

²² Fegyveresi: Részvényesek nem vagyoni... 127. o.

²³ Radu N. Catană: Dreptul Societăților Comerciale. Probleme actuale privind societățile pe acțiuni. Democrația acționarială. Editura Sfera Juridică, Cluj Napoca 2007. 99. o.

III.1. Kereset megindítása a közgyűlési határozat közzétételét megelőzően

További kérdésként merül fel az is, hogy megindítható-e a kereset a közgyűlési határozat Hivatalos Közlönyben történő közzététele előtt. A román szakirodalomban kialakult többségi vélemény szerint megtámadható az a közgyűlési határozat is, amely még nem jelent meg a Hivatalos Közlönyben abban az esetben, ha a részvényes valamilyen módon erről tudomást szerzett.²⁴ Azonban léteznek a többségi állásponttól eltérő vélemények is a szakirodalomban, amelyek szerint a felperes keresete *idő előttinek* bizonyul abban az esetben, ha a közzététel előtt próbál élni kereseti jogával.²⁵ A többségi véleménnyel szembenő szakirodalmi álláspontokat eleinte a bírói joggyakorlat is megerősítette. A joggyakorlatból egyértelművé vált a bíróságok álláspontja, mely álláspont szerint a társasági jog egyértelmű módon meghatározza a határidő kezdetének időpontját, éppen ezért *idő előttinek* kell tekinteni a Hivatalos Közlönyben való közzétételt megelőző keresetindítást.²⁶ Mindemellett több határozatának indoklásában a Legfőbb Semmitő- és Ítélszék megállapította, hogy a kereseti jog a közgyűlési határozat Hivatalos Közlönyben történő közzétételétől válik érvényesíthetővé.²⁷ Az aktuális bírói gyakorlatban azonban teret nyert a szakirodalom többségi véleményének alkalmazása. Egyre több olyan bírósági határozat születik, amelyben a bíróságok értelmezése szerint, a keresetnek való jog már a közgyűlési határozat elfogadásának időpontjától érvényesíthető. Továbbá az új bírói gyakorlat indoklásaiból szintén kitűnik az a megközelítés, miszerint a Hivatalos Közlönyben való közzététel nem feltétele a kereseti jog érvényesíthetőségének, ez csupán a keresetindítás határidejének kezdetét befolyásolja.²⁸

²⁴ Fegyveresi: Részvényesek nem vagyoni... 138. o.

²⁵ Dan Mircea Tübáltoc: Aspecte teoretice și practice privind organizarea și funcționarea societăților comerciale. Adunarea generală a acționarilor. Statut juridic. Controlul legalității hotărârilor. Revista de Drept Comercial 2000/1. sz. 49. o.

²⁶ Sentința civilă Nr. 5049 din 15 septembrie 2000, Tribunalul București; Tribunalul Constanța, Decizia Civilă Nr. 859/1992.

²⁷ Decizia ICCJ Nr. 1474/2002, pronunțată de Secția II-a Civilă. http://www.scj.ro/1093/Detailii_jurisprudenta?customQuery%5B0%5D.Key=id&customQuery%5B0%5D.Value=83669 (2024. 08. 24.); Decizia ICCJ Nr. 2503/2005, pronunțată de Secția a II-a Civilă. http://www.scj.ro/1093/Detailii_jurisprudenta?customQuery%5B0%5D.Key=id&customQuery%5B0%5D.Value=27221 (2024. 09. 09.)

²⁸ Curtea de Apel, Cluj, Secția a II-a Civilă, Decizia Nr. 107/2014; Curtea de Apel Timișoara, Secția Comercială, Decizia Nr. 169/2009; Tribunalul București, Secția Comercială, Sentința comercială Nr. 1063/2005 Tribunalul București, Secția Comercială, Sentința comercială Nr. 7311/2004

III.2. Közgyűlési határozat felfüggesztése

A Társaságokról szóló törvény 133. cikkének értelmében, a kereset benyújtása *nincsen halasztó hatállyal* a közgyűlési határozat végrehajtására nézve. A határozat érvénytelenségét kérelmező részvényesnek azonban lehetősége van a kereset benyújtásával egy időben a határozat felfüggesztését is kérni. A *felfüggesztési kérést* a bíróság saját megítélése szerint hagyhatja jóvá. A felfüggesztési kérés jóváhagyása esetén a felperest, vagyis a kérést benyújtó részvényest vagy részvényeseket, biztosíték kifizetésére kötelezhetik. A közgyűlési határozat felfüggesztése iránti kérelem akkor nyújtható be, ha bizonyítást nyer, hogy a bírósághoz az érdemi keresetet előterjesztették. A határozat felfüggesztése iránti kérelemmel röviddel a semmisségi kereset benyújtása után lehet élni. A felfüggesztési kérelem az érvénytelenségi kéréssel szemben *mellérendelt, kiegészítő* jelleggel bír.²⁹ A kérelem mellérendeltségéből pedig az következik, hogy a határozat iránti felfüggesztési kérelem sorsa az érvénytelenségi kérelem sorsától függ. Továbbá az érvénytelenségi keresetre vonatkozó határidők a felfüggesztési kérelemre szintén érvényesek lesznek. Az illetékes bíróság kötelezheti a kérelmezőt, hogy biztosítékként letétet tegyen, ami a lényegi jogalapban hivatkozott érvénytelenségi okok súlyosságának és jogosultságának áttekintése után lehetséges. A bíróságnak nem szabad nehezítenie a jóhiszemű és lelkiismeretes részvényes terhét, aki érdekelt a társaság hatékony működésében. Abban az esetben viszont, ha a benyújtott dokumentumok és az érvénytelenségi okok kétségesek, a kérelmező kötelezhető a biztosíték befizetésére. A biztosíték kijelölése annak érdekében történik, hogy megakadályozza a részvényeseket a visszaélészerű felfüggesztési kérelmek benyújtásában.³⁰ A közgyűlési határozat felfüggesztési kérelmét csak az elnöki rendeletekkel kapcsolatos feltételek alapján lehet elfogadni. Ebből az következik, hogy bizonyítani kell az azonnali beavatkozás szükségességét annak érdekében, hogy a határozat végrehajtása ne okozzon kárt.³¹ Következésképpen azt láthatjuk a közgyűlési határozatok felfüggesztési kérelmének kapcsán, amelyről a Társaságokról szóló törvény 133. cikke rendelkezik, hogy ez mellérendeltségi viszonyban áll az érvénytelenségi keresettel, amelyet a Társaságokról szóló törvény 132. cikkének (2) bekezdése szab meg. A felfüggesztési kérelem elbírálásában fontos

²⁹ Catană: i. m. 103 o.

³⁰ Uo.

³¹ Catană: i. m. 104 o.

annak bizonyítása, hogy amennyiben a közgyűlési határozatot nem helyezik hatályon kívül, ez a kérelmező részvényes számára kárt okoz. A 133. cikk (2) bekezdésének rendelkezései által megszabott letét pedig védelmi mechanizmusként van jelen, amely elsősorban a rosszhiszemű részvényeseket kívánja gátolni abban, hogy ezt a keresetindítással együtt járó jogukat ne használják visszaélészerű módon és ezáltal ne okozzanak kárt a társaságnak és a társaság többi részvényesének.

IV. Mire terjed ki a bírósági kontroll?

A fentiekben kifejtettek, illetve a törvényszöveg rendelkezései alapján láthatjuk, hogy milyen esetekben semmis vagy megtámadható egy közgyűlési határozat. Fontos kérdésként merül fel az is, hogy a bírósági kontroll során a közgyűlési határozatoknak milyen aspektusait kell vizsgálnia a bíróságnak. A törvényszöveg erre a kérdésre nem ad egyértelmű magyarázatot, éppen ezért jelen kérdésre a bírói gyakorlatban, illetve a szakirodalomban megfogalmazott álláspontok adnak választ. Az általánosan elfogadott joggyakorlat szerint az érvénytelenségi eljárásban a határozat *jogszerűségének* a megállapítása a cél. A bíróság hatáskörébe nem tartozik bele, hogy a közgyűlési határozatok célszerűségét vizsgálják.³² A joggyakorlatban lefektetett megközelítés helyesnek bizonyul, ugyanis, ahogyan több bírósági határozatban megállapításra került, amennyiben a bíróságok a közgyűlési határozatok célszerűségét vizsgálnák, azzal beleszólnának a társaság működésébe.³³ Továbbá a fentiekben leírt megállapítást, miszerint a törvényszöveg nem rendelkezik a kontroll kiterjedésének mértékéről és a bíróságok e tekintetben való hatásköréről, egy másik esetben is megerősítette a bírósági gyakorlat, mely esetben a bíróság kimondta, hogy a hatályos jogszabályok nem adnak lehetőséget arra, hogy a bíróságok közgyűlési határozatok célszerűségét vizsgálják. A törvényszöveg alapján a vizsgálat a határozat törvénybe vagy alapszabályba való ütközését tekintheti.³⁴ Egy harmadik esetben szintén megállapította a bíróság, hogy a bírói fórum a közgyűlési határozatok alkalmazhatóságát

³² Fegyveresi: Közgyűlési határozatok bírósági... 20-21. o.

³³ Decizia C.S.J. Nr. 6200/2001, Secția Comercială, Buletinul Jurisprudenței 1990-2003. Editura All Beck, București 2003. 341. o.

³⁴ Decizia ÎCCJ Nr. 4476/2005, Secția II-a Civilă; Cristina Cucu – Marilena Gavriș – Catalin Bădoiu – Cristian Haraga: Legea societăților comerciale nr. 31/1990 – repere bibliografice, practică judiciară, decizii ale Curții Constituționale, adnotări. Editura Hamangiu, București 2007. 270-271. o.

nem vizsgálja, illetve a bírósági határozat nem helyettesítheti a társaság közgyűlési határozatát. A bírói fórum célja annak megállapítása, hogy a határozat törvénybe vagy alapszabályba ütközik-e.³⁵ A Román Legfőbb Semmitő- és Ítélszék joggyakorlatából szintén egységes megközelítés rajzolódik ki, amely összhangban van az utóbbiakban leírt álláspontokkal és bírói gyakorlattal. Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a bírósági fórumok hatásköre arra terjed ki, hogy megállapítsák a közgyűlési határozatok törvényellenességét, illetve az alapszabályba való ütközésüket. A bíróságnak nem áll hatáskörében, hogy a társaság közgyűlési határozatainak célszerűségét vizsgálja, továbbá a bírósági határozatok nem helyettesíthetik a közgyűlési határozatok rendelkezéseit. A magyar szakirodalom és bírói gyakorlat ebben a kérdésben is megegyezik a román szakirodalom által megfogalmazott többségi állásponttal, illetve a román bírói gyakorlattal. A magyar és a román szakirodalomban is tehát a többségi vélemény az, hogy a bíróság nem avatkozhat bele a társaságok határozataiba, továbbá a bíróságok nem vizsgálhatják a határozatok célszerűségét sem, a kontroll csupán a határozatok meghozatali eljárásának törvényességére és a határozat tartalmának jogszerűségére vonatkozhat. Mindezek mellett abban is egyezést mutat a két ország szabályozása, hogy egyik ország társasági jogi szabályozása sem specifikus kisebbségvédelmi eszközként viszonyul a megtámadási (*felülvizsgálati*) joghoz. A megtámadási jog ugyanis *individuális jog*, amelyet a részvényes akár egyedül is gyakorolhat.³⁶

V. Perbeli legitimáció

Befejezésül pedig a perbeli legitimáció kérdését kell megvizsgálnunk. A semmisségi kereset esetén a perbeli legitimáció kérdésének megállapítása egyszerűbb feladatnak bizonyul, hiszen semmisségi okok abban az esetben merülnek fel, amikor a határozat közérdeket védő normát sért. A közérdek megsértésére pedig, mint semmisségi okra, bármely érintett személy hivatkozhat. Ezzel szemben a megtámadási kereset esetén láthattuk, hogy a részvényesek keresetindítási joga feltételekhez kötött. A feltételekkel kapcsolatban több kérdés is felmerült a gyakorlatban és a

³⁵ Decizia ICCJ nr. 4476/2005, pronunțată de Secția II-a Civilă. <http://www.scj.ro/1093/Detail-jurisprudenta?customQuery%5B0%5D.Key=id&customQuery%5B0%5D.Value=30303> (2024. 07. 31.)

³⁶ Fegyveresi: Közgyűlési határozatok bírósági... 29. o.

szakirodalomban, a részvényeseknek elsősorban a határozat ellen kell szavazniuk, illetve az ellenszavazatot rögzíteni kell a közgyűlési jegyzőkönyvben. Meglátásom szerint a közgyűlésen történő titkos szavazással kapcsolatban helyes az a szakirodalmi vélemény, miszerint az említett esetben minden részvényes élhet a megtámadási kereset jogával, hiszen annak meghatározása, hogy kik szavaztak a határozat mellett, illetve a határozat ellen, nem lehetséges.³⁷ Szintén helyes az a szakirodalmi megállapítás, amely szerint nem veszíti el jogát a megtámadási kereset megindításához az a részvényes sem, aki a közgyűlési határozat egyes napirendi pontjaival nem értett csupán egyet, és ezekkel szemben megfogalmazta felmerülő kritikáit.³⁸ Utóbbi eset kapcsán fontos, hogy a megtámadási keresetben pontosan meg kell határozni, hogy melyek a részvényes által kifogásolt napirendi pontok. Következő kérdésként a részvényesi státusz problémáját kell megemlítenünk, mely kapcsán azt tapasztalhatjuk, hogy a román és a francia megközelítés megegyezik. A részvényesi státusz és a perbeli legitimáció összefüggésének kérdéseiben a román bírói gyakorlat a francia bírói gyakorlatból ismert, a francia szakirodalom által sokat hivatkozott, „Perrier” ügy kapcsán megfogalmazott álláspontokra jutott. Az említett ügy kapcsán a francia bírói álláspont értelmében a közgyűlési határozat elleni megtámadási keresetet azok a részvényesek jogosultak kezdeményezni, akik a határozat meghozatalakor és a megtámadás időpontjában is a társaság részvényesei.³⁹

Az igazgatósági tagok megtámadási jogával kapcsolatban azt a megállapítást vonhatjuk le, hogy a jogszabályi rendelkezések nem tiltják *expressis verbis* az igazgatósági tagok megtámadási jogát a jogsértő vagy alapító okirat rendelkezéseit megszegő közgyűlési határozatokkal szemben. Továbbá a román bírói gyakorlatban is megfogalmazódott az a nézőpont, hogy a közgyűlési határozatok megtámadása iránti keresetnek közérdekű jellege van, és ilyen értelemben a részvényesek és az igazgatóság tagjai a társaság érdekében és javára gyakorolják megtámadási jogukat a jogsértő közgyűlési határozatokkal szemben.⁴⁰ A társasági szervek nem kötelesek

³⁷ I.L. Georgescu: Drept comercial român vol. II. Societățile comerciale. Editura Socec&Co, București 1948. 367. o.

³⁸ Fegyveresi: Részvényesek nem vagyoni... 136. o.

³⁹ M. Germain: De quelques limites à la nullité des décisions sociales. Cass. com. 26 janv. 1970. Bulletin Joly Sociétés, 1992. 491. o.

⁴⁰ Curtea de Apel București, Secția a IV.-a Comercială., Decizia Nr. 500/2002

betartani vagy végrehajtani a jogsértő közgyűlési határozatokat, ezért joguk van fellépni a jogellenes vagy az alapító okirat rendelkezéseit sértő közgyűlési határozatokkal szemben. Ezenfelül az igazgatóság fellépése utóbbi esetben nem csak jog, hanem kötelezettség is egyben.⁴¹

A harmadik személyek perbeli legitimációját illetően elmondhatjuk, hogy a közgyűlési határozat érvénytelenségéből eredően kárt szenvedett személyek semmisségi kereset megindításához való jogát és ezáltal védelmét a Társaságokról szóló törvény 132. cikkének (3) bekezdése biztosítja. Továbbá a Társaságokról szóló törvény 61. cikk (1) bekezdése értelmében a társaság hitelezői és más érintett felek jogosultak *ellenvetési kérelmet* benyújtani a közgyűlés alapító okirat módosítását célzó határozatával szemben. A román szakirodalom szerint a részvényesek nem gyakorolhatják az ellenvetési kérelem jogát, mivel a társaság részvényesei rendelkeznek a megtámadási kereset jogával.⁴² Megállapíthatjuk tehát, hogy a hitelezők és a jogsértő határozatok által károsult személyek jogosultak semmisségi keresetet benyújtani vagy ellenvetési kérelmet előterjeszteni. Az alcím végén ismételten relevánsnak tartom, hogy egy rövid összehasonlítást végezzünk a magyar és a román társasági jogi szabályozás és joggyakorlat kapcsán. Megemlíthető, hogy a felperesi legitimációval kapcsolatban mindkét ország bírói joggyakorlata kimondja, hogy felperesi legitimációval csak az a részvényes rendelkezik, aki mind a határozat meghozatalakor, mind pedig a kereset benyújtásakor a társaság részvényese.⁴³

VI. Végső következtetések és észrevételek

Romániában a részvénytársaságok közgyűlési határozatainak megtámadási joga a bírói gyakorlatban folyamatos fejlődésen megy keresztül. A szakirodalomban kifejtett vélemények pozitív hatása a bírói gyakorlatra nézve a közgyűlési határozatok megtámadásának kapcsán egyértelműen kirajzolódni látszik, ez a jelenség pedig derűlátásra ad okot. Azonban fontosnak tartom megjegyezni, hogy a Társaságokról szóló törvény némely rendelkezését illetően a szakirodalom mai napig kritikákat fogalmaz

⁴¹ Gheorghe Piperea: *Obligațiile și răspunderea administratorilor societăților comerciale*. Editura All Beck, București 1998. 212. o.

⁴² *Fegyveresi: Részvényesek nem vagyoni...* 138. o.

⁴³ BH+ 2015.7.307. Kúria Gfv. VI.30.008/2015; Curtea de Apel Pitești, decizia nr. 128/R-C/2002

meg. Meglátásom szerint jelentős probléma a megtámadási kereset benyújtására biztosított 15 napos határidő. Úgy gondolom, hogy a román jogalkotónak hosszabb határidőt kellene biztosítania, olyan módon, mint ahogyan az más európai országok jogszabályaiban megjelenik.

Ulpianus: „*Hoc enim summam rationem habet, cum societas ius quodammodo fraternitatis in se habeat*”

Márton Janka

szakkollégista, Collegium Iuridicum

Inspirációs jogi határok a divatban. A divattervezők alkotásainak szellemi jogi biztosítékai

I. Kivonat

A joghézagok kitöltésének feladata nemcsak a jogalkotókra hárul, hanem a szakirodalmárokra is. A divat világát közelebbről szemlélve a másolás és az egymástól való utánzás megkerülhetetlenségét állapítottam meg. A lemásoltak kivetett és lehetetlen helyzetét a jog nagyon kevés helyen próbálja megváltoztatni, ezért feladatomnak éreztem ezen evidens probléma népszerűsítését. A legfontosabb cél az volt, hogy bebizonyítsam a divattervezői munkák jogvédelemre való jogosultságát, feltüntetve őket, mint az emberi agy szabad és önálló tevékenységének produktumait, amelyeknek alátámasztásául jogeseteket fogok bemutatni.

„Amikor a jogi egyetemre jártam ez nem létezett. Volt egészségügyi jog, bankjog, művészeti jog, sportjog és szórakoztatóipari jog, de nem volt divatjog. Így nekem kellett definiálnom.”

– Susan Scadifi

I.1. Bevezető

Inspiráció, trend, ihlet, referencia, másolás... Mind a divat világában megjelenő olyan problematikus kifejezések, melyeket a jog képtelen kimerítően definiálni és stabilan elkülöníteni egymástól. Mégis létezik egy határ, amelyet átlépve az ötletgazdának jogi eszközei nyílnak ön maga és alkotásának a védelmére. A modern jogrendszer másolás esetén szankciókat biztosít az eredeti szerző számára, míg más, a fentiekben felsorolt esetekben a tervező még akkor is tehetetlen, ha az összefüggés indokoltan nem véletlenszerű. „A divat nem csupán egy ambiciózusan kivetített kép, egy újraér-

telmezett bevált értékről, hogy valamilyen funkciót vagy napirendet teljesítsen, hanem inkább egy felidéző és frissítő koncepció, amely eléggé méltó arra, hogy a társadalom megbecsülésére ábrázolják; amely ösztönösebbé tesz minket.”¹

A társadalom azonban inkább a „pofátlan” és „érzéketlen” másolás, imitálás elhárítására kényszerül. A jogi normáknak biztosítékot kell nyújtania olyan esetekben, amelyekben az eredeti dizájn tulajdonosát megkárosítják és a jogsértést bírósági úton kívánja rendezni.

II. A divat, mint szellemi jogvédelem alá eső iparág

Romániában a szellemi tulajdonjogokat két nagy jogi ortalom alá csoportosíthatjuk. Így lesz releváns az iparjogvédelem, amely a divatot az árujelzők és szabadalmi jogok perspektívájából felügyeli, továbbá a szerzői jogok tulajdonjogi viszonya² biztosítja a mű feletti rendelkezést³ és a tulajdon megóvását külső jogsérelmekről. A szerző továbbá jogosult a publikum általi elismerésre⁴ és a bíróság előtti jogérvényesítésre is bármely törvényellenes cselekedet kapcsán. Legyen szó lopásról, beleegyezés nélküli értékesítésről, méltóság elleni cselekedetről, rongálásról, hamisításról,⁵ melyek esetén a tulajdonos kártérítésre jogosult.⁶ A nemzetközi jogban hatályban van még egy mechanizmus a *copyright* intézménye, amely hasonló elgondolás alapján működik, mint a szerzői jog, de amely a hozzáértés és munka aspektusából biztosít jogokat a homlok verejtéke elv alapján.⁷

A divat szabályozását körülvevő homály csökkentése csak abban az esetben elképzelhető, ha sikerül a megfelelő értelmezési keretet elérni. A nemzetközi szakirodalom és a joggyakorlat egyelőre viszont teljes disszonanciában áll egymással. A

¹ D. Saravanan – Nithyaprakash Venkatasamy: Fashion trends and its impact on society. Theoretical Economics Letters 2019/2. sz. 1. o.

² Vallasek Magdolna – Kokoly Zsolt – Kis Réka: Román szerzői jog. Forum Iuris, Sapientia, Budapest- Kolozsvár 2019. 42. o.

³ Román Polgári Törvénykönyv I fejezet I rész 555. cikk

⁴ Vallasek – Kokoly – Kis: i. m. 66. o.

⁵ Vallasek – Kokoly – Kis: i. m. 67. o.

⁶ A szerzői jogokat és az ehhez társult szomszédos jogokat szabályozó 8. törvény 1996-ból (továbbiakban: 1996/8.)

⁷ „skill and labour” „sweat of brow”; Vallasek – Kokoly – Kis: i. m. 15. o.

konfliktus abból fakad, hogy a tárgytól függően a tervezők egy vagy több ilyen védelmet is alkalmazhatnak a munkájuk másolásának a megakadályozására.⁸

III. Melyik intézmény biztosítja a legkedvezőbb védelmi feltételt? Védjegy- avagy szabadalmi jog? – Általános kérdések

III.1. Védjegyjog

A védjegy a termék piacon kínált áruk és szolgáltatások megkülönböztető jelzései.⁹ Ennek hatására alakul ki a ragaszkodás érzet a törzsvásárlóban. Minél kecsesgetőbb egyediséget reprezentál a védjegy, annál vonzóbb lesz a klientúra számára, és annál mélyebb lojalitás épül ki az imázs számára.¹⁰

Az ilyen egyedi elemek akár egyetlen védjegy, akár több védjegy együttes használatával is védhetők.¹¹ Ennek alapgondolata az, hogy a vevő csak egyetlen egy forrástól kapja meg az exkluzivitás teljes csomagját. Romániában a közismert védjegy széles körben ismert az érintett közönségszegmensben azon áruk vagy szolgáltatások tekintetében, amelyekre vonatkozik, anélkül, hogy a védjegyet Romániában be kellene jegyeztetni vagy használni kellene ahhoz, hogy ellene felszólaljanak. A globális nevek ezért nem ezen fogalomkör besorolása alá esnek. Védelmüket Románia területén is a Madridi Egyezmény (1891) biztosítja. A konvenció innovációja a Madridi Protokoll. A rendszer lehetővé teszi, hogy egy védjegyet számos országban oltalomban részesítsen azáltal, hogy nemzetközileg lajstromozzák. Ennek az előírásnak mindazok alávetik magukat, akik *a priori* ratifikálták a szerződést.¹² Minden szerződő

⁸ Tyler McCall: Copyright, Trademark, Patent. Your Go-To Primer for Fashion Intellectual Property Law. Fashionista. <https://fashionista.com/2016/12/fashion-law-patent-copyright-trademark> (2024. 04. 16.)

⁹ Martin Senftleben: The Trademark Tower of Babel – Dilution Concepts in International, US and EC Trademark Law. International Review of Intellectual Property and Competition Law 2009/1. sz. 46. o.

¹⁰ Jonathan E. Schroeder: Brand Culture: Trade marks, Marketing and Consumption. In: Trade Marks and Brands. An Interdisciplinary Critique (szerk. Lionel Bently – Jennifer Davis – Jane C. Ginsburg). Cambridge University Press, Cambridge 2008. 161. o.

¹¹ Giovanni B. Ramello: What's in a Sign? Trademark Law and Economic Theory. Journal of Economic Surveys 2006/4. sz. 549. o.

¹² Protocol Relating to the Madrid Agreement Concerning the International Registration of Marks. WIPO. https://www.wipo.int/treaties/en/registration/madrid_protocol/index.html

fél szektorában automatikusan lép hatályba a bejegyzett védjegy oltalma. A nemzetközi védjegyjog-szabályozások offenzívája azonban ezzel korántsem ér véget.

A nemzetközi szellemi jogok fundamentális komponense a Szellemi Tulajdonjog Világszervezete (WIPO), melynek keretei között létrejövő TRIPS egyezmény a szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásainak elemzését rögzíti. A második rész 15-21. cikkei minimális védjegy-szabványokat listáznak. Jegyzőkönyvezi az oltalom követelményeit, a biztosított jogok, az oltalom időtartamát és a követelményeket a védjegy-ügyletekre vonatkozóan.¹³ A TRIPS-WTO-szerződés 16. alszakasza kiköti a védjegyek jogos védelmét. Ennek okán a lajstromozott védjegy jogosultjának kizárólagos joga van megakadályozni, hogy a jogosult hozzájárulásával nem rendelkező harmadik személyek a kereskedelmi forgalomban azonos vagy hasonló megjelöléseket használjanak olyan áruk vagy szolgáltatások tekintetében, amelyek azonosak vagy hasonlóak azokkal, amelyekre a védjegyet lajstromozták, amennyiben az ilyen használat összetéveszthetőséget eredményezne. Ezért a tagországok meghatározhatják a licencszerződésre vagy a védjegy átruházására vonatkozó követelményeket. A fenti értelmezés koncepcionalitását figyelembe véve a divatipar is egyértelműen beletartozik a normatív rendszerbe. Ahogy más területen sem, úgy a divatban sem lehetne legális a dizájnerek nevéhez fűződő alkotások ismertetőjelét az ő beleegyezésük nélkül és szabad akaratukon kívül értékesíteni, hamistani, vagy más munkájának betudni.

A román törvényes rendelkezések értelmében bármely grafikusán ábrázolható megjelölés, mint például: szavak, beleértve a személyneveket, rajzok, betűk, számok, ábrás elemek, háromdimenziós alakzatok (az áruk vagy csomagolásuk formája), színek, színekombinációk, hologramok, hangjelzések és ezek bármilyen kombinációját a jog védjegyként értelmezi, de csak abban az esetben, ha az ilyen megjelölések lehetővé teszik egy vállalkozás árujának vagy szolgáltatásának megkülönböztetését más vállalkozások áruitól vagy szolgáltatásaitól.¹⁴ A védjegy tulajdonosa, ugyanakkor

(2024. 04. 19.)

¹³ Irene Calboli – Christine Haight Farley: The trademark provisions in the TRIPS agreement. In: *Intellectual Property and International Trade: TRIPS Agreement* (szerk. Carlos M. Correa – Adulqawi A. Yusuf). Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn 2016. 157. o.

¹⁴ A védjegyekről és földrajzi árujelzőkről szóló 84/1998. sz. törvény (továbbiakban: 84/1998. sz. törvény) I. rész 2. cikk

kérheti az illetékes bíróságot harmadik személyek kereskedelmi tevékenységének megtiltására abban az esetben, ha a védjeggyel azonos megjelölést használnak.¹⁵ Az előírásba a divat nincs tételesen megemlítve, jellemzői viszont helytállnak a szabályozás feltételeinek.

A következőkben a kontinentális és az angolszász jogcsaládok jellemzőit fogom elemezni, az utóbbiakat az Amerika Egyesült Államok képviselőjében.

III.1.1. Európai árujelzők normatív háttere

Az EU eredetileg nem vezette be az árujelzők intézményét, manapság viszont kedvelt attribútuma a versenypolitika szabályozásában.¹⁶ Ennek alátámasztására szolgál az Európai Parlament és Tanács (EU) 2015/2436-os irányelve¹⁷ a védjegyekre vonatkozó tagállami jogszabályok közléséről. A védjegyek rubrikái ugyanazon elemeket tartalmazták, mint a román szabályozás. Utalnak az összetéveszthetőség potenciáljára, illetve kikötik, hogy a lajstromban csak úgy szerepelhetnek, ha az illetékes hatóságok és a nyilvánosság számára lehetővé teszik a jogosultnak nyújtott oltalom egyértelmű és pontos tárgyának meghatározását.¹⁸ Az árujelzők hatálya nincs időhöz kötve, érvényességük a lajstrom kifizetésén múlik.¹⁹

Egy másik kényes szegmense a védjegyek listájának a színek oltalmának a lefedése. A divatban gyakran visszaköszönő problematikát elsősorban a színek jelentik. A legtöbb cég évtizedes múltjában az azonosító szín volt talán a legkevésbé dinamikus változó. Leginkább csomagolásokon, címkéken, az anyagokon megjelenő

¹⁵ 84/1998. sz. törvény VI. rész 36. cikk (2) bekezdés a) pont

¹⁶ Jeremy Phillips: Analysis, Pariah, Piranha or Panther? The New View of Intellectual Property in Europe. I.P.Q., 1998. 112 o., idézi: Irina Pak: The Expansion of Trademark Rights in Europe. IP Theory 2013/2. sz. 166. o.

¹⁷ Az irányelv 2. cikke alapján a tagállam központi iparjogvédelem hivatala a Benelux Szellemi Tulajdon Hivatala, amely a védjegyek lajstromozásával van megbízva, a „lajstrom” a hivatal által vezetett védjegyeket tartalmazó jegyzőkönyvet jelenti.

¹⁸ Az Európai Parlament és Tanács (EU) 2015/2436-os irányelve a védjegyekre vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről 2. Fejezet 1. Szakasz 3. cikk

¹⁹ Dietmar Harhoff: Intellectual property rights in Europe – where do we stand and where should we go. ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/240696278_Intellectual_Property_Rights_in_Europe-Where_do_We_Stand_and_Where_Should_We_Go (2024. 12. 04.) 8. o.

embléma. Egyesek szerint a dilemma a megkülönböztető képesség hiányából fakad.²⁰ A védjegyekről szóló 89/104 első irányelv 2. cikke értelmében a szín védjegyként interpretálható, amennyiben olyan megjelölést takar, amely alkalmas grafikai ábrázolásra és arra, hogy valamely vállalkozás áruit vagy szolgáltatásait megkülönböztesse más vállalkozások áruitól vagy szolgáltatásaitól.²¹ Ez lehetővé tehetné bármilyen anyagdarab színének és mintájának a hivatalos bejegyzését függetlenül attól, hogy az milyen formát ölt. Ez a jogszabály implicálja az egyedi színek kombinációk és mintaválasztás megóvását, de nem szavatol a teljes dizájnmanifesztumért. A törvényrendelet megengedő jellege nem részletezi a szín 3D-s megjelenítésének korlátait, ezért indifferens, hogy a tervezők által felhasznált árucikk a jogvédelem objektumát képezi-e. A fentiekből következőként véleményem szerint a törvény az anyagokon (több alkalommal) feltüntetett logók esetében szintén fedezetet kell, hogy nyújtson, kiváltképpen akkor, ha ez az iteratív elem több markáns kollekciódarabon is ismétlésre kerül.

III.1.2. Az Amerikai Egyesült Államok védjegyeinek normatív háttere

A védjegy bármely szó, név, szimbólum, eszköz, vagy ezek bármilyen kombinációja, amelyet egy személy arra használ, hogy azonosítsa és megkülönböztesse az adott személy áruit mások áruitól és jelezze az áruk forrását, még akkor is, ha ez a forrás egyesek számára ismeretlen. A jogrendszer legfőbb védelmi apparátusa a 2006. évi védjegyhamisítási felülvizsgálati törvény (TDRA), amely az elmosódás két elméletét tartja számon. Elsősorban az összetéveszthető védjegyek között asszociációnak kell fennállnia. Másodsorban az asszociációnak csorbítania kell a védjegy megkülönböztető képességét²² (átlagos szintre kell, hogy emelje jellegzetes rendkívüliségét). Az asszociáció akkor válik megrontóvá, ha sérti a híres védjegy jó hírnevét,²³ így alkalmas arra, hogy károsítsa a védjegyhez fűződő pozitív asszociációkat.²⁴

²⁰ Tanya Aplin - Jennifer Davis.: *Intellectual Property Law: Text, Cases and Materials*. Oxford Egyetem, Oxford 2013. 342-343. o.

²¹ *Libertel Groep BV vs Benelux-Merkenbureau*. EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62001CJ0104> (2024. 04. 19.)

²² Trademark Dilution Revision Act of 2006 Sec. 2. (1) bekezdés

²³ *Louis Vuitton Malletier S.A. v. Haute Diggity Dog, LLC*.

²⁴ Uo.

A Lanham rendelet kezdetben nem szolgáltatott védjegyoltalmat a színek számára. A Louboutin-ügyben a második fordulóban az alsóbb fokú bíróság ennek precedensét gyökeresen átdolgozta. Az ügy bírósága megállapította, hogy a Louboutin magassarkú piros cipő piros talpa másodlagos jelentéssel bír, amennyiben a talp kontrasztot alkot a cipő többi részével (piros és fekete). A döntés esszenciája nem a szín individuális létezésére szavatol, hanem a tárgyak felismerésében játszott másodlagos szerepe miatt. A Louboutin magassarkú így energikusságot és magabiztosságot sugallnak (a nők nem csak önmaguk számára, de a férfiak számára is vonzóbbak lesznek).²⁵ Ez esetben a szín védjegyi funkciója elenyésző az esztétikai tartalom mellett, de mindkettő védelmi szempontot képez harmadik személyekkel szemben. Louboutin bejegyzett színe a „kínai lakozott piros”, ez a védjegy pedig nem gátolhatja meg más piros (monokróm) cipők előállítását, amikor nem konkrétan a védjegyet másolják, hanem annak más árnyalatát használják másféle módon. Így Louboutin perének Saint Lauren ellen a bíróság nem állapított meg jogalapot.²⁶

III.2.Szabadalmi jog

A szabadalmi jog nyújtja a legcsekélyebb mértékben hasznos oltalmat a divat számára.²⁷ A szabadalom reprezentatív jellemvonása a bejegyezhetőség, mely *sine qua nonként* értelmezhető. Az Európai Unió a nem lajstromozott és a lajstromozott formatervezési minták kétszintű rendszerét írja elő, Kína és az Amerikai Egyesült Államok egyaránt rendelkezik formatervezési mintaoltalmú rendszerrel, ahol – bizonyos eltérésekkel – a bejelentőnek bizonyítania kell, hogy a szóban forgó formatervezési minta megfelel a használati szabadalomhoz hasonló követelményeknek (újdonosság és feltalálói tevékenység).²⁸

A román előírások szerint szabadalmaztatható bármely termékkel vagy eljá-

²⁵ Christian Louboutin S.A. v. Yves Saint Laurent America Holding, Inc., 2012 WL 3832285 (2d Cir. Sept. 5, 2012) 24-30. o.

²⁶ Sachpreet Bains: Seeing Red. Christian Louboutin's Protection of His Trademark through His Battle with Yves St. Laurent. Syracuse Journal of Science & Technology Law 2014/30. sz. 90. o.

²⁷ Jonathan M. Barnett: Shopping for Gucci on Canal Street. Reflections on Status Consumption, Intellectual Property and the Incentive Thesis. Virginia Law Review 2005/6. sz. 18. o.

²⁸ Noam Shemtov: The Role of Intellectual Property Rights in the Fashion Industry: From Conception to Commercialization. Szellemi Tulajdon Világszervezetének Fejlesztési és Szellemi Tulajdoni Bizottsága, 2023. 13. o.

rással kapcsolatos találmány a technika minden területén, feltéve, hogy az új felalálói tevékenységet tartalmaz és iparilag alkalmazható.²⁹ A felalálói tevékenység szerződési keretek között jön létre kutatási vagy munkaszerződés formájában. Az alkalmazott tervezők szintén szerződési keretek között tevékenykednek, munkájuk viszont nézeteim szerint semmiképp sem keletkeztet eredménykötelmet. Gondossági kötelemként³⁰ is csak a teljesítési határidő megszabott, a teljesítés tartalma teljesen szabad. A szabadalmak legtalálhatóbb tulajdonsága a divatiparral az újdonság követelménye,³¹ ugyanis elméletileg nem jogosulna védelemre korábbi alkotás, amelynek lajstromozója és innovátora két külön személy.

A Párizsi Unió Egylemény eredeti, elsődleges gondolata a szabadalmi jogszabályok egységesítése volt, hasonló elgondolási alapon, mint a nemzetközi közjogi unió kohéziós kísérlete az adminisztratív szolgáltatások terén (posta, távirórendszer). Ez azonban megvalósíthatatlannak bizonyult az országok közötti nagyobb jogi környezet és az államok közötti belső jóléti különbségek miatt. Ennek eredményeképpen, bár az elsődleges intézményi struktúrát egy nemzetközi uniónak titulálják, a tényleges Párizsi Unió Egylemény nagyrészt a sokféleség eszméjét követi, és az ipar elsődleges érdekeinek érvényesítéséhez szükséges minimumszabályokat rögzíti.³² Legjelentősebb projektje egy könnyített eljárást implikál. A szabadalmak több országban történő megszerzésének nehézségei enyhítésére szolgálnak. Lehetővé teszi a kérelmezők számára, hogy igényeljék az első beadványhoz kapcsolódó prioritási dátumot egy tagállamban benyújtott kérelem esetén, enyhítve ezzel a szükségességét annak, hogy egyszerre több joghatóságban is benyújtsák ugyanazt a kérelmet.³³

Az iparjogvédelem nem összpontosít a divattervezés kreatív fragmensére. A divat egy iparág, a designok mégis egy szellemi, alkotói folyamat termékei, a szabad képzelet tárgyiasításának a végeredményei, így a szabadalmi joggal való ötvö-

²⁹ 64/1991 rendelet a szabadalmakról (továbbiakban: 64/1991) II. fejezet 7. cikk

³⁰ Román Polgári Törvénykönyv 1481. cikk 1. és 2. pont

³¹ 64/1991 10. cikk

³² Alexander James Stack: International patent law: cooperation, harmonization, and an institutional analysis of WIPO and the WTO. Edward Elgar Publishing, Toronto. 2011. 201-202. o.

³³ Az ipari tulajdon oltalmáról szóló Párizsi Egylemény, 1883. március 20. (az 1967. július 14-i módosítással) 4 cikk: 12 hónapos türelmi időt biztost, ezenfelül a „nemzeti elbánás” elve előírja a tagállamok számára, hogy egyenlő bánásmódban részesítsék a külföldi állampolgárokat saját állampolgáraikkal szemben

zés, amely csak a tudományterület reformjaival foglalkozik, irreálisnak bizonyulhat. Ennek ellenére ebben a szakmában is előfordulnak tudománnyal való keveredések, lásd *courtesy* Ministry of Supply és Self Assembly Lab 4D kötött ruha,³⁴ Christian Cowan és Adobe Primerose '24 és *ready-to-wear* kollekció 33. darabja, Coperni Air Swipe *bag*, melyben 99% levegő és 1% üveg van, a NASA kooperációjával létrehozott, ún. nanoanyag a „*silica Aerogel*” felhasználásával.³⁵

III.2.1 Európa szabadalmi jogszabályi háttere

Az Európai Szabadalmi Egyezmény egy regionálisan kiépített szabadalmi rendszer, amely egységes szabadalmi oltalmat biztosít minden tagország számára és kiterjeszhető olyan államokba, amelyek a nemzeti szabadalmi rendszerekkel párhuzamosan működnek (koexistenciális alapelv). A konvenció egyetlen útvonalat kínál a szabadalom megszerzéséhez.³⁶ Legtöbb esetben alkalmazott témaköre az olyan találmányok szabályozása, amelyek a tárgyak jellegéből adódóan nem közölhetők külföldön az adott állam illetékes hatóságainak előzetes engedélye nélkül.³⁷ Az érvényesíthetőség érdekében a szabadalmat kötelező bejegyeztetni az EU-s Szabadalmi Hivatalnál.

III.2.2. Egyesült Államok szabadalmi struktúrája

A szabadalmak intenciója „a tudomány és a hasznos művészetek fejlődésének előmozdítása azáltal, hogy a szerzőknek és feltalálóknak korlátozott ideig kizárólagos jogot biztosít írásaik és felfedezéseik felhasználására”.³⁸ A szabadalmak kategóriáját képezi

³⁴ Rebecca Barker: The secret behind this shape-shifting dress? Heat-sensitive yarn Ministry of Supply partnered with MIT's Self-Assembly Lab to create a 4D-knitted dress. FastCompany. <https://www.fastcompany.com/91008758/the-secret-behind-this-shape-shifting-dress-heat-sensitive-yarn> (2024. 04. 10.)

³⁵ Gaia Giordani: The Coperni-can revolution: What's behind the 99% Air Swipe bag? Istituto Maragoni. <https://www.istitutomaragoni.com/en/maze35/game-changers/the-coperni-can-revolution-whats-behind-the-99-air-swipe-bag> (2024. 04. 10.)

³⁶ Bronwyn H. Hall; Christian Helmers: The impact of international patent systems. Evidence from accession to the European Patent Convention. Research Policy 2019/6. sz. 2. o.

³⁷ Európai Szabadalmi Egyezmény (EPC) III. rész 75 cikk 2. bekezdés a) pont

³⁸ U.S. Constitution. Constitution Annotated Article I Section 8 Clause 8

A Vessel Hull Dizájn Oltalmi Aktusának a 17. címének 13. fejezetében található, a hajótestek formatervezésének védelméről szóló törvény (melyet 1998. október 28-án írtak alá), amely a

bármely új és hasznos eljárás, gép, gyártmány vagy anyagösszetétel³⁹ vagy ezek bármely új és hasznos fejlesztése.⁴⁰ A szabadalom megadása jogalapot kínál arra, hogy másokat kizárjanak a szabadalmaztatott találmány előállításából, felhasználásából, értékesítéséből vagy eladásra való felkínálásából, illetve a szabadalmaztatott eljárás végrehajtásából.⁴¹ Eszerint bárki, aki engedély nélkül szabadalmaztatott találmányt hoz létre, használ, kínál eladásra vagy ad el az Egyesült Államok területén a szabadalom érvényességi ideje alatt, megsérti a szabadalmat.⁴² Az amerikai rendszer szabályozásai ellenben szabadalomban részesítik azt, aki új, eredeti és díszes formatervezési mintát talál fel valamely gyártmányra.⁴³ Formatervezéssel találkozunk minden textil-megmunkálási folyamatánál, a kész termék elkészítésénél. Saját hipotézisem alátámasztására még semmilyen jogalappal való diszpozíciót nem sikerült azonosítani, így tételes jogi alapon nem bizonyítható az összefüggés.

A formatervezési mintaoltalom ugyanolyan procedúrákon kell átmenjen, mint más szabadalmak. A bejelentés elkészítéséért fizetendő ügyvédi díjakon kívül a bejelentőnek bejelentési és kiadási díjakat is kell fizetnie. Ezenkívül minden egyes formatervezési mintaoltalomnak hosszadalmas vizsgálati eljáráson kell átesnie, mielőtt a formatervezési mintaoltalmat kiadják, beleszámolva a szabadalmi hivatalban gyakran előforduló késéseket.⁴⁴ Az Amerikai Szabadalom- és Védjegy Hivatal⁴⁵ a beszedett díjából tartja fenn magát; mindazonáltal ésszerű elvek mentén elvárható, hogy a díjak

hajótestek eredeti formatervezésének védelméről rendelkezik. A törvény bizonyos kizárólagos jogokat biztosít az eredeti hajótest-rajzok tulajdonosának, ha a formatervezési minta lajstromozását a szerzői jogi hivatalnál a minta nyilvánosságra hozatalát követő két éven belül kérelemzik. Analogikusan kikövetkeztetve más területeken legitimálva kéne, hogy legyen bizonyos találmányok formatervezési védelme abban az esetben, ha azt feltalálója erre méltónak találja (például belátásom szerint a Coperni 2023-as tavaszi kollekciónak utolsó darabja, a „spray-on-ruha” előállításának a folyamata és a kész ruhadarab is jogosult kellene, hogy legyen minden védelmi eszközre.)

³⁹ Az anyag ebben a kontextusban nem textilszövetet, hanem kémiai és hasonló anyagokat jelent.

⁴⁰ 35 U.S.C. § 101 (2012)

⁴¹ 35 U.S.C. § 154(a) (1) (2006)

⁴² 35 U.S.C. § 271(a) (2000)

⁴³ 35 U.S.C. § 171 (2021)

⁴⁴ Anne Theodore Briggs: Hung out to Dry. Clothing Design Protection Pitfalls in United States Law. UC Law SF Communications and Entertainment Journal 2001/2. sz. 179. o.

⁴⁵ USTPO: United States Patent and Trademark Office

egy részét a jogosultakra átterheljék.

III.3. Copyright jog

„A másolás a siker váltságdíja.”

– Coco Chanel

John Locke szellemi tulajdonjogra vonatkoztatott munkaelmélete szerint azt mondhatjuk, hogy testének munkája és kezének műve a szó szoros értelmében az övé. Amit tehát kiemel abból az állapotból, amelyben a természet hagyta, azt összevegyíti munkájával, hozzá tett valamit, ami az övé, és ezzel tulajdonává teszi. A doktrína hatályosságát a tervek birtoklása, a megelőző folyamatok koordinálása és a legnagyobb mértékű hozzájárulás alapján is igazolni lehet. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának 1. Protokoll 1. cikke (a strasbourgi bíróság értelmezése) előírja, hogy minden természetes vagy jogi személynek joga van a tulajdona békés használatához. Senki sem fosztható meg tulajdonától, kivéve a közérdekből, valamint a törvényben és a nemzetközi jog általános elveiben meghatározott feltételek fennállása esetén.

A szerzői jog eredetileg a hagyományos szerzői művek, könyvek, zeneművek, festmények és szobrok védelmére íródott. Tény, hogy első hangzásra két olyan heterogén kategória, mint a szerzői jogok és a használati tárgyak (mint a ruházat vagy textilminták) összegegyeztetetetlennek tűnnek, de egyesek szerint az Európai Uniónak és az Egyesült Államoknak mégis sikerült erre rácáfolni.⁴⁶

A nemzetek szabályozásainak összehasonlítása előtt felmerülnek bizonyos komplikációk. Amint már említettem, létezik egy másoló struktúra a divat területén, és fontos a két fél elhatárolása. A Zarához és H&M-hez⁴⁷ hasonló üzletláncok, azaz a tömeggyártás, nem helytálló tárgy a szellemi jogok számára. Céljaikat sem a kifinomultság, sem minőség, sem a befektetett koncentrált munka nem kvalifikálja. Tudatosságuk a befektetett pénzügyi tőke többszörözésén alapul, éppen ezért képesek az örökös másolók szerepében maradni. A dizájnerek cégek a presztízsből tartják fent

⁴⁶ Shemtov. i. m. 6. o.

⁴⁷ Esme Stallard: Fast fashion: How clothes are linked to climate change. BBC News. <https://www.bbc.com/news/science-environment-60382624> (2024. 04. 11.)

hatalmas bevételüket, pl. egy Oscar de la Renta ruha nemcsak a magas szintű kifinomultságot képviseli, hanem egy életérzést is közvetít. Hasonló jelenség figyelhető meg az iPhone klientúrája esetén is, akik telefonvásárlással egyúttal státuszt is vásárolnak.⁴⁸ Az utánozhatatlan leutánozható lesz, a kifizethetetlen szinte olcsó, az egyediség pedig elérhető minden kategória számára. A második probléma a fiatal, kezdő tervezők („small business” owners) esetében merül fel. Többen is felhívták a közösségi média figyelmét és a követők támogatását kérték a leutánzás bebizonyítására.⁴⁹ Helyzetük azonban kilátástalan a multimilliárdos cégekkel szemben.

A divat felsőfokú ágai is két csoportot alkotnak. Így vannak a kisméretű vállalkozást vezetőik, melyek esetében a szerzői munka egyetlen személytől fakad. Itt nem vetődik fel a kreativitás aspektusának és a befektetett idő színvonalának valódi jellege. Sokkal problematikusabb a globális cégek esete, melyek évtizedek óta hódítanak a piacon, akiknek eredeti tervezői más kezébe adták át a munkát. E struktúra hiányossága az alkotó meghatározhatatlanságából fakad. Bevetett szokás ezen globális vállalkozásoknál, hogy koordinátorként egy kreatív igazgatót vagy egy kivitelező tervezőt neveznek ki, melynek feladata nem mindig a kreáció konkrét megteremtése, sok esetben a termék konvenciók felügyelőjeként tevékenykedik.⁵⁰ Bármelyik hipotézis is álljon fent, szabályozásukat szükségtelen elkülöníteni, ugyanis mindkét konstelláció csapatmunkát feltételez, illetve mindkét esetben az eszmei irány (a stílus) egy embertől származik. Érdemi munkaként szintén ő fekteti be a legtöbb energiát, lévén, hogy rá hárul a legtöbb felelősség.

Ez az ellentmondás rendszer párhuzamba hozható a filmkészítés romániai helyzetével. A végeredmény komplexitása mindkét területen a műalkotó alakjának háttérbe szorulását eredményezi. A komparatív módszer lényege teret adni a divatra vonatkozó normáknak Romániában. Az első akadály, amely gátolja a divatra vonatkozó rendeletek meghonosítását, az, hogy az 1996-os törvény 3. cikke a szer-

⁴⁸ Cory Stieg: The psychology behind a new iPhone release – and why it’s so hard to resist. The Wall Street Journal. <https://www.cnbc.com/2020/12/08/the-psychology-of-new-iphone-releases-apple-marketing.html> (2024. 04. 20.)

⁴⁹ Tuesday Bassen a Zara által lett lemásolva. Scarlett Conlon: Zara’s Owner Responds To Artist’s Copy Claims. British Vogue. <https://www.vogue.co.uk/article/zara-responds-copyright-claims-tuesday-bassen> (2024. 04. 20.)

⁵⁰ Pharrel Williams és Louis Vuitton

ző személyét lekorlátozza természetes személyekre, akiknek jogosultságai a szerzemény materializálódásával együtemben keletkeznek. Így a román törvénykezés a producert (dizájnert, kreatív igazgatót) tekinti főszerzőnek és nem a megbízót (dizájner cégeket). Ugyanakkor elismeri az olyan közreműködők jogosultságait, mint a forgatókönyvíró, zeneszerző, grafikus és adaptációkészítő (melyeknek megfelelői lehetnek a szabásminta készítő, modellező, szabász, varrónő) abban az esetben, ha készségeik nélkülözhetetlenek (gyakori a *haute couture* területén).⁵¹ A rendező és megbízója közötti szerződés vállalkozási szerződés jellegű,⁵² amelynek kihangsúlyozása kardinális a viszony besorolásának szempontjából. Ennek következtében a rendező teljesítménye munkavégzésből ered, ellentétben a kreatív igazgatóval, aki alkotói személyiségéhez igazítja a munkája eredményét.

A divatszektor *sui generis* jellegű, mivel tárgyai rendkívül rövid életköröket ívelnek.⁵³ A divattervezés művészi formája nem választható el a funkcionalitástól.⁵⁴ A be kategorizálás paradoxonja azonban ezekkel a szabályozásokkal nem eliminálható és a következő kérdéseket eredményezi. Kinek az alkotása végeredményben egy ruhadarab? Tekinthető-e egyáltalán a szerzői jog által védett területnek a divat? És ha igen, tartozhat-e egy jogi személy, a munkáltató, a dizájnert alkalmazó tulajdonává? Végsősoron kit illetnek meg a copyright jogok?

III.3.1 Európa copyrightja

A Scarlet csizma tervezését 2013. március 20-án regisztrálták közösségi tervezésként a Belső Piaci Harmonizációs Hivatalban (jelenleg: Európai Uniói Szellemi Tulajdoni Hivatalnak nevezik – röviden EUIPO) cipők kategóriában a 001365134-008 szám alatt. A Scarlet csizmák növekvő népszerűségére válaszul a gyorsdivat óriása, a Mango is hasonló cipőket dobott piacra. Isabel Marant válaszul pert indított a Man-

⁵¹ 1996/8. 66. cikk

⁵² Vallasek – Kokoly – Kis: i. m. 84. o.

⁵³ Antonios Maniatis: Is There A Fashion Law? In: 12th Annual Conference of the EuroMed Academy of Business. Business Management Theories and Practices in a Dynamic Competitive Environment (szerk. Demetris Vrontis – Yaakov Weber – Evangelos Tsoukatos). EuroMed Press, Thessaloniki 2019. 686-692. o.

⁵⁴ Christine Cox – Jennifer Jenkins: Between the Seams, A Fertile Commons: An Overview of the Relationship Between Fashion and Intellectual Property. USC Annenberg School for Communication, 2005. 10. o.

go ellen szerzői jogsértés miatt. A párizsi Tribunal de Grande Instance kimondta, hogy van alapja a Mango elleni vádnak: a Scarlet csizmák eredetiségükben sérültek, mivel a cipő talpának kúpos alakja és az anyag használata is közös vonás. Másrészt a bíróság megállapította, hogy a Scarlet csizmák piacra dobása előtt nem létezett ilyen típusú cipő, és hangsúlyozta, hogy ezeknek az előzetesen létező elemeknek az együttes alkalmazása Isabel Marant innovációja. A tervező egy újszerű cipőtervezést hozott létre, amiért kifejezett, közvetlen védelmet érdemel. Mivel a Mango csizmának az általános vizuális benyomása a Scarlet csizmákéval volt hasonló, a bíróság a tervező által követelt 350 000 euróból 37 800 euró kártérítést ítélt meg Isabel Marant részére a franciaországi értékesítés során elszenvedett károkért.⁵⁵ A bíróság döntését a divat szellemi jogként való elismerésként is értelmezhetjük. Voltak azonban kevésbé sikeres pillanatok a divat számára, például az Európai Parlament 2012. július 4-i plenáris ülésen elutasította a Hamisítás Elleni Kereskedelmi Megállapodás (ACTA) megkötéséről szóló tanácsi határozatra irányuló javaslatot.⁵⁶

Az Európai Unió alapkövetelménye, az egyedi alkotás standardja „a szerző saját szellemi alkotásának” a minősége (Infopaq International v. Danske Dagblades Forening [2009], 36).⁵⁷ A copyright jogok egy másik fontos jellemzője, hogy a jog automatikusan működött, így nem szükséges előzőleges bejegyeztetés. Ez az 1886-os Berni Egyezményben fogalmazódott meg először.⁵⁸ Például a berni minimális gazdasági jogok azon objektív médiumok sajátos feltételei szerint vannak megfogalmazva, amelyekben ezek a jogok lehetővé teszik a szerzői jog tulajdonosának, hogy ellenőrizze a művek felhasználását. A Berni Egyezmény 9. cikkének (2) bekezdése különösen összetett értelmezési problémákat vet fel. Ez a rendelkezés lehetővé teszi

⁵⁵ Anna Krčmárov: *Fashion Law*. Karlova Egyetem, 2018. 84-85. o.

⁵⁶ Duncan Matthews – Petra Žikovská: *The Rise and Fall of the Anti-Counterfeiting Trade Agreement (ACTA): Lessons for the European Union*. IIC-International Review of Intellectual Property and Competition Law. Queen Mary School of Law Legal Studies Research Paper 2013/6. sz. 626. o.

⁵⁷ Thomas Margoni: *The Harmonisation of EU Copyright Law: The Originality Standard*. In: *Global Governance of Intellectual Property in the 21st Century. Reflecting Policy Through Change* (szerk. Mark Perry). Springer Cham, Switzerland 2016. 13. o.

⁵⁸ Zoya Barseghyan: *Advantages of domestic copyright registration in addition to legal protection provided by Bern Convention. Whether the copyright registration and deposit systems are able to protect the authors right in the new era*. American University of Armenia. <https://dspace.aa.am/xmlui/bitstream/handle/123456789/2030/Zoya%20Barseghyan.docx.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (2024. 12. 04.) 2. o.

az irodalmi művek többszörözését, feltéve, hogy a többszörözés nem ellentétes a mű rendes felhasználásával és nem sérti indokolatlanul a szerző jogos érdekeit.⁵⁹ Azonban álláspontom szerint ez az eset nem hasonlítható össze a divatcikkek többszörözésével. Az irodalmi alkotások nyomtatásánál nem kerül hamisításra a szerző identitása, ezáltal személyéhez fűződő alkotás integritása sem sérül.

A copyright a szellemi tulajdonjogok érvényesítéséről szóló, 2004. április 29-i 2004/48/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvének helyesbítésének 2. cikke szerint a szellemi tulajdon védelmének lehetővé kell tennie a feltaláló vagy alkotó számára, hogy találmányából vagy alkotásából törvényes haszonra tegyen szert. Lehetővé kell tennie továbbá a művek, ötletek és új know-how minél szélesebb körű terjesztését. Ugyanakkor nem akadályozhatja a véleménynyilvánítás szabadságát, az információ szabad áramlását és a személyes adatok védelmét, beleértve az internetet is. 17. cikke kimondja, hogy az itt előírt intézkedéseket, eljárásokat és jogorvoslatokat minden egyes esetben úgy kell meghatározni, hogy kellően figyelembe vegyék az adott eset sajátosságait, beleértve az egyes szellemi tulajdonjogok sajátosságait és adott esetben a jogsértés szándékos vagy nem szándékos jellegét.

III.3.2. Az Amerikai Egyesült Államok copyrightja

Diane von Furstenberg volt az egyik úttörő tervező, aki proaktívan lépett fel az általa tervezett szövetek lekoppintásával szemben. 2007 márciusában beperelte a Forever 21 céget szerzői jogok megsértése miatt.⁶⁰ A két ruha gyakorlatilag megkülönböztethetetlen volt, de mivel a ruhadarabokra nem állt rendelkezésre oltalom, von Furstenberg a ruha anyagára vonatkozó szerzői jogokra hivatkozva tudta érvényesíteni jogait.⁶¹

Az Egyesült Államok legjelentősebb kihívása, hogy a szerzői jogi törvény nem

⁵⁹ Paul Edward Geller: Legal Transplants in International Copyright: Some Problems of Method. UCLA. UCLA Pacific Basin Law Journal 1994/1. sz. 214- 215. o.

⁶⁰ A Forever 21-nek a 32 dolláros „Sabrina” ruhája gyanúsán hasonlít Diane Fürstenberg 325 dolláros „Cerisier” tervére

⁶¹ Silvia Beltrametti: Evaluation of the Design Piracy Prohibition Act. Is the Cure Worse than the Disease? An Analogy with Counterfeiting and a Comparison with the Protection Available in the European Community. Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property 2010/2. sz. 154. o.

terjed ki a ruházati cikkekre, így a divattervezések nem részesülnek a copyright jogok oltalmában. A „hasznos cikkek” kategorikusan ki vannak zárva a szerzői jogi védelem alól, és a Szerzői Jogi Hivatal következetesen azt az álláspontot képviseli, hogy a ruházati cikkek kifejezetten hasznosnak minősülnek.⁶² A cheerleader ruházat szerzői jogi oltalmazhatóságával kapcsolatos 2017-es döntésében az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága megállapította, hogy „[...] egy használati tárgy formatervezésébe beépített jellegzetesség csak akkor jogosult szerzői jogi védelemre, ha a jellegzetesség a használati tárgytól különálló két- vagy háromdimenziós műalkotásként érzékelhető és védhető képi, grafikai vagy szobrászati alkotásnak minősülne – akár önmagában, akár más tárgyi kifejezőeszközben rögzítve –, ha külön képzelnek attól a használati tárgytól, amelybe beépítették.”⁶³ Ezzel szemben a tervezési kalózkodás tilalmáról szóló törvény (továbbiakban: DPPA) a divatterv általános megjelenését védi, beleértve az eredeti vagy nem eredeti elemek „elrendezését vagy elhelyezését”, azok beépülését az általános megjelenésbe.⁶⁴ Mindaddig, amíg a minta a ruházat fogalma alá tartozik, pl. ruházat, alsóruházat, felsőruházat, a bírák elkerülhetik azt a fáradságot, hogy absztrakt módon kelljen elkülöníteniük az oltalmazható elemeket a formatervezési mintától.⁶⁵

Párhuzamosan fejt ki hatását a szintén bizonyos sikereket elérő alkalmazás, az innovatív formatervezési minták védelméről és a kalózkodás megelőzéséről szóló törvény (továbbiakban: IDPPPA), amely széles körben definiálta a „ruházatot”.⁶⁶ Három éves időtartamú védelmet biztosít a divattervek számára, illetve önálló alkotási védelmet nyújt az ezekkel kapcsolatos jogsértési igényekkel szemben.⁶⁷

⁶² N. Elizabeth Mills: Intellectual Property Protection for Fashion Design, An overview of Existing Law and A Look Toward Proposed Legislative Changes. Washington Journal of Law, Technology & Arts 2009/5. sz. 4. o.

⁶³ 17 U.S. Code § 102 - Subject matter of copyright: In general (a) pont

⁶⁴ H.R.2196 – 111th Congress (2009–2010): Design Piracy Prohibition Act (továbbiakban: H.R.2196) Sec. 2. (a) pont

⁶⁵ Minimális útmutatást a Star Athletica ügy nyújt. A bírósági határozat hangsúlyozza, hogy szerzői joggal védhetők a szövetminták vagy divatminták, de ennek hatásköre nem terjed ki konkrétan a divat dizájnokra. Star Athletica, LLC v. Varsity Brands, Inc.

⁶⁶ A DPPA értelmében a ruházati cikkek „férfi, női vagy gyermek ruházati cikkek, beleértve az alábbiakat: alsóruházat, felsőruházat, kesztyű, lábbeli és fejfedő; kiegészítők, pénztárcák, pénztárcák, táskák, bőröndök, szállítmányok táskák és övek; valamint szemüvegkeretek.” H.R.2196 Sec. 2 (a) pont

⁶⁷ H.R.2511 – 112th Congress (2011–2012): Innovative Design Protection and Piracy Prevention Act (továbbiakban: H.R.2511) Sec. 2. (a), (b), (e) pont

Az IDPPPA eltörölte a regisztrációs követelményt; bevezette a házi varrás speciális esetét, amely lehetővé teszi az egyéni felhasználó számára egy védett tervezés egyetlen példányának elkészítését saját használatra, amíg az nem kerül kereskedelmi forgalomba. Bevezette a „lényegesen azonosság” szabványát, amely lehetővé teszi az olyan formatervezési minták másolását, amelyek nem lényegesen azonosak az ottalomban álló formatervezési minta eredeti elemeivel, az általános vizuális megjelölésükkel.⁶⁸

IV. Konklúzió

A fenti törvényrendeleteket összesítve megállapítható, hogy a copyright, az árujelzők és a szabadalmi jog részei egyaránt ráilleszhető a divattervezők dizájnaira, de ugyanakkor mindegyik kategória által biztosított védelem abszolút érvényessége kifogásolható. Mindegyikkel passzol, mégsem passzol egyikkel sem. Ennek következtében, érveléseim szerint, a divat sajátos jogrendszer követel magának. Kontrasztos jellemvonásai ellehetetlenítik valamely más területtel való teljes megfeleltethetőségét. Emellett kiemelendők a feltörekvő divattervezők, akik egyre több teret és figyelmet szereznek a tradicionális tervezők mellett: arab,⁶⁹ indiai⁷⁰ és akár a román is a *Seen Users* képviseletében. A divat hódít, a jog kötelessége pedig ezen mechanizmus harmonizálása szabályrendszer keretei között. Egyéb esetben a jövőbeni felkészületlenség káoszt és diszproporcionalitást eredményez a szerzői és alkotói alapjogok érvényesítésében. Ugyanakkor a divat művészetként való kezelése sok perspektívából téves lehet, de letagadhatatlan az az alkotói folyamat, amelyen a divatterv keresztül megy, és amely szellemi alkotásnak minősíti a tárgyat.

⁶⁸ H.R.2511 Sec. 2 (b), (e), (f), (g) pont

⁶⁹ Elie Saab, Zuhair Murad, Georges Hobeika, Rami Al Ali, Rami Kadi

⁷⁰ Rahul Mishra, Gaurav Gupta

Miklai Kamilla Rózsa

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ Elméleti-történeti Tagozatának tagja

Autonómia és Felelősség. A szükséges felügyelet szabályozásának vizsgálata az emberi életek védelme érdekében

I. Bevezető gondolatok

Az elmúlt években a technológiai fejlődés olyan szintre ért, hogy az autonóm fegyverrendszerek (továbbiakban: AWS) alkalmazása már nem csupán a tudományos fantasztikus irodalomban jelenik meg.¹ Az autonóm fegyverrendszerek (AWS) és az egyéb MI-alapú eszközök nemcsak a harctéri hatékonyságot növelik, hanem alapjaiban változtatják meg a modern hadviselés szerkezetét és dinamikáját, ezzel számos megválaszolendő kérdést is felvetve.

Egy példa erre az az eset, amikor 2020-ban a líbiai polgárháború során a líbiai kormányerők és a Halifa Belkaszim Haftár vezette, a Líbiai Nemzeti Hadseregből kiszakadt, szakadár egységek harcoltak az ország ellenőrzéséért.

A konfliktus során mindkét oldal modern fegyverrendszereket használt, beleértve a fegyveres drónokat is. Az egyik ilyen eszköz a STM Kargu-2 típusú török gyártmányú autonóm harci drón volt, amelyet a Líbiai Nemzeti Hadsereg (LNA) alkalmazott. 2020 márciusában egy Kargu-2 autonóm harci drón hibás működése civil áldozatokat követelt.² Az autonóm drónt eredetileg arra tervezték, hogy felismerje és megtámadja az ellenséges harcosokat, ebben az esetben Khalifa Haftár Tripolból visszavonuló katonáit.³ Azonban a rendszer hibája miatt a drón célpontokat azono-

¹ Schubert Bálint: *Az autonóm fegyverrendszerekkel szemben támasztott követelmények a humanitárius nemzetközi jog tükrében.* Magyar Honvédségi Szemle 2022/3.2 szám 20. o.

² David Hambling: *Drones may have attacked humans fully autonomously for the first time.* New Scientist. <https://www.newscientist.com/article/2278852-drones-may-have-attacked-humans-fully-autonomously-for-the-first-time/> (2024. 12. 04.)

³ Zachary Kallenborn: *Was a flying killer robot used in Libya? Quite possibly.* Bulletin of the Atomic Scientists. <https://thebulletin.org/2021/05/was-a-flying-killer-robot-used-in-libya-quite-possibly/> (2024. 12. 04.)

sított egy lakott területen, és támadásba kezdett. Ez volt az egyik első olyan eset, amikor egy autonóm drón önállóan, emberi beavatkozás nélkül hajtott végre halálos támadást.⁴

Egy hasonló ámbár nem autonóm fegyverrendszerhez kapcsolódó eset rávilágít arra is, hogy nem csak a mesterséges intelligencia követhet el ilyen és ehhez hasonló hibákat. E példa szerint az amerikai MQ-9 Reaper drónok által végrehajtott légitámadások során történt incidens. 2021. augusztus 29-én az Egyesült Államok légicsapást hajtott végre az Afgán fővárosban, Kabulban, miután információt kaptak arról, hogy egy ISIS-K tag merényletet tervez az evakuálásra váró emberek ellen a kabuli repülőtéren. Az amerikai erők egy MQ-9 Reaper drónt használtak az akcióhoz. Az amerikai katonai hírszerzés egy fehér Toyota Corollát azonosított gyanús járműként, amelyről azt feltételezték, hogy robbanóanyagokat szállít.⁵ A drón követni kezdte a járművet, amely végül megállt egy ház előtt. A drón ezután egy Hellfire rakétát indított a járműre, amely felrobbant, megölve tíz civilt, köztük hét gyermeket.⁶ Az incidens után az amerikai hadsereg elismerte, hogy hibát követtek el, és a célpont nem terrorista volt,⁷ hanem egy civil segítségnyújtó szervezet dolgozója, Zemari Ahmadi, aki vizet szállított a munkatársainak és családtagjainak.⁸ A támadás során semmilyen robbanószert nem találtak a helyszínen.⁹

⁴ UN Security Council S/2021/229

⁵ David Vergun: Air Force Official Briefs Media on Deadly Drone Strike in Kabul. U.S. Department of Defense. <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/2831896/air-force-official-briefs-media-on-deadly-drone-strike-in-kabul/> (2024. 12. 04.)

⁶ Mariya Parodi: US drone strike in Afghanistan admission a positive first step, but full investigation and accountability now needed. Amnesty International. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2021/09/usa-drone-strike-afghanistan-admission-accountability-needed/> (2024. 12. 04.)

⁷ Alex Horton – Sarah Cahlan – Dalton Bennett – Joyce Sohyun Lee – Meg Kelly – Elyse Samuels: Examining a ‘righteous’ strike. The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/investigations/interactive/2021/kabul-drone-strike-questions/> (2024. 12. 04.)

⁸ Matthieu Aikins – Christoph Koettl – Evan Hill – Eric Schmitt – Ariana Tiefenthaler – Drew Jordan: Times Investigation: In U.S. Drone Strike, Evidence Suggests No ISIS Bomb. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2021/09/10/world/asia/us-air-strike-drone-kabul-afghanistan-isis.html> (2024. 12. 04.)

⁹ US: End Impunity for Civilian Casualties. Human Rights Watch. <https://www.hrw.org/news/2021/12/14/us-end-impunity-civilian-casualties> (2024. 12. 04.)

„A jelenlegi gépi tanuláson alapuló rendszerek nem tudják hatékonyan megkülönböztetni a földművest a katonától. - A gazdák puskát tarthatnak földjük védelmében, míg a katonák gereblyével megdönthetik a lövésztornyot.”

~Zachary Kallenborn belbiztonsági specialista¹⁰

Láthattuk, hogy a kabuli dróntámadás során az emberi felügyelet ellenére a rendelkezésre álló információk alapján helytelen döntéseket hoztak, melynek eredménye lett, hogy a célpontokat tévesen azonosították. A líbiai konfliktusban pedig az autonóm drónok voltak, akik szintén tévesen azonosították a célpontokat, és emberi beavatkozás nélkül követeltek civil áldozatokat. Ezek után természetesen felmerül a kérdés, hogy a civil áldozatok számának minimalizálása érdekében szükséges-e a fegyverek használatának emberi felügyelete. Ha sem az emberi felügyelet, sem a mesterséges intelligencia nem képes hatékonyan megakadályozni a civilek áldozattá válását, vajon hogyan lehet megfelelően meghatározni a felelősség határait az emberek és gépek között, és milyen következményekkel járhat, ha a halálos döntések átkerülnek a gépek kezébe? Jelen tanulmány célja, hogy feltárja az autonóm fegyverrendszerek működtetésével kapcsolatos technikai és jogi kihívásokat, különös tekintettel arra, hogy a döntéshozatalban szükség van-e emberi felügyeletre.

II. MI megjelenése a fegyverkezésben

Az autonóm fegyverrendszerekre kiterjedő humanitárius szabályozások vizsgálatahoz tisztáznunk kell, hogy milyen eszközök tartoznak ide. Az Amerikai Egyesült Államok Védelmi Minisztériumának 2012-es irányelve (Department of Defense, DoD) szerint az AWS-ek olyan robotizált fegyverrendszerek, amelyek aktiválásukat követően emberi beavatkozás vagy felügyelet nélkül képesek kiválasztani és megtámadni a célpontokat,¹¹ illetve elvégezni bizonyos feladatokat.¹² E feladatok közé tartozhat a célpontok azonosítása, követése és megsemmisítése. Az autonóm fegyverrendsze-

¹⁰ Kallenborn: i. m.

¹¹ U.S. Department of Defense, DoD Directive 3000.09, AUTONOMY IN WEAPON SYSTEMS 13-14 (Nov. 2, 2012)

¹² Kevin Jon Heller: The Concept of „The Human” in the Critique of Autonomous Weapons. Harvard National Security Journal 2023/1. sz. 1. o.

rek különböző csoportokra oszthatók az alapján, hogy milyen mértékben és hogyan működnek önállóan. Ez esetben három kategóriát különíthetünk el, mely a fegyverek trichotóm rendszerét alkotja:

1. Félautonóm fegyverrendszerek („*man-in-the-loop*”): Ezek a fegyverrendszerek aktiválást követően képesek bizonyos feladatokat önállóan végrehajtani, mint például azon célpontok észlelése és bemérése, melyeket az emberi operátor az aktiválás előtt meghatározott számára.¹³ Ez a kategória magában foglalja az olyan precíziós fegyvereket, amelyek autonóm módon vezérlik magukat a célponthoz, de a gépnek meg kell várnia az emberi döntést, mielőtt tüzelne.¹⁴

2. „Felügyelt” autonóm fegyverrendszerek („*man-on-the-loop*”): Bár nem teljesen autonómok, ezek a rendszerek már rendelkeznek bizonyos autonóm funkciókkal, mint például a célzási vagy navigációs feladatok, így aktiválást követően további emberi közreműködés nélkül képesek kiválasztani és megtámadni a célpontokat.¹⁵ Az emberi tényező felügyelői minőségben van csak jelen a beavatkozás és felülbírálás lehetőségével a hibák elkerülése érdekében.

3. Teljesen autonóm fegyverrendszerek („*man-out-of-the-loop*”): Az ilyen fegyverrendszerek teljesen autonóm módon működnek (az előre megadott paramétereken belül), így képesek önmagukat aktiválni, majd önállóan azonosítani a célpontot és harcba szállni azzal¹⁶ anélkül, hogy emberi beavatkozásra, üzemeltetési útmutatásra vagy közreműködésre szükség lenne: ez a „tüzelj és felejts” mechanizmus.¹⁷

A fent bemutatott fogalmi felosztáson kívül Schubert Bálint a következő definíciókat is ismerteti:

¹³ Yoram Dinstein: *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*. Cambridge University Press, Cambridge 2016. 98. o.

¹⁴ Michael Press: *Of Robots and Rules: Autonomous Weapon Systems in the Law of Armed Conflict*. *Georgetown Journal of International Law* 2017/4. sz. 1342 o.

¹⁵ Dinstein: i. m. 98. o.

¹⁶ Michael N. Schmitt – J. S. Thurnher: „Out of the loop”: *Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict*. *Harvard National Security Journal* 2013/4. sz. 235. o.

¹⁷ Dinstein: i. m. 98. o.

- A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (*International Committee of the Red Cross – ICRC*) által meghatározott fogalom szerint az AWS egy olyan fegyver, mely önállóan képes kiválasztani és megtámadni a célpontokat, hangsúlyozva azt a képességet, hogy autonóm a célpont nyomon követése, kiválasztása és megtámadása.¹⁸
- Az Egyesült Nemzetek Szervezetének bíróságán kívüli, önkényes vagy jogellenes kivégzésekkel kapcsolatos különleges előadójának jelentésében a halálos autonóm robotika (*Lethal Autonomous Robotics – LAR*) megnevezést használja. Eszerint a LAR olyan robotfegyverrendszer, mely aktiválást követően emberi felügyelet nélkül választja ki és semmisíti meg a célpontot. Ezen definíció lényegében megegyezik az AWS meghatározásával.¹⁹
- Az amerikai meghatározás mellett, melyet fentebb ismertettem, fontosnak tartom megemlíteni, hogy született magyar meghatározás az AWS-eskre. A honvédelemről és a Magyar Honvédségről nevű törvény, mely 2021. november 12-én került az Országgyűlés elé, az alábbiakat tartalmazza: „*olyan támadó vagy támadás megelőzésére, elhárítására hivatott eszközrendszer, amely részben vagy egészben automatizált működési megoldásokkal, közvetlen emberi beavatkozás nélkül képes meghatározott célok semlegesítésére, illetve meghatározott technikai eszközök, támadó tevékenységek megelőzésére, elhárítására.*”²⁰

Míg a fegyverrendszerek felsorolt jelenlegi generációja nem képes önálló gondolkodásra, sokan úgy vélik, hogy a következő generáció már olyan technológiával lesz felszerelve, mely segítségével nem függenek majd külső irányítástól. Bizonytalan még ennek a fejlesztésnek az időbeli vonzata, illetve a katonai bevetésének módo-

¹⁸ Autonomous weapons systems technical, military, legal and humanitarian aspects. Expert meeting report. International Committee of the Red Cross, Geneva 2014. 5. o. (továbbiakban: Autonomous weapons systems technical, military, legal and humanitarian aspects) Idézi: Schubert: i. m. 24. o.

¹⁹ Christof Heyns: Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions, Christof Heyns. United Nations General Assembly. <https://digitallibrary.un.org/record/755741#record-files-collapse-header> (2024. 12. 04.) 7-8. o. Idézi: Schubert: i. m. 23. o.

²⁰ A honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2021. évi CXL. törvény 3. § (3) bekezdés

zata.

III. Az autonóm fegyverrendszerek humanitárius nemzetközi jogi szabályozása

Mielőtt az autonóm fegyverrendszerek (AWS-ek) humanitárius nemzetközi jogi szabályozásának komplex kérdéseit vizsgálnánk, először is tisztáznunk kell, hogy mit értünk humanitárius nemzetközi jog alatt. Jean Pictet szerint a humanitárius nemzetközi jog a nemzetközi jognak azon része, amely az emberi érzelmekből táplálkozik, célja pedig a személyiség védelme. Más néven *jus in bello*, a fegyveres konfliktusok során alkalmazandó jogi szabályok összessége.²¹ E jogi keret célja, hogy a háború borzalmait és szenvedéseit minimalizálja, különösen a civilek és a harcban részt nem vevő személyek védelmére fókuszálva. Fejlődése olyan dinamikus folyamatot jelent, amely során az államok és a nemzetközi közösség törekednek arra, hogy összehangolják és egyensúlyba hozzák egymással versengő érdekeiket.²² Ebben az összefüggésben fontos kihívás, hogy az államoknak meg kell tudniuk védeni nemzeti érdekeiket és biztonságukat katonai eszközökkel, amennyiben a béke nem fenntartható. Ugyanakkor a fegyveres konfliktusok során kötelezettségük van arra, hogy az érintett felekkel szemben humanitárius elveket szem előtt tartva korlátozzák az általuk okozott károkat²³ és biztosítsák az alapvető emberi jogokat.²⁴ Így az érdekek törékeny egyensúlyának fenntartása érdekében a hadviselés eszközeinek, módszereinek és taktikáinak fejlődése és fejlesztése mellett a joganyagnak is lépést kell tartania. A folyamatosan fejlődő gyakorlattal párhuzamosan a jogi keretek felülvizsgálata, újragondolása és bővítése is szükséges ahhoz, hogy a humanitárius jog alapelvei érvényesülni tudjanak.²⁵

²¹ J.S. Pictet: *Les principes du droit international humanitaire*. CICR, Genève 1966. 7. o. Idézi: Herczegh Géza: *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1981. 79.o.

²² Michael N Schmitt: *Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance*. Virginia Journal of International Law 2010/4. sz. 796. o.

²³ Tim McFarland: *Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict Compability with International Humanitarian Law*. Cambridge University Press, Cambridge 2020. 1. o.

²⁴ Lattmann Tamás: *Nemzetközi humanitárius jog*. Oktatási segédanyag. Közzszolgálati Nemzetközi Képzési Központ, Nemzeti Közzszolgálati Egyetem 2013. 3. o.

²⁵ Braden R. Allenby: *Are New Technologies Undermining the Laws of War?* Bulletin Atomic Scientists 2014/1. sz. 21. o.

III.1. A négy alapelv

Az autonóm fegyverrendszerek működése és azok etikai, valamint jogi megfelelése szempontjából kulcsfontosságú a humanitárius nemzetközi jog négy alapelvének vizsgálata. Az arányosság elve megköveteli, hogy a katonai műveletek során a polgári veszteségek aránya ne legyen túlzott a várt katonai előnyökhöz képest.²⁶ Ez kétségtelenül potenciális kihívást jelent az autonóm fegyverek jogszerű működtetése szempontjából, különösen dinamikus körülmények között, vagy amikor a rendszereket hosszú időre telepítik, ahol a katonai előny valószínűleg változik. Az autonóm rendszerek jogszerű alkalmazása ilyen összetett helyzetekben gondos mérlegelést igényel, hogy a rendszerek hogyan veszik figyelembe a katonai előnyben bekövetkező változásokat.²⁷

A katonai szükségesség jegyében a harci műveletek során katonai célok elérése érdekében csak olyan intézkedéseket szabad alkalmazniuk az államoknak, amelyek ténylegesen szükségesek az ellenség legyőzéséhez és a katonai célok eléréséhez.²⁸ Az autonóm fegyverrendszerek célkiválasztási algoritmusai azonban nem mindig képesek megkülönböztetni az elsődleges katonai célokat a másodlagos vagy kevésbé fontos célpontoktól. Továbbá a rendszerek optimalizációs folyamatai nem veszik figyelembe a katonai szükségesség emberi elemét, így előfordulhat, hogy feleslegesen nagy erőforrásokat fordítanak minimális katonai előnyöket biztosító célpontok támadására.²⁹ A megkülönböztetés elve megtiltja a nem katonai célpontok elleni támadásokat, és előírja, hogy a katonai műveletek kizárólag az ellenséges erőkre irányuljanak.³⁰ Az autonóm rendszerek esetében problémát jelenthet, hogy a gépi érzékelők és az MI-algoritmusok nem mindig tudják pontosan megkülönböztetni a polgári személyeket és katonai célpontokat az adatpontatlanságok és az algoritmusok hibái miatt.³¹ Tilosak az ellenséges erők elleni olyan erőszakos cselekmények, amelyek meghaladják a hadképesség gyengítéséhez szükséges mértéket, ezzel sérülés vagy szükségtelen szenvedés okozva: ez az emberiség elve, mely *ultima ratio*-

²⁶ Herczeg: i. m. 209. o.

²⁷ Lieutenant Colonel Christopher M. Ford: *Autonomous Weapons and International Law*. University of South Carolina Law Review 2017/2. sz. 442. o.

²⁸ McFarland: i. m. 9. o.

²⁹ Ford: i. m. 442. o.

³⁰ McFarland: i. m. 10. o.

³¹ Ford: i. m. 441. o.

ként jelenik meg az alapelvek közt.³² A robotokat nem fogják vissza az emberi érzelmek és az együttérzés képessége, ami fontos kontrollt jelenthet a polgári személyek áldozattá válásában.³³

IV. Technológiai háttér: Fegyverrendszerek tréningezése és hibamentes működése

AZ AWS-ek definiálása után vizsgáljuk meg, hogy milyen alkotó elemei vannak egy ilyen fegyverrendszernek. Az autonóm rendszerek tervezői általában úgy ábrázolják ezeket a rendszereket, hogy azok két fő komponensből állnak: a vezérelendő gép vagy folyamat és az eszköz, amely közvetlenül szabályozza a gép vagy folyamat viselkedését (jellemzően „vezérlőnek” vagy „vezérlőrendszernek” nevezik).³⁴ Az informatikából ismert szoftver és hardver fogalmi páros jól vázolja ezt a felépítést. Amíg a „szoftver” egy MI-vel támogatott, számítástechnikai kódokból létrehozott algoritmus, mely pusztán célpontbemérő rendszer, addig a „hardver” a kivitelező, mechanikai úton hajtja végre a támadást. Az utóbbi komplex abban is, hogy az emberi beavatkozást lehetővé tevő mechanizmusok már nem lelhetőek fel benne. Tehát akkor lesz egy géppuskából autonóm fegyver, ha eltávolítjuk az elsütőbillentyűt, mely az ember számára lehetővé teszi a tüzelést, majd ezt egy szoftverrel helyettesítjük, így az algoritmus veszi át az ember helyét és szerepét.³⁵ Bár fontos megemlíteni, hogy egy fegyverrendszer működése során a kezelővel való interakció hiánya nem azt jelenti, hogy a gép viselkedését, jelen példánál maradva a géppuska lövéseit nem egy ember határozza meg, sokkal inkább azt, hogy az elvégzendő feladatot a rendszer aktiválása előtt meghatározták számára, amit a gép aztán önállóan végrehajt a csatlakoztatott vagy a géppel kommunikáló vezérlőrendszer segítségével, mely figyelni a gép működését és szükség szerint beavatkozik, utasítja annak érdekében, hogy az emberi kezelő által meghatározott viselkedést érje el, esetünkben hogy a géppuska ne adjon le értelmetlen, sorozatos lövéseket, hanem akkor tüzeljen, amikor az szükséges és a kívánt katonai célt szolgálja.³⁶

³² Kis Kelemen Bence: Drónok háborúja (1). Honvédségi Szemle 2018/1. sz. 70-82. o.

³³ Schmitt – Thurnher: i. m. 229. o.

³⁴ McFarland: i. m. 32. o.

³⁵ Schubert: i. m. 24. o.

³⁶ McFarland: i. m. 31. o.

IV.1. MI tréningezése

Darrell West és John Allen rámutat, hogy a gyorsaság és az alkalmazkodóképesség megkülönbözteti a mesterséges intelligenciára épülő rendszereket más típusú rendszerektől, ugyanis nagy mennyiségű adat felhasználásával gyorsan képesek elemezni egy helyzetet, majd ez alapján cselekedni, így különböző harci helyzeteket, célpontokat és környezeti feltételeket modelleznek. Emellett képesek a gépi tanulás (*machine learning* – ML) segítségével statisztikai összefüggéseket és mintákat találni, hogy elősegítsék az egyes döntéseket, továbbá rendkívül alkalmazkodóképesek.³⁷ Az ML a mesterséges intelligencia egyik részterülete, amely a számítógépek számára lehetővé teszi a tanulást anélkül, hogy kifejezetten programoznák őket. Az ML a mintafelismerés tanulmányozásából fejlődött ki, és azt az elképzelést vizsgálja, hogy az algoritmusok képesek adatokból tanulni és előrejelzéseket készíteni. A prediktív analitika és az ML kéz a kézben járnak, mivel a prediktív modellek jellemzően az ML algoritmusokat használják. A prediktív modellezés nagymértékben átfedésben van az ML területével.³⁸ Az ML-ben használt algoritmusok kétféle előrejelző modellt állítanak elő: osztályozási modelleket, amelyek az osztályhoz tartozást jelzik előre, és regressziós modelleket, amelyek egy számot jeleznek előre. A rendszertervező dönti el, hogy az adott alkalmazáshoz melyik típusú ML-algoritmus, az osztályozás vagy a regresszió felel meg. Például egy regressziós modell megfelelő lenne egy adott taktikai művelet sikerességének előrejelzésére, míg egy osztályozási modell használható, hogy a képen belüli célpontokat bizonyos osztályokba sorolja.³⁹ Ahhoz, hogy az ML-algoritmusok előrejelző modelleket alkothassanak, a modelleknek rendelkezniük kell olyan adatokkal, amelyekből tanulhatnak. Ezeket az adatokat általában képzési adatoknak nevezik, és ezek az adatok egy alkalmazásból idővel összegyűjtött múltbeli példákából állnak és prediktív változókat tartalmaznak a megjósolni kívánt célváltozóval együtt. A prediktor- és célváltozók közötti korreláció ismeretében egy ML-algoritmus használható egy optimalizált előrejelzési modell keresésére és meghatározására. Ahhoz azonban, hogy a jövőbeli előrejelzések pontosak legyenek, a modellnek bemutatott

³⁷ Darrell M. West – John R. Allen: *Turning Point: Policymaking in the Era of Artificial Intelligence*. Brookings Institution Press, Washington 2020. 3-5. o.

³⁸ Andrew W. Trask: *Grokking Deep Learning*. Manning Publications Co., Shelter Island, NY 2019. 11. o.

³⁹ Michael I. Jordan – Tom M. Mitchell: *Science: Machine Learning: Trends, perspectives, and prospects*. Science 2015/6245. sz. 255. o.

új adatoknak hasonló jellemzőkkel kell rendelkezniük, mint a képzési adatoknak. Ennek a tanulási folyamatnak az eredménye, amelyet képzésnek nevezünk, a prediktív modell vagy betanított modell. A képzési adatok gyűjtése az ML számára gyakran egy fárasztó szelektálási, összeállítási folyamat, amelyben a prediktív változókat kondicionálják és összekapcsolják a megfelelő kimeneti változóval, amelyet meg kívánnak jósolni. A prediktív modellek idővel betaníthatók vagy frissíthetők az új adatokra vagy értékekre való reagáláshoz, ami a modelleket pontosnak tartja, mivel a körülmények idővel potenciálisan változnak.⁴⁰ Ennek fontos eleme, mikor a rendszer „célpontokat választ és támad meg”. A „kiválasztás” fogalmát általában egy adott csoporton belüli döntésként értelmezik, míg a „megtámad” kifejezés a katonai kontextusban általában „harci cselekményben való részvételként” értendő,⁴¹ de ennél pontosabb meghatározásra szorul. Az autonóm fegyverrendszerek vonatkozásában a „megtámad” (vagy „engage”) legalább három különböző időpontra vonatkozhat: (1) amikor a rendszert aktiválják; (2) amikor a rendszer operatív módon kiválaszt egy célpontot; vagy (3) amikor a rendszer ténylegesen használ egy olyan eszközt, amelyet a kiválasztott célpont megsemmisítésére, sérülésének okozására vagy megölésére terveztek.⁴² A legtöbb szakértő a „megtámad” kifejezést elsősorban a harmadik esetre vonatkoztatja. E megközelítés szerint a rendszer több célpont közül választ és döntést hoz arról, hogy mikor és hol támadja meg a kiválasztott célpontot. Ez az értelmezés kizárja az olyan távirányítású rendszereket, amelyekben az emberi kezelő határozza meg a támadás időzítését és célpontját – például a bevezető példában is szereplő a General Atomics MQ-9 Reaper esetében.⁴³ A „célpont kiválasztása és megtámadása” kifejezés továbbá kizár minden olyan autonóm funkciót, amely nem kapcsolódik közvetlenül a célzás vagy támadás műveleteihez, mint például a navigáció.⁴⁴

⁴⁰ Jordan – Mitchell: i. m. 256. o.

⁴¹ „Engage”, Merriam Webster: Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 11th Edition. A. Merriam Webster, Springfield 2016.

⁴² Ld. U.S. Dep’t of Def., Directive 3000.09, Autonomy in Weapon Systems <https://www.esd.whs.mil/portals/54/documents/dd/issuances/dodd/300009p.pdf> (2024. 12. 04.) 14. o. (továbbiakban: DOD Directive 3000.09), Nathalie Weizmann: Autonomous Weapon Systems under International Law. Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, 2014. 6. o. Idézi: Ford: i. m. 419. o.

⁴³ Vincze Gyula: Az MQ-9-es harci drón különleges képességei. Precíziós csapásmérés minél távolabbról, minél pontosabban. Nemzetközi Haditechnikai Szemle 2022/1. sz. 33. o.

⁴⁴ Ford: i. m. 419. o.

IV.2. A feladatkiosztás

Az automatizmus és autonómia közötti különbségtétel gyakran nem egyértelmű, mivel mindkét típusú rendszer „képes célpontokat önállóan kiválasztani és megtámadni” az előre meghatározott programozás alapján, ahogy az ICRC is rámutatott.⁴⁵ Ez felveti a kérdést, hogy egy rendszer milyen fokú „szabadsággal” rendelkezhet ahhoz, hogy önálló működésűnek tekintsük, emberi beavatkozás nélkül. Az ICRC megfogalmazása szerint a különbség abban rejlik, milyen fokú „önállóságot” kap a fegyverrendszer a célpontok kiválasztásában és támadásában. Christof Heyns, az ENSZ különmegbízottja megkülönböztetést tesz a rendszer működési környezetének jellege alapján: „az automatikus rendszerek előre meghatározott, strukturált környezetben működnek, míg az autonóm rendszerek dinamikus, kevésbé kiszámítható környezetben is képesek működni.”⁴⁶ Nyilvánvaló, hogy az autonóm (emberi beavatkozás nélküli) és az automatizált (emberi beavatkozással történő) működés fogalmi összetetté válnak. Az autonóm rendszerekkel való együttműködésben az emberek többnyire felügyelői vagy együttműködői szerepet töltenek be, és a feladatok végrehajtása közben változathatják ezeket a szerepeket. Egy taxonómia például öt lehetséges szerepet sorol fel az emberek számára a robotokkal való együttműködés során: felügyelő, operátor, szerelő, társ és megfigyelő. Ezek a szerepek nem feltétlenül statikusak, ugyanis a egyes kezdeményezési reakció olyan rugalmas interakciós stratégiára utal, amelyben minden ágens azzal járulhat hozzá a feladathoz, amihez a legjobban ért, így az ember és a számítógép (vagy robot) szerepét gyakran nem határozzák meg előre, hanem a változó körülményekre reagálva tárgyalják ki. Sheridan és Verplank az autonómia 10 szintjét határozta meg az alábbi skálán a 100%-ban emberi ellenőrzéstől a 100%-ban számítógépes vezérlésig haladva:

100%-ban emberi ellenőrzés

1. Az ember végzi az egész munkát egészen addig a pontig, amíg át nem adja azt a számítógépnek a végrehajtáshoz.
2. A számítógép segíti a lehetőségek meghatározásában az embert.
3. A számítógép segít meghatározni a lehetőségeket, és javaslatot tesz egy

⁴⁵ Autonomous weapons systems technical, military, legal and humanitarian aspects 64. o.

⁴⁶ Heyns: i. m. 8. o.

- olyan lehetőségre, amelyet az embernek nem kell követnie.
4. A számítógép kiválasztja a cselekvést, melyet az ember vagy végrehajt, vagy nem.
 5. A számítógép kiválasztja a cselekvést, és végrehajtja, ha az ember jóváhagyja.
 6. A számítógép kiválasztja az akciót, és időben értesíti az embert, hogy megállíthassa azt.
 7. A számítógép elvégzi az egész munkát, és szükségszerűen elmondja az embernek, hogy mit csinált.
 8. A számítógép elvégzi a munkát, és csak akkor mondja el az embernek, hogy mit csinált, ha az ember kifejezetten kéri.
 9. A számítógép elvégzi az egész munkát, és tájékoztatja az embert arról, hogy mit csinált, viszont ő dönti el, hogy szükséges-e a tájékoztatás.
 10. A számítógép elvégzi az egész munkát, ha úgy dönt, hogy azt meg kell csinálni, majd erről akkor tájékoztatja az embert, ha úgy dönt, hogy ez szükséges.

100%-os számítógépes vezérlés⁴⁷

Az autonómiát gyakran bináris módon, „autonóm” vagy „nem autonóm” rendszerként értelmezzük, ám hasznosabb spektrumként tekinteni rá. A különböző autonómiaszintek – például „nagyfokú” és „alacsony szintű” autonóm rendszerek – megkülönböztetése bizonyos értékelési szempontokat igényel, amelyek alapján megítélhető az autonómia mértéke. Az amerikai Nemzeti Szabványügyi és Technológiai Intézet egy olyan keretrendszert dolgozott ki, amely a pilóta nélküli rendszerek autonómiáját három szempont szerint vizsgálja: az emberi közreműködéstől való függetlenség, a küldetés komplexitása és a környezet bonyolultsága.⁴⁸ Más kutatók az autonómia jellemzői között említik a kezelői interakciótól való függetlenséget, a környezethez való alkalmazkodóképességet, valamint a célok eléréséhez szükséges

⁴⁷ Defence Science Board: Task Force Report: The Role of Autonomy in DoD Systems. Office of the Secretary of Defence, Washington 2012. 23–24. o.

⁴⁸ Hui-Min Huang: Autonomy Levels for Unmanned Systems (ALFUS). National Institute of Standards and Technology. <https://www.nist.gov/system/files/documents/el/isd/ks/ALFUS-BG.pdf> (2024. 12. 04.)

eszközök adaptálásának képességét.⁴⁹ Thomas Sheridan és William Verplank az autonómia fentebb ismertetett tízfokozatú spektrumát dolgozták ki, amely lényegét tekintve a gép folyamatába való emberi beavatkozás fokát jelenti.⁵⁰ Az Egyesült Államok Védelmi Minisztériumának „Unmanned Systems Integrated Roadmap FY 2011-2036” című dokumentuma az autonómiát három kategóriában határozza meg – automatizált, félautonóm és autonóm rendszerek – az emberi részvétel mértékétől függően.⁵¹ A Center for a New American Security hasonló skálát alkalmaz, amely megkülönbözteti a félautonóm és autonóm rendszereket aszerint, hogy a célpont kiválasztásában az emberi kezelő játszik-e szerepet. A Védelmi Minisztérium értelmezése szerint a rendszer autonóm vagy félautonóm jellegét az határozza meg, hogy képes-e önállóan kiválasztani a célpontot. A DoD 3000.09 irányelve igyekszik tisztázni ezt az eltérést, kizárva az autonóm fegyverek közül azokat a rendszereket, amelyeknél a célpontokat emberi kezelő választja ki.⁵²

IV.3. Hibamentes működés biztosítása

Mivel az AWS jellege és célja, hogy kivonja az embert a harci műveleteket közvetlenül végrehajtó vagy esetleg felügyelő pozícióból, a fegyver tervezőjének vagy üzemeltetőjének azon képessége, hogy meg tudja jósolni, hogyan fog viselkedni a fegyverrendszer, ha aktiválódik, különösen nagy fontosságú.⁵³ Az autonóm fegyverrendszerek irányítása magában hordozza annak kockázatát, hogy ha az AWS hibázik, a hiba mértéke és következményei jelentősen túlszárnyalhatják egy emberi operátor hasonló hibájának mértékét és következményeit. A fegyverrendszereket tömegesen gyártják, így a hardver és a szoftver gyakorlatilag azonos és nagyszámú rendszer között oszlik meg, ebből pedig az következik, hogy a hardver- és szoftverhibák rendszerszinten jelentkezhetnek. A fegyverirányító rendszerek egyes emberi kezelői sze-

⁴⁹ Troy B. Jones – Mitch G. Leammukda: Requirements-Driven Autonomous System Test Design: Building Trusting Relationships. International Test and Evaluation Association, 2011. 1–6. o.

⁵⁰ Thomas B. Sheridan – William L. Verplank: Human And Computer Control of Undersea Teleoperators. <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA057655.pdf> (2024. 12. 04.)

⁵¹ United States of America, Department of Defense: Unmanned Systems Integrated Roadmap. FY2013-2038. <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/DOD-USRM-2013.pdf> (2024. 12. 04.)

⁵² DOD Directive 3000.09 3. o.

⁵³ McFarland: i. m. 59. o.

repeinek átvétele kapcsán nem az egyes rendszerek kockázatát, hanem az összes ilyen rendszer együttes használatából eredő összesített kockázatot kell vizsgálni.⁵⁴ Az emberek sajátos jellemzőkkel bírnak, így ugyanabban a helyzetben, még azonos kiképzés mellett is, eltérően viselkedhetnek. A hibás döntések megelőzése érdekében az AWS-ek működésébe számos biztonsági mechanizmust építenek be. Először is, a rendszer folyamatosan kalibrálódik és tesztelés alatt áll, hogy biztosítsák a pontosságát. Emellett több érzékelőrendszert és különféle adatforrásokat alkalmaznak annak érdekében, hogy a rendszer ne hozzon végzetes döntéseket egyetlen hibás szenzor vagy adat alapján. Emellett folyamatos frissítések és rendszeres újraértékelések biztosítják, hogy a rendszerek az aktuális környezeti és taktikai feltételekhez igazodjanak.⁵⁵

IV. 4. A fekete doboz mítosz

A „fekete doboz” (*black box*) kifejezés arra utal, amikor egy MI mélytanulás (*deep learning*) alapú rendszerben a döntéshozatali folyamatot nem látjuk át, ami komoly kihívást jelent a kiszámíthatóság és bizalom tekintetében.⁵⁶ Az emberi döntéshozatallal összehasonlítva, ahol a döntések logikája általában követhető és visszakövethető, az MI rendszerek döntései gyakran komplex algoritmusokon alapulnak, amelyeket még a fejlesztők sem mindig értenek. Így érthetetlen műveleteik és megmagyarázhatatlan eredményeik ellentétben állnak a gépi tanulási módszerek és a szoftverek korábbi iterációival is. Több rétegből álló, összekapcsolt csomópontok alkotják a mesterséges neurális hálózatokat, mellyel olyan eredményeket vagy osztályozásokat produkálnak, amelyek „rendkívül összetett, nem lineáris” eredményeket tükröznek, statisztikai modelleket és számtalan paramétert, amelyekből hiányzik minden észszerűség vagy megfelelő magyarázat.⁵⁷ Bár a fekete doboz mesterséges

⁵⁴ Marcus Comiter: *Attacking Artificial Intelligence: AI's Security Vulnerability and what Policy-makers Can Do about it*. Belfer Center for Science and International Affairs, Cambridge 2019. 12–13. o.

⁵⁵ C. Anthony Pfaff – Christopher J. Lowrance – Bre M. Washburn – Brett A. Carey: *Trusting AI: Integrating Artificial Intelligence into the Army's Professional Expert Knowledge*. USAWC Press, Carlisle Barracks 2023. 13. o.

⁵⁶ Ellen Glover: *What Is Black Box AI? Artificial intelligence often makes decisions we don't understand*. BuiltIn. <https://builtin.com/articles/black-box-ai> (2024. 12. 04.)

⁵⁷ Pfaff – Lowrance – Washburn – Carey: i. m. 14. o.

intelligenciamodellek pontosságukról ismertek, mégis képesek tévedni. A fejlesztők számára kihívást jelenthet a hibák kijavítása, mivel a modellek belső működése nem hozzáférhető, ami megnehezíti az algoritmusok és a képzési adatok hibáinak vagy torzításainak azonosítását és kijavítását. Ezeket a modelleket kihívás tesztelni is, mivel nehéz meghatározni, hogy pontosan hogyan fognak viselkedni különböző helyzetekben vagy különböző körülmények között. Az autonóm fegyverrendszerek kiszámíthatóságának és érthetőségének biztosítása érdekében a szakértők hangsúlyozzák a transzparens, „magyarázható MI” (*explainable AI*) fejlesztésének fontosságát, amely segíthet abban, hogy az ilyen rendszerek jobban ellenőrizhetők legyenek, és hogy a katonai felhasználásban nagyobb megbízhatóságot biztosítsanak a rendszerek működésében.⁵⁸

V. Állami gyakorlat

Az állami gyakorlat elemzéséhez az Amerikai Egyesült Államokat és az Egyesült Királyságot választottam, mivel mindkét ország kulcsfontosságú szerepet tölt be a mesterséges intelligencia és az autonóm fegyverrendszerek szabályozásában. Az USA a technológiai innováció globális központjaként és az első szabályozás megalkotójaként határozta meg a nemzetközi diskurzust. Az Egyesült Királyság Európa egyik legnagyobb MI-fejlesztőjeként és felhasználójaként, valamint az európai politikai és szabályozási tér meghatározó szereplőjeként állít példát a regionális szintű megközelítések megértéséhez.

Az Egyesült Királyság autonóm fegyverrendszerekre vonatkozó szabályozása 2018-ban született meg, amikor a brit védelmi minisztérium kiadta a „Joint Doctrine Note (JDN) 1/18” című dokumentumot. Ez a dokumentum a mesterséges intelligencia katonai alkalmazásának etikai és jogi kereteit határozza meg. A cél az autonóm rendszerek biztonságos fejlesztésének irányítása, valamint az emberi felügyelet fenntartása a döntéshozatali folyamatokban. A szabályozás szerint az autonóm fegyverek használatát csak olyan módon szabad engedélyezni, ahol biztosított az emberi beavatkozás lehetősége a humanitárius nemzetközi jog tiszteletben tartása érdekében. A brit irányelv különösen hangsúlyozza, hogy az autonóm rendszerek önállóan nem

⁵⁸ Arthur Holland Michel: *The Black Box, Unlocked. Predictability and Understandability in Military AI*. Belfer Center for Science and International Affairs, Geneva 2020. 21-23. o.

hozhatnak halálos döntéseket, és mindig szükség van emberi kontrollra az élet-halál kérdésekben. Ez a „*human-in-the-loop*” elv biztosítja, hogy a fegyveres konfliktusok során az etikai és jogi felelősség az emberi kezelőkön maradjon, azt ne ruházzák át teljesen a mesterséges intelligenciára. A dokumentum célja továbbá az autonóm rendszerek átláthatóságának és megérthetőségének növelése, hogy az MI alkalmazása során a felelősség kérdése egyértelmű maradjon.⁵⁹ Továbbá 2022 júniusában a védelmi AI-stratégia mentén az állam kiadta a mesterséges intelligencia ambiciózus, biztonságos és felelősségteljes felhasználásáról szóló iránymutatásait.⁶⁰ Fontos megjegyezni, hogy az Egyesült Királyság nem támogatja az autonóm fegyverrendszerekről szóló nemzetközi tárgyalásokat.⁶¹

Amikor 2012. november 21-én kiadták az autonóm fegyverekről szóló DoD-irányelvet, az Egyesült Államok volt az első ország, amely ilyen részletesen szabályozta az autonóm fegyvereket. Az idő múlásával több ország kialakította saját álláspontját, és sok ország fejezte ki érdeklődését egy olyan új szerződés elfogadása iránt, amely megtiltja az olyan autonóm fegyverrendszereket, amelyek értelmes emberi ellenőrzés nélkül működnek.⁶² A fegyverrendszerek autonómiájáról szóló DoD által 2023. január 25-én kiadott új 3000.09-es irányelv biztosítja az autonóm fegyverrendszerek fejlesztését, tesztelését, beszerzését, bevetését és használatát. Az új irányelv sokban felülvizsgálja a korábbi, viszont nem módosítja azt számottevően. A 2023-as irányelv legfeljebb 10 évig érvényes, ahogy a 2012-es irányelv is.⁶³

Miben tér el tehát a két irányelv egymástól? A 2023-as irányelv átveszi a koráb-

⁵⁹ Joint Doctrine Note 1-18, Strategy. Washington D.C. https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/jdn_jg/jdn1_18.pdf (2024. 12. 05.)

⁶⁰ Anna Nadibaidze: 'Responsible AI' in the Military Domain: Implications for Regulation. *Opinio Juris*. <https://opiniojuris.org/2023/03/31/responsible-ai-in-the-military-domain-implications-for-regulation/> (2024. 12. 05.)

⁶¹ Overview of submissions to the United Nations Secretary-General pursuant to Resolution 78/241 on lethal autonomous weapons systems. Summary Report. <https://automatedresearch.org/wp-content/uploads/2024/08/Overview-of-Submissions-UNSG-report-on-autonomous-weapons-FINAL-.pdf> (2024. 12. 05.) 27. o. (továbbiakban: Overview of submissions)

⁶² Background Briefing: Review of the 2023 US Policy on Autonomy in Weapons Systems. February 2023. Human Rights Watch and IHRC, Harvard 2023. 2. o.

⁶³ Ez volt a helyzet a 2012-es irányelv esetében is, amelyet 2017-ben újabb öt évre érdemi változtatás nélkül újra kiadtak. A DoD 5025.01 irányelv előírja, hogy a minisztérium minden irányelvet a közzétételétől számított 10 éven belül aktualizálni kell vagy hatályon kívül kell helyezni.

bi szerkezetét és tartalmi elemeit, például tervezési korlátozásokat és felülvizsgálati követelményeket, ám ezzel sok hiányosságot is áttemel, így példának okáért továbbra is mentességet biztosít bizonyos autonóm fegyverrendszerek fejlesztése és bevetése előtti vezetői felülvizsgálatok alól (sürgős katonai szükség esetén), illetve nem tisztáz bizonyos kulcsfogalmakat.⁶⁴ Továbbá az eredeti irányelvhez hasonlóan a 2023-as irányelv is csak a Védelmi Minisztériumra vonatkozik, így még mindig nincs az USA egész kormányzatára kiterjedő politika, amely az autonóm fegyverrendszereket és azok bűnüldözésben, határellenőrzésben és más, fegyveres konfliktusokon kívüli körülmények között történő alkalmazását szabályozná. A 2023-as irányelv például nem vonatkozik a Központi Hírszerző Ügynökségre (CIA) sem, amely aktív szerepet játszott a fegyveres drónok alkalmazásában. meg. Az Egyesült Államok megismétli, hogy jelenleg nem támogatja az autonómfegyverekről szóló új jogi eszközről szóló tárgyalásokat, mivel „nem hiszi, hogy az idő megfelelő lenne egy ilyen törekvésre”.⁶⁵ Az Egyesült Államok úttörő szerepet játszott a katonai AI-használatra vonatkozó etikai elvek kidolgozásában, amelyeket a Védelmi Innovációs Tanács (DiB) 2019 októberében dolgozott ki, és amelyeket a Pentagon nem sokkal később elfogadott. Ide tartozik az Egyesült Államok védelmi minisztériumának „A mesterséges intelligencia etikai alapelvei” (2020), a „Felelős mesterséges intelligencia stratégia és végrehajtási útvonala” (2022), valamint a közelmúltban az Egyesült Államok politikai nyilatkozata a mesterséges intelligencia és az autonómia felelős katonai felhasználásáról (2023).⁶⁶

VI. De lege ferenda

A fentiek alapján látható, hogy az autonóm fegyverrendszerek jelenlegi szabályozása és gyakorlati alkalmazása olyan bizonytalan jogi helyzeteket teremt, amelyek a felelősség megállapítását rendkívül nehézé teszik. Ez különösen igaz olyan esetekben, amikor az autonóm rendszer működése okán háborús bűncselekmény történik. A helyzetet tovább bonyolítja az autonómia mértéke, amely közvetlen hatással van az ok-okozati összefüggések és a felelősség vizsgálatára. A Római Statútum alapján a

⁶⁴ Ld. Review of the 2012 US Policy on Autonomy in Weapons Systems. Human Rights Watch. <https://www.hrw.org/news/2013/04/15/review-2012-us-policy-autonomy-weapons-systems> (2024. 12. 05.)

⁶⁵ Overview of submissions 55. o.

⁶⁶ Nadibaidze: i. m.

„szándékos emberölés” háborús bűncselekményéért való felelősség megállapítása az *actus reus* és a *mens rea* elemeinek vizsgálatát igényli. A Statútum 25. cikke meghatározza, hogy egy egyén bűnössége akkor állapítható meg, ha „közvetlenül elköveti” vagy más módon hozzájárul egy bűncselekményhez. Ez az elkövetett cselekmény objektív oldalát, azaz a bűncselekmény megvalósulását jelenti. A 30. cikk („Szándék és tudatosság”) kimondja, hogy a bíróság csak akkor állapítja meg a felelősséget, ha a bűncselekmény az egyén szándékos és tudatos magatartásának következménye, melynek két eleme van: a szándék, vagyis az elkövető célja a cselekmény végrehajtása vagy annak eredményének előidézése, illetve a tudatosság, vagyis az elkövető tudata, hogy cselekménye bizonyos következményekkel jár, melyet elfogad.⁶⁷ Ha azonban egy bizonyos fokú autonómiával rendelkező gép követi el a szándékos emberölést, akkor joggal merülhet fel a kérdés, hogy a rendszert aktiváló – de azt nem irányító – kezelő közvetlenül követte-e el a bűncselekményt. A bűncselekmény *actus reus* feltétele, hogy az „*elkövető egy vagy több személyt megölt*”.⁶⁸ A Római Statútum kifejti, hogy „[a] „*megölt*” kifejezés felcserélhető a „*halált okozott*” kifejezéssel.”⁶⁹ Az autonóm fegyverrendszer által mutatott autonómia mértéke diktálná, hogy a rendszert aktiváló személyről elmondható-e, hogy az áldozat halálát okozta.

Ahol alacsony az autonómia szintje, ott nyilvánvaló az ok-okozati összefüggés a halál és az aktiválás között. Például egy operátor aktivál egy rakétát, amely tíz másodperccel később megsemmisít egy polgári utasszállító gépet. Elmondható, hogy az operátor okozta a repülőgépen tartózkodó civilek halálát. Az ok-okozati összefüggés bizonyítása a teljesen autonóm rendszer esetében kihívást jelenthet, ugyanis nem csupán az aktiválást végrehajtó személy szerepe, hanem a rendszer tervezésének, programozásának és működési hibáinak is kulcsfontosságú szerepe van. Vegyünk egy hipotetikus AWS-t, amelyet ellenséges repülőgépek célba vételére terveztek. Ha a rendszert januárban aktiválják és áprilisban megtámad egy polgári repülőgépet, akkor az a személy, aki januárban aktiválta a rendszert, okozta a civil haláleseteket áprilisban? Ha az AWS-t úgy programozták, hogy lelője az első polgári utasszállító repülőgépet, amellyel találkozik, akkor igen. Ha az AWS több célpont közül választotta

⁶⁷ Római Statútum 25. cikk (3) bekezdés a) pont, 30. cikk (1) bekezdés

⁶⁸ Elements of Crimes. International Criminal Court, Hague 2023. 9. o.

⁶⁹ Elements of Crimes 9. o. 31. lábjegyzetpont (a magyarázó megjegyzésben kifejtve, hogy az elemek szerkezete a Római Statútum megfelelő cikkeinek szerkezetét tükrözi)

ki a polgári utasszállítót, akkor ez a rendszer programozásának kérdése. A rendszer képes volt-e különbséget tenni katonai és polgári célpontok között? Ha igen, mennyire volt pontos a szoftver? A parancsnok tisztában volt-e a rendszer korlátaival? Ugyanabban a környezetben tesztelték-e a rendszert, amelyben azt használták?⁷⁰

Úgy vélem, a kialakuló kétres jogi helyzet megalapozza az autonóm fegyverrendszerek felvételét a Római Statútum 8. cikkébe a tiltott fegyverek közé, hasonlóan a vegyi és biológiai fegyverekhez. A Római Statútum 8. cikkének kiegészítésével és egy nemzetközi szerződéssel az autonóm fegyverrendszerek alkalmazása önmagában is háborús bűncselekménynek minősülne, mely nemcsak jogi értelemben tisztázná a felelősség kérdését, hanem biztosítaná, hogy a nemzetközi közösség határozottan fellépjen az ilyen rendszerek használata ellen, elősegítve ezzel az ártatlan emberi életek védelmét. Az autonóm fegyverek tilalma egyértelmű keretet biztosítana a technológiai fejlődés számára, miközben megerősítené a humanitárius nemzetközi jog alapelveinek érvényesülését. Záró gondolatként a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának álláspontját idézem: „*a mesterséges intelligenciának olyan eszköznek kell maradnia, amelyet az emberi szereplők szolgálatára, az emberi döntéshozatal kiegészítésére és javítására kell használni, nem pedig a helyettesítésére.*”⁷¹

⁷⁰ Ford: i. m. 462. o.

⁷¹ Elke Schwarz: AI and Machine Learning Symposium: Humanity-Centric AI for Armed Conflict—A Contradiction in Terms? *Opinio Juris*. <https://opiniojuris.org/2020/04/30/ai-and-machine-learning-symposium-humanity-centric-ai-for-armed-conflict-a-contradiction-in-terms/> (2024. 12. 05.)

Rózsa Csongor Ernő

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ alelnöke, Bűnügyi Tagozatának Tagozatvezetője

A mentelmi jog angol történetisége

„Mínthogy látom a madaraim mind elrepültek, elvárom tőled,
hogy küldd őket hozzám, amint visszatérnek. Biztosíthatlak
róla azonban, mivel ez egy király szava, nem áll szándékomban
erőszakot alkalmazni, jogszerű és tisztességes eljárásban lesz részük,
miképp sosem kívántam másként.”

(I. Károly, Anglia királya 1642. január 4-én)

I. Alapvetés

A mentelmi jog a mai parlamentarizmus egy fontos privilégiuma, ami óvja a parlamentet magát a külső behatásoktól, ezáltal garantálja annak függetlenségét. Lényegét tekintve egy képviselőkön koncentrálódó immunitás, mentesség, ami megakadályozza a végrehajtás és az igazságszolgáltatás részvételét a parlament munkáját illető ügyekben, így az államhatalmi ágak elválasztását szolgálja.¹ A vélemények megoszlanak a létezését illetően, szükséges-e, avagy már meghaladott, nem megfelelően működő intézményről van szó,² elvégre kivételt képez az általános jogegyenlőség és a tisztességes eljáráshoz való jog alól.³ A tanulmányom során történeti kontextusban vizsgálom a mentelmi jogot és annak kialakulását, ugyanis véleményem szerint a létezésének oka feltárható ezáltal és megérthetővé válik a lényege.

¹ Drinóczi Tímea – Petrétei József: A képviselői mentelmi jogról de lege ferenda. Jogtudományi Közlöny 2002/6. sz. 257. o.

² Drinóczi – Petrétei: i. m. 266. o.

³ Polt Péter: A mentelmi jog definíciós kérdései és típusai. Jog-Állam-Politika 2011/Különszám. 28. o.

A mentelmi jog alapvetően egy kétarcú intézmény: felelőtlenségből (felelősségmentesség, immunitás) és sérthetlenségből (inviolabilitás) áll.⁴ Ezek a kontinentális mentelmi jog esetében együtt járnak, nem függetlenek egymástól. Különbőség a kettő között, hogy a felelőtlenség abszolút érvényű, a védett jogok tekintetében felelősségre nem vonható a képviselő, a sérthetlenség azonban relatív hatályú: a képviselő mandátumának megszűnése után az felelősségre vonhatóvá válik az esetleges bűncselekmények elkövetéséért.⁵

A felelőtlenség lényege a szólásszabadság védelme, az, hogy a képviselő a parlamenten belüli véleménynyilvánításáért, szavazatáért, nézetei miatt nem vonható felelősségre, ekképp biztosítva a félelemmentes munkavégzést.⁶ A mai felfogás szerint a legfőbb törvényhozó szerv csak akkor tudja megfelelően ellátni a munkáját, ha abban nem akadályozzák, a képviselőket nem teszik ki külső nyomásnak,⁷ más hatalmi ág beavatkozásának, így függetlenül, szabadon és korlátozás nélkül tevékenykednek.⁸

A sérthetlenség alapja a parlamenti jelenlét biztosítása.⁹ Ha egy képviselőt büntetőeljárás alá vonnak, bizonyos eljárási cselekmények, illetőleg kényszerintézkedések miatt nem képes feladatát akadálytalanul és nehézségek nélkül végezni, ezért szükséges a biztosítása annak, hogy mandátuma alatt e privilégium megillessze őt.

A két oldala a mentelmi jognak már jól láthatóan büntető eljárásjogi, illetőleg anyagi jogi akadályt jelent. A sérthetlenség, mint relatív hatályú mentesség nem ad lehetőséget büntetőeljárás megindítására a mandátum ideje alatt (utána azonban az elévülési idő szünetelése miatt arra bármikor lehetősége van a hatóságoknak), a felelőtlenség pedig mint jogellenességet kizáró ok állít akadályt a bűncselekmény

⁴ Sólyom Péter: A parlamenti mentelmi jog és az emberi jogok. *Közjogi Szemle* 2017/3. sz. 2. o.

⁵ *Polt*: i. m. 27-28. o.

⁶ *Polt*: i. m. 28. o.

⁷ Simon Wigley: Parliamentary Immunity: Protecting Democracy or Protecting Corruption? *The Journal of Political Philosophy* 2003/1. sz. 31-32. o.

⁸ European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission) Report on the scope and lifting of parliamentary immunities. Adopted by the Venice Commission at its 98th plenary session. Venice, 2014. 8. o.

⁹ *Drinóczi – Petrétei*: i. m. 258. o.

megállapítását tekintve.¹⁰ Hozzáteszem azonban, hogy kifejezetten a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (továbbiakban: Btk.) bár szabályozza a bűntethetőséget kizáró okokat, a mentelmi jogról nem tesz említést. Ettől függetlenül a mentelmi jog felosztása eljárási és anyagi akadályokra helyénvaló, miként a sérthetlenség esetén az eljárás felfüggesztése, felelősségmentesség esetén a megszüntetése iránt szükséges intézkedni.¹¹

A mentelmi jogról egyebekben lemondani nem lehetséges, mert bár a képviselőknél koncentrálódik, a privilégium jogosultja a parlament maga, ezért egyedül a törvényhozó szerv hozhat döntést a mentelmi jog felfüggesztéséről (szabálysértési eljárás esetén lehetősége van a képviselőnek lemondani róla).¹² Véleményem szerint ez ellentmondásos, ugyanis a képviselők gyakran úgy cselekszenek, mintha sajátjuk lenne ez a jog, ezt személyes kiváltságukként értékelik.¹³ Az eredeti jellege így a mentelmi jognak, a parlament, mint egész függetlenségének a biztosítása kiüresedik.

Dolgozatom során ezt az eredeti jelleget keresem a mentelmi jog angol változatának kialakulása során. Reményeim szerint ezáltal érzékelhetővé válik majd ennek a jogintézménynek az esszenciája és valódi jellege, illetőleg, hogy manapság szükség lehet-e még rá.

II. Abszolutizmus

Tanulmányomban szükséges visszarepülni az időben több száz évvel ezelőltre, kezdésnek az abszolutizmus korába.

Az abszolutizmus megalapozója Thomas Hobbes filozófus „Leviatán” című munkája. A dolgok lényege, hogy az emberek a szabad, természeti állapotukból a védelmük érdekében közösségre lépnek. Ennek a közösségnek a lényege, hogy az

¹⁰ Polt: i. m. 28. o.

¹¹ Tóth Áron László: A bírák mentelmi jogával kapcsolatos büntetőjogi és jogállási kérdések. *Iustum Aequum Salutare* 2017/3. sz. 246-247. o.

¹² Szente Zoltán: A képviselői mentelmi jog dogmatikája a magyar alkotmányjogban *Jogtudományi Közlöny* 2008/1. sz. 23. o.

¹³ Tóth Károly: A képviselői mentelmi jog néhány aktuális problémája. 89. o. In: *Előadások és publikációk a mentelmi jog tárgyköréből* (szerk. Karsai József). Országgyűlés Hivatala, Budapest 2006.

egyén a saját jogait ruházza rá a mesterségesen létrehozott államra, ami így védelmébe veszi őt: létrejön a Leviatán, aminek birtokosa az uralkodó egy személyben, a közösséget pedig alattvalói alkotják. Ebben az államban az uralkodó a szuverén, minden jog birtokosa, minden és mindenki neki van alárendelve, ő pedig csak és kizárólag Istennek tartozik felelősséggel. Hobbes szerint az abszolút hatalom megelőbb a társadalomra nézve, mint a hatalom hiánya.¹⁴

Ezen elméleten alapulva uralkodtak Franciaország királyai gyakorlatilag a XVI. századtól 1789-ig,¹⁵ valamint a Tudorok Angliában szintén a XVI. század során (igaz, ők azért óvatosabbak voltak a parlamenttel szemben a hosszú hagyományokra tekintettel).¹⁶

Ennek a hatalmi berendezkedésnek a lényege a fent felvázolt abszolutista uralkodó, a szuverén, aki egyszemélyben testesíti meg az államot (*L'État c'est moi*). Nincs szüksége más hatalmi tényezőre maga mellett, a parlamentet (rendi gyűlést) nem szükséges összehívnia, mindhárom államhatalmi ág az ő kezében összpontosul, a hadsereg és a bürokrácia az ő szolgálatában állva biztosítja hatalomgyakorlását.¹⁷ A szuverén döntő befolyást gyakorol alattvalóinak életébe, privilégiumokat oszt a hűségért cserébe, prerogatívái alapján kormányoz, minthogy a koronáját egyedül csakis Istentől kapta.¹⁸

Az abszolutista rendszernek azonban van árnyoldala is: a szuverén előjogokkal ajándékozta meg kiváltságosait, másokat pedig kizárt e körből, a társadalomban bekövetkező változások ezt azonban tarthatatlanná tették. A gazdasági fejlődéssel, gyarmatosítással járó változások következtében feltörték bizonyos néprétegek, akik szeletet kívántak maguknak e jogokból.¹⁹ A társadalom irányítása annak bevonása nélkül történt, a hadsereg és a bürokrácia pedig óriási összegeket emésztett fel, amit

¹⁴ Mezey Barna – Sente Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet*. Osiris Kiadó, Budapest 2003. 172. o.

¹⁵ *Kajtár István – Herger Csabáné: Egyetemes állam- és jogtörténet*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2013. 214-216. o.

¹⁶ *Kajtár – Herger*: i. m. 166-167. o.

¹⁷ Mezey – Sente: i. m. 173. o.

¹⁸ *Kajtár – Herger*: i. m. 214-215. o.

¹⁹ Sági András Tamás: *Az angol parlamentarizmus története a 17. században*. *Acta Humana* 2017/2. sz. 63. o.

tovább tetézett az alapvetően fényűző uralkodói életmód.²⁰ A magas szintű centralizáció erőskezdő, kompetens uralkodót feltételez, és ameddig a Napkirály erre képes volt, utódai már kevésbé és mivel az abszolutizmus a szuverén köré épül, ez idővel aláássa az államának működését.²¹ Véleményem szerint további feltétel a lojális elemek megléte is. A király az adományozott privilégiumai árán tartja fenn valójában a hatalmát (a hadseregen és a bürokrácián túl), de ha megsérti hűségeseit, hamar kiesik a kegyükből (ahogy az I. Károly esetében történt is).

Témánk szempontjából azért fontos az abszolutista rendszer felvázolása, mert a parlament (vagy a rendi gyűlés) előtte már korábban is létezett és félretett intézmény volt az államon belül, a fokozódó feszültség azonban elkerülhetetlenné tette a konfrontálódást. Ennek következtében a XVII. és a XVIII. században Angliában és Franciaországban is forradalom robbant ki, ami végső soron eldöntötte a szuverenitás kérdését is és elhozta a parlament „uralkodását”. Ennek az ellentétnek a végeredménye pedig az abszolutizmus bukása, a szuverén kivégzése, a parlamentarizmus kialakulása és privilégiumainak megerősödése, aminek sarkalatos pontja a mentelmi jog is.

III. Történetiség

III.1. Kezdetektől a Mintaparlamentig

Anglia esetében a parlament létezése hosszú évszázados hagyományokra nyúlik vissza. Ebben a részfejezetben röviden felvázolom az angol parlament kialakulását.

Az angol Parlament a Királyi Tanácsból (*Great Council, curia regis*) alakult ki a XIII. században. Történetének kezdete, hogy III. Henrik elhibázott külpolitikája miatt az ország a csőd szélére került, az elégedetlenség miatt pedig a tanácsba meghívott urak fegyveresen jelentek meg. Az „Örjögő Parlamentnek” nevezett tanácskozás végeredménye az oxfordi provízióknak nevezett határozatok, amikkel a bárók részt vehettek a tényleges kormányzati tevékenység ellenőrzésében. Simon de Monfort báró, hogy a királyi hatalom ellenében komolyabban képes legyen fellépni, a *Great Council* tanácskozásaira két-két grófságból származó lovag mellett már két-két

²⁰ *Kajtár – Herger*: i. m. 216. o.

²¹ *Kajtár – Herger*: i. m. 215. o.

városi polgárt is meghívott. A Parlament első valódi megjelenése azonban 1295-re tehető, amikor a rendi gyűlésből kétkamarás testület alakul ki: A Lordok Háza (*House of Lords*, „Felsőház”) tagjai a korábban a *Great Councilban* helyet kapó nemesek és főpapok, míg a Közrendűek Házát (*House of Commons*, „Alsóház”) a városok követői képezték.²²

Néhány kutató szerint lehetséges, hogy az angolszász *Witenagemót* (bölcsek gyűlése) is a Parlament elődjének számít. A probléma ezzel az, hogy a *Great Council* bár valóban a *witanból* alakult ki, a két tanács teljesen más hatáskörökkel és feladatokkal volt felruházva. Az angolszász királyok olykor erősen kötve voltak a *witan* döntéseiseihez, ugyanis csak velük alkothattak új jogot,²³ a *Great Council* esetében a normann királyok azonban nincsenek kényszerítve *de jure* a tanáccsal való közös munkára.²⁴ A király kikérheti tanácsadóinak véleményét, azt azonban nem köteles figyelembe is venni. A későbbi Mintaparlament azonban már hatalmi tényezőnek minősül.

Az, hogy a *witan* a Parlament elődje abból az elképzelésből alakult ki, hogy a kutatók túlmisztifikálták a germán szabadságot és kvázi népképviselőtinek fogták fel a *witant*.²⁵ A *witannak* nem volt állandó tagsága, összetétele mindig az aktuális ügytől függött és a király meghívása alapján vettek részt rajta a különböző *ealdormanok*, *thegnek*, érsekek, püspökök, alacsonyabb rangú papok.²⁶ Ez egy arisztokratikus gyűlés volt. Korábbi kutatásaim eredményeként Richard Abelsel értek egyet, miszerint a *witan* nem egy testület, hanem inkább egy funkció.²⁷ Ennek függvényében a király „bölcsembereivel” bárhol, bármikor – ha különleges ügyről van szó – „*witant* ülhet”, tanácskozhat, jogot alkothat és ezzel különös hatalommal ruházza fel a testületet.²⁸

²² *Kajtár – Herger*: i. m. 165. o.

²³ Bryce Dale *Lyon*: A constitutional and legal history of medieval England. Harper, New York 1960. 47-51. o.

²⁴ Sascha Hardt: Parliamentary Immunity. A Comprehensive Study of the Systems of Parliamentary Immunity of the United Kingdom, France, and the Netherlands in a European Context. Doktori Értekezés. Maastricht University, Maastricht 2013. 59-60. o.

²⁵ *Lyon*: i. m. 46-47. o.

²⁶ *Lyon*: i. m. 46. o.

²⁷ Richard Abels: Alfred the Great. War, Kingship and Culture in Anglo-Saxon England. Routledge, London 1998. 261. o.

²⁸ Rózsa Csongor Ernő: Az angolszász király. Hatalmi berendezkedés és hatalomgyakorlás a

Valóban furcsa, hogy a *Great Council* a *witan* utódja és ennek ellenére a *witan* mégsem a *Parlament* elődje, de ez ténylegesen a különböző jogosítványokban és hatáskörökben keresendő.

A Mintaparlamentnek egyebekben igen széles jogkör adatott meg: törvényeket hozott, adókat szavazott meg az uralkodónak, bíraskodott kiemelt ügyekben, véleményezte a diplomáciai kérdéseket. A vége az egésznek az lett, hogy ezt a Mintaparlamentből később kialakuló *Parlamentet* később az abszolutizmus alatt sem tudták az angol királyok teljesen félretenni a korábban nekik adott jogoknak köszönhetően, amit a *Parlament* tradicionálisan saját magának tekintett.²⁹

III.2. Angol abszolutizmus

Az angol abszolutizmus rövid és óvatos a kezdetek kezdetén. A Tudor-dinasztia idején (VII. Henrik, VIII. Henrik, VI. Eduárd, Véres Mária, I. Erzsébet) a szuverén a parlamenttel egyetértésben kormányoz, a vezető elit (a hűséges elem) részvételével megfelelő konszenzus alakul ki.³⁰ Ameddig ez a konszenzus fennáll a két hatalmi tényező mellett (szuverén – elit) az abszolutizmus fenntartható. Amint azonban az uralkodó megpróbálja félretenni a parlamentet ellentétet szül.

A Szűz Királynőt követő Stuart-házi I. Jakab és fia, I. Károly, mint elődjei, a parlamentet csak szükség esetén hívták össze, királyi felségjogaik alapján kormányoztak. A korábbi rendszer a feltörő rétegek miatt tarthatatlanná vált.³¹ A probléma a bizalomvesztésben keresendő azonban. Amíg I. Erzsébet tengeri nagyhatalommá tette Angliát a spanyol Nagy Armada legyőzésével, erre utódai nem voltak képesek és a hit a szuverénben megrendült: az anglikán egyházú Anglia nem vette jó néven a katolikus külpolitikát és a puritánok üldözését.³² További probléma volt a parlament nyílt háttérbe szorítása, az ügyek király körüli testületek általi intézése, ami a Titkos Tanács (*Privy Council*), Felsőtanács (*High Commission*) és a Csillagkamara³³

kora középkori Angliában. TDK dolgozat. Pécsi Tudományegyetem, Pécs 2024. 32. o.

²⁹ *Kajtár – Herger*: i. m. 165-166. o.

³⁰ *Kajtár – Herger*: i. m. 166-167. o.

³¹ *Mezey – Szente*: i. m. 207. o.

³² *Kajtár – Herger*: i. m. 167. o.

³³ „A gyűlésterem boltozata csillagokkal volt díszítve, s innét vette nevét; e csillagok azonban nem

(*Star Chamber*) által valósult meg. A Titkos Tanács létszáma I. Jakab idejében négyszeresére nőtt, aminek lényege a központosításban fogható meg,³⁴ a Csillagkamara és a Felsőtanács, mint különbíróóságok pedig a parlamenti ellenzék „vesztőhelyévé” váltak: a király az alsóházi képviselők, ellenzékiek, vele egyet nem értők perbefogására és elítélésére létrehozott szervek voltak.³⁵

I. Jakab és fia, I. Károly ugyanúgy kormányzott: a parlament félretételével és önkényes adók kivetésével. Adót csak a Parlament vehet ki, ezért a király olyan adók kivetésére kényszerült, amihez nem kellett a parlament hozzájárulása. I. Károly például visszahozta az ún. hajópénzt, amit 1639-től az egész országra kivetett. A probléma ezzel az volt, hogy ezt anno háború idején vetették ki és csak a parlamenti településeket érintette, az általános kivetés azonban azt rendes adóvá emelte. John Hampden ellenzéki politikust pedig, aki ellenezte ezen adó kivetését perbe fogták és elítélték, miszerint a Parlament semmilyen törvénye „*sem köti a királyt az alattvalói, azok személye és javai fölötti rendelkezést illetően.*”³⁶

A király továbbá erődadót vetett ki, kegyenceivel kormányzott, a parlamentet csak szükség esetén hívta össze, jelesül, ha új adó megszavazására tett kísérletet a fényűző élete miatt.³⁷ Az egész végén mikor a parlament nem szavazta meg az új adót, a király azt feloszlatta és az alsóház több tagját bebörtönöztette.³⁸

A tárgyalt időszakban a Parlament ritkán és rövid ideig ülésezett csak (1607 és 1610, 1614 és 1621, illetve 1629 és 1640 között például egyáltalán nem), a reformokat pedig az Alsóház, a *House of Commons* próbálta elérni, miként a Felsőház, a *House of Lords* jellegéből adódóan inkább királypárti volt.³⁹ A királyt olykor lehetőség volt sarokba szorítani és követeléseket megfogalmazni az irányába a megajánlott adókért cserébe. Így történhetett, hogy 1604-ben kizárólagos jogot kapott a választási viták

a szabadság és igazság fényét sugározták ki, hanem vészt jelentő üstökösök voltak mindazokra nézve, kiket a fejedelmi önkény s a pártszenvédély üldözöbe vett.” Csillagkamara. Arcanum. Csillagkamara | A Pallas nagy lexikona | Kézikönyvtár. (2024. 12. 04.)

³⁴ Ságghi: i. m. 63. o.

³⁵ Mezey – Szente: i. m. 207-208. o.

³⁶ Mezey – Szente: i. m. 208. o.

³⁷ Ságghi: i. m. 64. o.; *Kajtár – Herger*: i. m. 167. o.

³⁸ Mezey – Szente: i. m. 209. o.

³⁹ Uo.

tekintetében, valamint kizárólagos bíraskodási jogkört a *House of Commons* tagjainak büntetőügyeiben (kivéve a hazaárulást és a béketörést). A Parlament így az őt sokáig tradicionális alapon megillető jogosítványait, ami régen királyi kegy volt, most már örökölt jogának tekintette.⁴⁰ Ami esetünkben érdekes, az a kizárólagos bírói jogkör, ugyanis ez nem más, mint a mentelmi jog egy szelete.

A sorozatos összetűzések ismét eredményre vezettek 1628-ban: ez volt a *Petition of Rights* (Jogok Kérvénye), amelyben a Parlament kiharcolta, hogy senkit nem lehessen letartóztatni pusztán királyi parancson alapulva törvényes vád nélkül, és hogy a király alattvalói csak a Parlament által jóváhagyott terheket kötelesek viselni.⁴¹ Előbbire azért volt szükség, mert a király rendszeresen bebörtönözte ellenzékét és annak vezetőit, ahogy az az Öt Lovag (*Five Knights*) esetében történt is egy évvel a *Petition of Rights* kiadása előtt. A letartóztatás oka egyéltelmű volt, bár nem elégséges: az „külön királyi parancsra” történt, ezzel azonban súlyosan megsértette a személyes szabadsághoz fűződő nemesi privilégiumot.⁴²

A király végül 1641-re minden társadalmi réteget megsértett, akik így elfordultak tőle. A Parlament nyílt abszolutista törekvéseket vélt felfedezni tevékenységében, a nemesség előjogait féltette, a skótok és az írek autonómiájukat védelmezve szálltak vele szembe, a protestánsok pedig rosszul viselték a katolikus külpolitikát.⁴³ A lojális elemek megszűnésével pedig az abszolutizmusa fenntarthatatlanná vált.

A *Petition of Rights* kiadása óta nem ült össze a Parlament, azonban a skót háború és a gazdasági válság ezt elkerülhetetlenné tette, aminek következtében 1640-ben a király összehívta félretett testületét. A „Rövid Parlament” azonban csak három hétig ülésezhetett, ugyanis a királlyal szembeszállva nem új adókat szavaztak meg, hanem követeléseket nyújtottak be a király felé: John Pym szerint a skót háború kevésbé olyan veszélyes, mint a szabadságjogok megsértése, és ezek orvoslását kérte. A király ezt követően feloszlatta a Parlamentet és ismét letartóztatta az ellenzék vezetőit.⁴⁴

⁴⁰ Mezey – Szente: i. m. 209-210. o.

⁴¹ Kajtár – Herger: i. m. 167. o.

⁴² Mezey – Szente: i. m. 210. o.

⁴³ Mezey – Szente: i. m. 210-211. o.

⁴⁴ Mezey – Szente: i. m. 211. o.

I. Károly azonban kénytelen volt összehívni a Parlamentet még ugyanebben az évben, ami így megkezdte munkáját és több fontosabb törvényt szavaztatott meg a királyi önkénnel szemben. A „Hosszú Parlament” kiszabadította a politikai foglyokat a Csillagkamarából, majd a királyi különbírók megszüntetését követelte, valamint a király kegyenceinek megbüntetését, akiket így vád alá helyezett. Adó innentől csak a Parlamenttel egyetértésben vehető ki, a Parlamentet csak saját jóváhagyásával lehetséges felosztatni és minden harmadik évben szükséges összehívni és legalább ötven napon át üléseznie kell (*Triennial Act*).⁴⁵

A király végül arra szánta el magát, hogy ismét letartóztatja az ellenzék vezetőit hazaárulás vádjával, mert gyanúja szerint többen összejátszottak a betörő skótokkal.⁴⁶ Hogy biztosítsa ennek sikerességét, személyesen vezette fegyvereseit a Parlamentbe. A király 400 katonával jelent meg a Parlament előtt, majd kérdőre vonta az Alsóház tagjait és elnökét, hogy merre van az az öt képviselő (John Pym, John Hampden, Denzil Holles, William Strode és Sir Arthur Haselrig), akiket keres, illetve, hogy adják ki őket neki. Miután a Parlament ezt megtagadta,⁴⁷ I. Károly dühösen elhagyta az üléstermet, a következmények azonban végzetesnek bizonyultak: a Parlament nyíltan szembe szegült vele, London a képviselők oldalára állt, a király ezzel a lépésével pedig végérvényesen megsértette a Parlamentet és annak tradicionális jogait, aminek a vége a polgárháború lett.⁴⁸

III.3. A polgárháború után

A polgárháborút végül a Parlament nyerte meg, a királyt pedig azt követően perbe fogták, elítélték, majd kivégezték. A vád szerint a király visszaélt hatalmával, abszolutizmusra törekedett, meg kívánta fosztani népét szabadságaitól és jogaitól, valamint fegyverrel támadt saját népe ellen. A király védekezésül előadta, hogy koronáját Istentől kapta és elsődlegesen neki tartozik felelősséggel, az Alsóház irányába semmiféle kötelezettsége nincs azonban. A király eredménytelenül hivatkozott szuverén

⁴⁵ Sági: i. m. 68. o.; Mezey – Szente: i. m. 211-212. o.

⁴⁶ David Starkey: *Monarchy*. Harper Press, London 2006. 113. o.

⁴⁷ „Bocsánatát kérem felség, de nincs szemem hogy lássak, nincs nyelvem hogy szóljak mást ezen a helyen, mint ahogyan a Ház, melynek szolgálja vagyok, engem erre utasít.” – William Lenthal elnök. Geoffrey Robertson: *The Tyrannicide Brief*. Chatto & Windus, London 2005. 62. o.

⁴⁸ Sági: i. m. 69. o.

voltára, az ezt követően a Parlamentet illeti meg, mint népképviselői szervet, ami fölé a király sosem terjeszkedhet.⁴⁹

A továbbiakban témánk szempontjából a restauráció korszaka fontos: a Lordprotektorátus bukása után a Stuartokat 1660-ban visszahívták, II. Károly és II. Jakab személyében, akik elődjeik hibáiból nem tanulva ismét abszolútizmusra törekedtek. Nem vették figyelembe azonban, hogy a polgárháború utáni reformok visszafordíthatatlanok, a Parlament kétségbevonhatatlanul felsőbbnek érzi magát a királynál és valódi hatalmi tényező már mellette. A törvényhozás letéteményese így a Parlament, a kormányzás pedig a királyt illeti Titkos Tanácsán keresztül.⁵⁰

Fontosnak tartom kiemelni a mentelmi jog szempontjából az 1679-es Habeas Corpus Act-et, ami az önkényes letartóztatások elleni védelmet szolgálja.⁵¹ Bár ez minden embert megillet, úgy gondolom, hogy mivel a letartóztatás tilalma része a Parlament privilégiumainak, a Habeas Corpus Act szervesen kapcsolódik hozzá.

A „Habeas Corpus Parlamentet” ezt követően a király rögtön feloszlatta és évekig nem is ült össze újra a törvényhozás. II. Károly és II. Jakab egyre erőteljesebben próbáltak egyszemélyben kormányozni, aminek a vége a „Dicsőséges Forradalom” lett.⁵² A Parlament I. Károly leányát, Stuart Máriaét és férjét, Orániai Vilmost hívta meg a trónra, aki 1688-ban partra is szállt a szigeten seregével. II. Jakab a Temzébe dobta a királyi nagypecsétjét, majd Franciaországba menekült.⁵³ Anglia készen állt egy alkotmányos monarchia kialakítására

1689-ben megszavazták a Bill of Rights (Jogok Törvénye) nevezetű törvényt, ami gyakorlatilag az angol parlamenti mentelmi jog írott alapját képezi. A törvény tizenkét pontban felsorolja II. Jakab bűneit⁵⁴ (témánk szempontjából a 8. pont a fontos: „Eljárásokkal a Királyi Törvényszék előtt olyan Ügyekben, amik egyedül a Parlament által ismerhetők meg és egyéb Önkényes és Illegális Módon”). Minden felsorolt

⁴⁹ Kajtár – Herger: i. m. 168. o.

⁵⁰ Mezey – Szente: i. m. 214. o.

⁵¹ Kajtár – Herger: i. m. 169. o.

⁵² Ságbi: i. m. 70-71. o.

⁵³ Kajtár – Herger: i. m. 170. o.

⁵⁴ Uo.

sérelemhez tartozik egy-egy rendelkezés,⁵⁵ ami esetünkben a Bill of Rights 9. cikke: „Hogy a Parlamenti Szabad Szólás és Vitázás vagy Eljárások nem lehetnek semmiféle eljárásnak vagy vizsgálatnak tárgyai semmiféle Bíróság vagy Hely előtt, a Parlamentet kivéve.” Ez gyakorlatilag az 1604-ben kiadott határozat törvényi szinten való megismétlése, ami a szólásszabadság alapját képezi az angol parlamentarizmusban.

A törvényre (és az azt követő 1701-es Act of Settlementre) azért volt szükség, hogy a királyi önkény minden módját kizárják, a királynak ne legyen lehetősége abszoluzizmusra törni. A Parlament tradicionális privilégiumai írott elismerést nyertek és innentől ezen szerv bírja a szuverenitást a király helyett. Az alkotmányos monarchia ezzel létrejött, a király most már csak uralkodik, de nem kormányoz: a hagyományos tisztelet megilleti őt, azonban a Parlament döntő befolyással bír az ország életére.⁵⁶

III.4. Az angol mentelmi jog

Hagyományosan kétféle mentelmi jogot különböztetünk meg: ezek az angol, westminsteri típusú mentelmi jog (Nagy-Britannia és Egyesült Államok), valamint a kontinentális, francia-belga típusú mentelmi jog. A kettő közötti különbség abban áll, hogy az angol típus egy szűkebb értelemben vett mentelmi jogot tud magáénak, ami csak a felelősségmentességet tartalmazza, a sérthetlenséget azonban nem.⁵⁷

A felelőtlenséget hagyományosan a Bill of Rights 9. cikke tartalmazza „Szólásszabadság” cím alatt. A fentebb idézett cikk lényege, hogy a Parlamenten belüli minden szólásra, vitára, eljárásra vonatkozik, ami a Parlament munkájának sarkalatos része. E nélkül nem volna biztosítható a politikai párbeszéd és az országot érintő kérdések megvitatása. Ha a képviselőnek a parlamenten belüli felszólalása után tartani kellene az esetleges retorzióktól, akkor nem tudná befolyás-, nyomás- és félelemmentesen végezni feladatát.⁵⁸ A felelőtlenség soha nem függeszthető fel, az a képviselőt élete végéig megilleti.⁵⁹

⁵⁵ Mezey – Szente: i. m. 217. o.

⁵⁶ Kajtár – Herger: i. m. 172. o.

⁵⁷ Polt: i. m. 29-30. o.

⁵⁸ Drinóczi – Petrétei: i. m. 258. o.

⁵⁹ Drinóczi – Petrétei: i. m. 259. o.

Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy az angol jogi gondolkodás bár rugalmas, de hagyománytisztelő, a korábban megadott jogokat szokásjogi alapon megtartja és megőrzi.⁶⁰ Mivel a jogrendszerük alapvetően íratlan, ezért nem szükséges kifejezetten törvényi szinten garantálni valamit ahhoz, hogy az létrejöjjön, elég, ha azt rendszeresen biztosítják, tiszteletben tartják.

A Parlament privilégiumai esetén alapvetően a Közösségek Házán van a hangsúly, miszerint Lordok Házának előjogai tagjainak feladatállítása során mondhatni evidens.⁶¹ („Ők az időtlen idők óta tartó, a Szuverénnek nyújtott parlamenti tanácsadói szerepük miatt élvezik ezeket az előjogokat.”⁶²)

A Parlament életében már több száz éve szokás,⁶³ hogy új parlament alakulásakor a Közösségek Házának elnöke (*Speaker of the House*) kérvényt nyújt be az uralkodóhoz, ahol arra kéri őt, hogy biztosítsa a Ház számára a következőket: „szólásszabadságot vita során, letartóztatási tilalmat, jogot Öméltóságához való kapcsolattartásra valamikor alkalom ezt kívánja meg, és hogy a legkedvezményesebb értelmezés érvényesüljön minden eljárásukon.”⁶⁴

Ezen jogok alapvetően lefedik a parlamenti feladatvégzés védelmét. Nem egyszerre alakultak ki, nem is mindegyik hatályos manapság,⁶⁵ olykor át is fedik egymást,⁶⁶ azonban az angol Parlament tradicionális privilégiumai ezek, aminek végső soron írott megerősítése volt a Bill of Rights 9. cikke. Hozzá kell tenni, hogy ezeket az előjogokat több száz évbe telt a Parlamentnek „egyértelműsíteni” és elfogadtatni az uralkodóval, aki nem mindig adta meg ezeket a privilégiumokat, illetőleg nem mindig tartotta be őket. A hagyományokra tekintettel az uralkodói jóváhagyás manapság így szól: „Öfelsége a legkétségesebben megerősíti az összes jogot és privi-

⁶⁰ Kajtár – Herger: i. m. 175–176. o.

⁶¹ Hardt: i. m. 62. o.

⁶² Erskine May: *Treatise on The Law, Privileges, Proceedings and Usage of Parliament*. Butterworths, London 2004. 77. o.

⁶³ Az első ilyen 1377-ben vagy 1406-ban történhetett. Hardt: i. m. 62. o.

⁶⁴ „*freedom of speech in debate, freedom from arrest, freedom of access to His Majesty whenever occasion shall require; and that the most favourable construction should be placed upon all their proceedings*” May: i. m. 78. o.

⁶⁵ Manapság már inkább pusztán formalizmus a kérvény benyújtása is. Hardt: i. m. 62. o.

⁶⁶ Hardt: i. m. 62. o.

légiumot, amit valaha a Közösségeknek adtak vagy adományoztak, Őfelsége vagy az ő királyi elődjei által.”⁶⁷

A továbbiakban a mentelmi jog tekintetében a legfontosabb előjogokat szűkséges tárgyalni.

III.4.1. Szólásszabadság (Freedom of Speech)

Olybá' tűnik a legfontosabb előjoga a Parlamentnek a szabad szólás joga, ami felöleli a Bill of Rights óta kifejezetten a Parlamenten belüli összes szót, vitát, eljárást.

Az angol jogi gondolkodásra jellemzően a Parlament ezzel a joggal már az első kérvény előtt is bírt a XV. századot megelőzően, igaz, akkor még „*inkább mint hagyomány és nem mint privilégium jelleggel*”.⁶⁸

Erskine May szerint legelőször 1523-ban Sir Thomas More elnök nyújtott be kérvényt a királyhoz, kérve a szabad szólás jogát. Ezt követően az elnökök rendszeresen kérték az uralkodótól e jogok biztosítását, ami ezért így tradicionális jelleget nyert, és „*része lett az ősi rendnek*”,⁶⁹ amire később a Parlament maga is hivatkozni fog 1604-ben, mikor meghozza határozatát.

Már I. Erzsébet korától küzdött a Parlament a szabad szóláshoz való jogáért, azonban a Szűz Királynő visszalépett, valahányszor a Parlament ősi jogainak megértésére hivatkozott az uralkodóval szemben.⁷⁰ I. Károly ezt már nem tette meg, ő letartóztatta a neki ellenszegülőket, a Parlamentet pedig feloszlatta, ami azzal járt, hogy a király elvesztette Parlamentjének bizalmát, ami később a polgárháborút jelentette.

⁶⁷ „Her Majesty most readily confirms all the rights and privileges which have ever been granted to or conferred upon the Commons, by Her Majesty or her royal predecessors” Uo.

⁶⁸ May: i. m. 79. o.

⁶⁹ Hardt: i. m. 63. o.

⁷⁰ Uo.

III.4.2. Letartóztatási tilalom (*Freedom from arrest*)

A letartóztatási tilalom egy érdekes jogintézmény, ugyanis polgári ügyekben abszolút védelmet jelent a letartóztatás ellen (az angol jog szerint régebben volt lehetőség őrizetbe venni az egyént polgári ügyben hozott ítélet alapján, ma ez a rész kiüresedett e előjognak), büntetőügyekben azonban sosem érvényesült.⁷¹ Legfontosabb szerepe, mint – véleményem szerint – másodlagos privilégium a parlamenti jelenlét biztosítása, hogy megfelelőképpen működhessen a törvényhozó szerv.⁷²

Másodlagos, ugyanis önmagában csak polgári ügyekben jelentkezik, azonban leginkább a szólásszabadsággal kiegészülve értelmezhető: a képviselőt ugyanis akkor tartóztatják le, ha valamelyik másik előjoga is sérül vele, ez pedig az esetek nagy többségében a szabad szólás és vita joga.⁷³

A lényeg itt nem a büntetőeljárások megakadályozása, ugyanis a népképviselői szerv tagja nem bújhat ki a felelősség alól. Ha mindenki a jog alá tartozik, akkor a törvények és szokások rá is vonatkoznak. Véleményem szerint ezért is fontos a Habeas Corpus Act megemlítése, ugyanis az önkényes letartóztatások ellen véd, ami a Házat illető letartóztatási tilalommal együtt értelmezhető. A tilalom magában is tiltja a király önkényes beavatkozását a Parlament munkájába, azonban további garanciát jelenthet, hogy a vádnak törvényesnek kell lennie minden esetben, így végül is hamar eldönthető a kérdés, hogy az adott cselekmény a mentelmi jog védelme alá tartozik-e, avagy sem. Törvényes vád hiányában ugyanis a Közösségek Házának tagja nem tartóztatható le.

Sascha Hardt szerint ennek a privilégiumnak az előképe a király békéjéhez köthető, miszerint a király jelenlétében nem szabad bűncselekményeket elkövetni, így ez a korábbi királyi tanács tagjait is védelmezte. Ez akkoriban még kifejezetten az uralkodó elleni sértés és bűncselekmény volt, ami ma már a testületet magát illeti meg ebben a formában.⁷⁴

Habár e privilégiumot hamar elismerték, annak tiszteletben tartása nem volt

⁷¹ Hardt: i. m. 66; 119. o.

⁷² Hardt: i. m. 65. o.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

mindig tökéletes: a történeti felvezető alapján jól látszik az, hogy a király ennek az előjognak a megléte ellenére is bebörtönöztette ellenzékének képviselőit, ezzel súlyosan megszegve a letartóztatási tilalmat.⁷⁵ I. Károly 1629-ben letartóztatta, majd elítélte Sir John Eliot képviselőt és két másik közösségi házi tagot „a vitázás során elhangzott lázító szavakért, valamint mert erőszakot alkalmaztak az elnök ellen”.⁷⁶ De egyértelmű ezeken túl, hogy a szólásszabadság megsértése volt a királynak gyakorlatilag minden letartóztatása, ugyanis azok mind azért valósultak meg, mert a királynak nem tetsző módon szavaztak vagy az akaratával ellentétes véleményen voltak.

III.4.3. Legkedvezőbb értelmezés előjoga (*Most favourable construction*)

Hagyományosan az a lényege, hogy minden parlamenti eljárás során – különösen a Ház elnöke és az uralkodó közti eljárások esetében – a téves, hibás előadást úgy kell tekinteni, hogy az nem szándékosan történt meg. Ez a képviselőket védte attól, hogy a király félreértelmezve egyes előadásokat önkényesen beavatkozzon a Parlament munkájába – leginkább a letartóztatást érte. E előjognak ma már nincs jelentősége, ugyanis a szólásszabadság abszolút védelme szükségtelenné teszi a legkedvezőbb értelmezést, minthogy a „képviselő bármit mondhat”.⁷⁷

III.4.4. Kizárólagos megismerés (*Exclusive cognisance*)

A kizárólagos megismerés egy rendkívül archaikus szókapcsolat, magyarra igen nehezen lefordítható. Ez a privilégium gyakorlatilag több másikat foglal össze, így részei a korábban felsoroltak is. A lényege, hogy a Parlament belső ügyeit tekintve semmilyen más szervnek, bíróságnak, hatóságnak nincs joghatósága, csak és kizárólag a Parlamentnek.⁷⁸

Az alapja ennek a privilégiumnak az, hogy a *common law* bíróságok következetesen visszautasították a Parlament alkotmányos feladatvégzését érintő ügyekben a joghatóságot. Alapvetően minden Parlamenten belül történő esemény a Parlament joghatósága alá tartozna – ami így kvázi sérthetlenségnek minősülhetne

⁷⁵ Hardt: i. m. 66. o.

⁷⁶ May: i. m. 81. o.

⁷⁷ Hardt: i. m. 68. o.

⁷⁸ Hardt: i. m. 69–70. o.

–, azonban a kizárólagos megismerhetőség privilégiuma felfüggeszthető: a Parlament például a „rendes bűncselekmények” esetén (lopás a Parlamentben) a joghatóságot a bíróságoknak ítélte meg, kvázi lemondva róla, valamint lehetősége van bármiféle más, alapvetően alkotmányos feladatellátással kapcsolatos ügyet is a common law bíróságok joghatósága alá helyezni.⁷⁹ Én úgy gondolom, hogy a francia-belga típusú sérthetelenség így végülis jelen van az angol mentelmi jogban is, azt mindössze nem vindi-kálta magának a Parlament.

IV. Konklúzió

A mentelmi jog hagyományosan az 1689-es Bill of Rights 9. cikkén alapul, azonban fontos figyelembe venni, hogy ennek az alapja már több száz éve jelen van az angol Parlament életében, kezdetben a hagyományok, később pedig a kérvények útján.

Legfontosabb feladata korábban a Parlament munkájának zavartalan biztosítása, ami korábban szimplán a király elleni fellépés eszköze, majd később az államhatalmi ágak elválasztásának biztosítója lett. Szükséges kiemelni, hogy azért volt rá szükség, hogy a szuverén ne gyakorolhasson döntő hatást a törvényhozó szervre a neki alárendelt kormányzat (végrehajtás), valamint bírósági által.

A történeti felvezető alapján jól látszik az, hogy a király több éven keresztül akadályozta a Parlament működését a gyakori letartóztatásokkal. A Bill of Rights létezésének az alapja törvényi garancia nyújtása a szólásszabadság tekintetében, miképp a király éveken át a hagyományokat megsértve avatkozott be a Parlament munkájába. Azáltal, hogy kifejezetten írásban rögzítették a szólásszabadságot, egyértelművé tették azt, hogy sem az uralkodónak, sem másnak nincsen joga a Parlament működésével kapcsolatban eljárást indítani, így ennek teljesen kizárták a lehetőségét.

Az angol mentelmi jog része a sérthetelenség is, azonban ezt nem érvényesíti a Parlament, miképp a képviselők sem vonhatják ki magukat bűncselekmények elkövetése miatti felelősség tekintetében. A képviselők egy-egy büntetőeljárás esetén bár akadályoztatva vannak/lehetnek a parlamenttel kapcsolatos feladatvégzésükben, azonban az angol jogi gondolkodás olybá' tűnik, nem tartja szükségesnek min-

⁷⁹ Hardt: i. m. 70–71. o.

den képviselő jelenlétét munkájának végzése során. Továbbá mivel minden a jognak alávetett, ezért a képviselő sem lehet kivétel ez alól.

Látható, hogy az angol mentelmi jognak a lényege a képviselők védelme a valóban indokolatlan eljárásokkal szemben. A Bill of Rights 9. cikkének szólásszabadsága biztosítja a képviselők most már valóban befolyás-, nyomás- és félelemmentes tevékenységét, miképp önkényesen az uralkodó⁸⁰ vagy bármilyen más szerv nem avatkozhat bele a munkájába. A törvényes vád alá helyezés tehát nem önkényes.

A mentelmi jog eredete ez. A történetiség alapján érthető a kialakulása, a mai társadalomban azonban megkérdőjelezhető a létezése. Tény, az angol mentelmi jog alapvetően jobban megfelel a mai modern viszonyoknak, mint a francia-belga típusú mentelmi jog a sérthetlenség hiánya miatt. Az angolok egyszerűen nem gondolták szükségesnek a sérthetlenség megvalósítását a munkájuk megfelelő végzéséhez, pedig ugyanaz volt a kiinduló ok a mentelmi jog kialakulása során: a királlyal szembeni fellépés biztosítása. Ha a sérthetlenség is a zavartalan működésért létezik a kontinentális mentelmi jog esetében, az angol miért nem tartotta azt szükségesnek? Ahogy a törvényes keretek között indult eljárások sem lehetnek önkényesek és indokolatlanok, úgy egy-egy képviselő ideiglenes kivonása a Parlament munkájából sem akadály a megfelelő működésnek.

Manapság azonban már nincs szuverén, az államhatalmi ágak el vannak választva egymástól, egy jogállamban a független bíróság ítélete pedig nem irányulhat logikailag az önkényes beavatkozásra. Véleményem szerint ezért a sérthetlenségnek nincs manapság relevanciája, a parlamenti munkavégzés pusztán a felelőtlenséggel biztosítható.

⁸⁰ „Az angol uralkodó soha nem követhet el gonoszat, de végtelen sok jót tehet.” *Kajtár – Herger*: i. m. 172. o.

Szabó Erzsébet-Zsófia

szakkollégista, Collegium Iuridicum

A mesterséges intelligencia lehetséges alkotmányjogi kockázatai

I. Bevezetés

A mesterséges intelligencia, mint tudományág új és innovatív szakterület, a jogtudományon belül pedig szintén újdonságnak számít. Elengedhetetlen megjegyezni, hogy a mesterséges intelligencia rohamos fejlődésével a jogalkotók nem tudnak lépést tartani, így számos jogi probléma merül fel e tudományággal és e tudományágnak szabályozásával kapcsolatosan. Mivel a mesterséges intelligenciát már egyre gyakrabban olyan feladatok elvégzésére is használják, amelyet azelőtt természetes személyek végeztek, így egyre több olyan jogi kérdés merül fel, amelyre nincs pontos válasza a jogalkotóknak. A mesterséges intelligencia által okozott károkért való felelősség kérdése a jogalanyiség kérdésével szorosan összefügg.¹ Ha a mesterséges intelligenciát jogalanynak tekintjük, akkor a rendszer maga is felelős lehet a károkért. A mesterséges intelligenciát olyan feladatok elvégzésére is használhatják, amelyek veszélyeztetetik az emberi jogokat, például a személyes adatok védelmét, a megkülönböztetés tilalmát. E jogok alapvető emberi jogok, amelyek minden személyt megilletnek, tehát a fő kérdés máris reflektál a kutatás címére is, a mesterséges intelligencia alkalmazásának lehetséges alkotmányjogi kockázataira, hiszen megfelelő jogszabályok nélkül a mesterséges intelligencia kockázati tényező.²

E kockázatok különösen azokra a csoportokra jelentenek veszélyt, amelyek már most is hátrányos helyzetben vannak, például a kisebbségekre, a szegénységben élőkre vagy a fogyatékkal élőkre. A mesterséges intelligenciát olyan módon lehet programozni, hogy a természetes személyeket olyan tényezők alapján különböztess-

¹ Nencz Dániel: Új fajta tudás, új fajta hatalom – a mesterséges intelligencia és a személyes adatok védelme. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Doktori Iskola, Budapest 2024. 2. o.

² Stuart Russel – Peter Norvig: Artificial Intelligence: A Modern Approach. Prentice Hall, New Jersey 2010. 15. o.

se meg, mint a faj, a nem, a vallás vagy a társadalmi osztály. E megkülönböztetés a munkaerőpiacon, a hitelfelvételben vagy a szolgáltatásokhoz való hozzáférés tekintetében jelenthet problémákat.

Az alkotmány 11. cikke a nemzetközi előírások ratifikálásáról rendelkezik, amely szintén releváns ebben a témakörben, ugyanis 2023. június 21-én az Európai Parlament álláspontja az volt, hogy uniós szabályokat „*úgy kell alakítani, hogy fellendítsék az innovációt, garantálják a biztonságot és védjék az alapvető jogokat*”, azonban egy ilyen álláspont problémákat okozhat, ha nem megfelelő módon válik a belső jog részévé.

Az alkotmány 21. cikke az igazságszolgáltatáshoz való szabad hozzáférés, pártatlan, független és tisztességes eljáráshoz való jogot biztosítja, de ez megvalósulhat-e egy robotbíró általi eljárás során, hiszen a tendencia azt mutatja, hogy az igazságszolgáltatásban a humán erőforrások hiánya egyre nagyobb problémává válik. A robotbírók alkalmazása egy lehetséges megoldás jelentene erre a problémára. A robotbírók képesek lennének hatékonyan és gyorsan kezelni a bírósági ügyeket. Emellett kevésbé lennének kitéve a szubjektív tényezőknek, mint az emberek. A robotbírók alkalmazása azonban számos kérdést is felvet. Egyrészt kérdéses, hogy a robotbírók képesek lennének-e megfelelően megérteni és figyelembe venni a bírósági eljárások összetettségét. Másrészt aggodalomra adhat okot, hogy a robotbírók alkalmazása sérthetné az igazságszolgáltatásban érvényesülő emberi értékeket, például a méltányosság és az igazságosság elvét.

II. Románia Alkotmánya - alapvető emberi jogok – kontra mesterséges intelligencia

Fennáll annak a lehetősége, hogy az Alkotmány második címében rögzített alapvető emberi jogok sérülhetnek a mesterséges intelligencia által, ezért különös figyelmet kell fordítani a lehetőségek mögött rejlő potenciális kockázatokra. Konkrétan ebben az esetben nyolc általános alapvetet kell megvizsgálni, nevezetesen: jogegyenlőség; az igazságszolgáltatáshoz való szabad hozzáférés; intim-, családi és magánélet; véleménynyilvánítás szabadsága; információhoz való jog; oktatáshoz való jog; munka és a munka szociális védelme; gazdasági szabadság; ezek a cikkek képezik a kutatás alapját, azonban terjedelmi korlátok miatt alaposan csak négy cikkre térek ki.

II.1. Az igazságszolgáltatáshoz való szabad hozzáférés – az Alkotmány 21. cikke

Az Egyesült Királyságban nemrégiben figyelemre méltó folyamat indult el a robotbírák alkalmazása terén. Létrehoztak egy robotbírói algoritmust, a projekt legérdekesebb része az volt, amikor a kutatók az algoritmusnak több, az Emberi Jogok Európai Bíróságának hatáskörébe tartozó ügyet mutattak be, ezeket pedig alávetették az MI ítélőképességének, 79%-ban az algoritmus által hozott döntések összhangban voltak a Bíróság döntéseivel. A kutatók tovább dolgoznak az algoritmuson, hogy még működőképesebbé tegyék azt. Dr. Nikolaos Aletras, a projekt egyik tagja azonban nem ért egyet azzal az elképzeléssel, hogy a robotok átvehetnék a megüresedett bírói posztokat, de azt mondja, hogy közel az idő ahhoz, hogy az algoritmus elérje azt a szintet, hogy hatékonyan vagy hatékonyabban értékelje adott ügyben megadott tényeket.³

Először is meg kell jegyeznünk, hogy ez a robot nem csak a törvényekhez és az ítélkezési gyakorlathoz férne hozzá, hanem minden online képhez, közokirathoz, egészségügyi jelentéshez, közösségi média fiókhoz stb. Ez a robot minden eljárási lépést fel tud gyorsítani, így az egész ügyet egy ülésen akár képes lenne megoldani, így az igazságszolgáltatás fénysebességgel működne. Azonban kockázati tényezőként nem elengedhető, hogy az a sok személyes és bizalmas adat csak egy kattintásra lesz. A bíró munkája összetettebb, mint az egyszerű adatfeldolgozás,⁴ így az ítélelhozás sem egyszerű annyira, hogy minden emberi tényezőt figyelmen kívül lehessen hagyni.

Ebben az összefüggésben meg kell említeni Eric Loomis jól ismert esetét, aki 2013-ban egy lövöldözésbe keveredett járművet vezetve.⁵ Egy magáncég COMPAS nevű titkos szoftvere egy 137 kérdésből álló kérdőívre adott válaszokat figyelembe

³ Neil Rose: The robot judge – AI predicts outcome of European court cases. Legal Futures. <https://www.legalfutures.co.uk/latest-news/robot-judge-ai-predicts-outcome-european-court-cases> (2023. 10. 18.)

⁴ Az „adatkezelés” a személyes adatokon végzett műveletek széles körét foglalja magában, beleértve a kézi vagy automatizált módon végzett műveleteket is. Ide tartozik a személyes adatok gyűjtése, rögzítése, rendszerezése, strukturálása, tárolása, átalakítása vagy megváltoztatása, lekérdezése, betekintés, felhasználása, továbbítás, terjesztés vagy egyéb módon történő hozzáférhetővé tétel, összehangolása vagy összekapcsolása, korlátozása, törlése vagy megsemmisítése. https://commission.europa.eu/law/law-topic/data-protection/reform/what-constitutes-data-processing_ro (2024. 01. 16.)

⁵ Wisconsin állam, felperes-alperes, kontra Eric L. Loomis, alperes-fellebbező. <https://case-law.vlex.com/vid/state-v-loomis-no-888404547> (2024. 01. 16.)

vevő algoritmus segítségével azt tanácsolta a wisconsini legfelsőbb bíróságnak, hogy 2016-ban hat év börtönbüntetésre ítélje Loomist. Azonban ő panaszt nyújtott be, azt állítva, hogy megsértették az Alkotmány szerinti tisztességes eljáráshoz való jogát, mivel sem ő, sem az ügyvédje nem vizsgálhatta meg, illetve nem támadhatta meg az ajánlás alapjául szolgáló algoritmus kockázatértékelésének valódiságát és tudományos érvényességét.⁶ Ennek a lépésnek köszönhetően felmentették Loomist az ítélet alól.

Februárban egy kolumbiai bíró a népszerű ChatGPT programtól kért útmutatást egy biztosítási ügy eldöntéséhez.⁷ Ugyanebben az időben egy pakisztáni bíró a ChatGPT segítségével erősítette meg döntését két különböző ügyben.⁸ Ezenkívül indiai és bolíviai bírák is kértek tanácsot a ChatGPT-től.⁹ Amikor ezek az ügyek napvilágra kerültek hatalmas közháborodást váltottak ki, ugyanis az állampolgárok igazságszolgáltatásba vetett bizalma meginogni látszik.¹⁰

Az egyik aggály a robotbírák döntéshozatali folyamatának átláthatóságának hiánya okozza. Az emberi bírákkal ellentétben, akiknek meg kell magyarázniuk érvelésüket és meg kell indokolniuk döntéseiket, a robotbírák algoritmusai gyakran átláthatatlanok és nehezen értelmezhetőek. Ez az igazságszolgáltatási folyamat átláthatóságának hiányához vezethet, mivel az emberek nem érthetik, hogyan született a döntés, vagy milyen tényezőket vettek figyelembe.

Az átláthatóság hiánya miatt az egyének nehezebben támadhatják meg a robotbírák által hozott döntéseket, ami kérdéseket vet fel az elszámoltathatósággal és

⁶ Uo.

⁷ Luke Taylor: Colombian judge says he used ChatGPT in ruling. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/technology/2023/feb/03/colombia-judge-chatgpt-ruling> (2024. 01. 11.)

⁸ ChatGPT-4 Abdul Moaiz kontra állam. FIR No. 15-2023. Offence 376iii-511 P.S Bhagat. https://courtingthelaw-com.translate.google/2023/04/07/laws-judgments-2/chatgpt-4-used-in-a-pakistani-judgment-as-an-experiment/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=hu&_x_tr_hl=hu&_x_tr_pto=sc (2024. 01. 09.)

⁹ Adam Smith - Anastasia Moloney - Avi Asher-Schapiro: FEATURE-Are AI chatbots in courts putting justice at risk? *Reuters*. https://www.reuters.com/article/global-tech-justice-idUSL8N36V3QL/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=hu&_x_tr_hl=hu&_x_tr_pto=sc (2024. 03. 20.)

¹⁰ Atanu Biswas: A robot in a judge's chair. *The Statesman*. <https://www.thestatesman.com/opinion/robot-judges-chair-1503031697.html> (2024. 02. 13.)

a tisztességes eljárással kapcsolatban.¹¹

Az MI-vel rendelkező bírák egyik fő problémája a kutatások alapján azonban az, hogy nem képesek mérlegelni. A különböző tényezők – például az ügy konkrét körülményei, a vádlott háttere és a büntetés társadalomra gyakorolt lehetséges hatása – alapján hozott döntések meghozatala bizonyos fokú mérlegelési jogkörrel jár. Az emberi bírák képesek arra, hogy mérlegelési jogkörükkel élve igazságos és méltányos döntéseket hozzanak, amelyek figyelembe veszik ezeket a tényezőket. Az MI-vel rendelkező bírák ezzel szemben előre meghatározott szabályok és algoritmusok szerint működnek, ami korlátozza a szubjektív döntések meghozatalának képességét az ügy konkrét körülményei alapján. Kizárólag adatok és statisztikai elemzések alapján hoznak döntéseket, amelyek nem mindig pontosak. Egy MI-vel rendelkező bíró például nem tudja figyelembe venni a bűncselekmény enyhítő körülményeit, például a vádlott mentális állapotát a bűncselekmény elkövetésekor vagy a vádlott büntetlen előéletét.¹²

A fő probléma ezzel az alapjoggal tehát a méltányosság elvével kapcsolatos. Bár igaz, hogy a bemutatott példák főként olyanok, amelyek egyelőre nem érintik közvetlenül Romániát, mégis abszolút releváns kérdéseket vetnek fel, ha alkalmazkodni akarunk az új trendekhez. Az embernek joga van a hatékony jogorvoslathoz, amelynek elérésében az MI segíthet, de a méltányosság kérdését szigorúan kell venni.

II.2. Az intim, családi és magánélethez való jog – az Alkotmány 26. cikke

Mit jelent az intim élet, családi élet és magánélet egy ultramodern perspektívában, vagyis a mesterséges intelligencia szempontjából? A doktrína szerint az Alkotmány három fogalmat használ: intim élet, családi élet, magánélet, amelyeket nem definiál, de kötelezi a közfeladatokat ellátó hatóságokat azok tiszteletben tartására és védelmük biztosítására bármilyen jogalany általi jogsértéssel szemben.¹³ Nyelvtani értel-

¹¹ Chukwunoyenim Okoh: Robotic Judges: A future to desire or not? SSRN. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4387301 (2024. 12. 03.) 11. o.

¹² Okoh: i. m. 12. o.

¹³ Ioan Muraru – Elena Simina Tănăsescu: Constituția României. Comentariu pe articole, C.H. Beck Kiadó, București 2008. 169. o.

mezés alapján elmondható, hogy a szóban forgó szöveg valójában egy általános fogalomra utal – az intim életre, amely két összetevőt tartalmaz: a családi intim életet és a magán intim életet. Így értelmezve a 26. cikk (1) bekezdése egy általános jellegű jogot érint, az intim élet tiszteletben tartásához és védelméhez való jogot, amely két alapvető összetevőt tartalmaz: a családi élethez való jogot és a magánélethez való jogot. Látszólag ugyanerre a következtetésre jutunk a nemzetközi alapjogi egyezmények rendelkezései alapján is. Megfigyelhető, hogy ezek két összetevőre vonatkoznak: a magánéletre és a családi életre.¹⁴

Ezek nem tartalmaznak közvetlen hivatkozásokat az intim életre, de más jogok védelme kapcsán közvetett módon előkerül az intim élet is, például a lakás, a levelezés és a hírnév védelme esetén. A család fogalma összetett, akárcsak az a valóság, amelyet próbál kifejezni, mivel magában foglal egy morális és érzelmi dimenziót, egy társadalmi dimenziót és egy jogi dimenziót is. Jogi szempontból a család fogalma olyan személyek csoportját jelöli, akik között jogok és kötelezettségek léteznek, amelyek házasságból, rokonságból, örökbefogadásból, valamint más, családi kapcsolatoknak minősülő viszonyokból származnak.¹⁵ A családi élet tiszteletben tartásához és védelméhez való jog, mint alapvető jog, amelyet az Alkotmány garantál, komplex és multidiszciplináris védelmet kell, hogy élvezzen. E tekintetben emlékeztetni kell arra, hogy az Alaptörvény nemcsak a családi élet tiszteletben tartásának és védelmének kihirdetésére korlátozódik, hanem maga határozza meg a család alapelveit is.¹⁶

Valóban létezik kapcsolat a magánélet és a mesterséges intelligencia (MI) között, mivel a technológia folyamatosan olyan ütemben fejlődik, amilyenre még nem volt példa, és az MI használata egyre gyakoribbá vált életünk számos területén. A generatív mesterséges intelligenciától, amely képes bármilyen tartalmat létrehozni egy egyszerű parancs segítségével, egészen az okoseszközökig, amelyek a háztartási munkát segítik, és megtanulják szokásainkat és preferenciáinkat, az MI potenciálisan forradalmasíthatja a technológiával való interakciónk módját.¹⁷ Ugyanakkor, mivel az

¹⁴ Muraru – Tănăsescu: i. m. 247. o.

¹⁵ Maria Banciu: Dreptul familiei, Teoria și practică, Editura Agronaut, București 2000. 17. o.

¹⁶ Muraru – Tănăsescu: i. m. 250. o.

¹⁷ Mark van Rijmenam: Privacy in the age of AI: risks, challenges and solutions. The Digital Speaker. <https://www.thedigitalspeaker.com/privacy-age-ai-risks-challenges-solutions/> (2024. 03. 04.)

online megosztott adatok mennyisége exponenciálisan nő, a magánélet védelmével kapcsolatos aggodalmak soha nem voltak ennyire sürgetőek. Fontos, hogy megvizsgáljuk a magánélet védelmét az MI korszakában, és mélyebben is megértsük, hogyan befolyásolja az MI a személyes adataink és a magánélet védelmét. Bár a technológia számos potenciális előnyt kínál, számos jelentős kihívás is felmerül a használatával kapcsolatban. Az egyik fő kihívás az, hogy az MI használható a magánélet megsértésére. Az MI rendszerek nagy mennyiségű adatot (személyes adatokat) igényelnek, és ha ezek az adatok rossz kezekbe kerülnek, rosszindulatú célokra használhatók, például személyazonosság-lopásra vagy kibertámadásokra.¹⁸

Tehát jelenleg a magánélethez való jog szorosan összefonódik az adatvédelemmel. Mielőtt a GDPR által érintett problémákról beszélnénk, meg kell említenünk néhány meglévő intézkedést. Ezek kritikusan tekintve akár a magánélethez való alapvető jog megsértésének is minősíthetők. A fogyasztói adatokon alapuló mesterséges intelligencia modellek használata jelentős aggályokat vet fel a magánélethez való joggal kapcsolatban, amelyet az Alkotmány garantál. A személyes adatok automatizált kezelése, beleértve az érzékeny információkat, jogos félelmeket kelthet a polgárok magánéletének védelme és ellenőrzése kapcsán. Számos tanulmány és felmérés kiemeli a magánélet védelmét, mint a fogyasztók egyik legfontosabb aggodalmát.¹⁹ Ezen aggály figyelmen kívül hagyása súlyosan alááshatja a közönség bizalmát a mesterséges intelligencia rendszereiben és korlátozhatja azok széleskörű elfogadását és használatát. Az adatvédelem biztosítása alapvető feltétele a magánélethez való jog tiszteletben tartásának és a mesterséges intelligencia modellekbe vetett tartós bizalom kiépítésének. A titoktartás elveinek integrálása ezeknek a modelleknek a tervezésébe és végrehajtásába elengedhetetlen a polgárok alapvető jogainak védelme és a mesterséges intelligencia felelős fejlődésének elősegítése érdekében. Azok a vállalatok, amelyek mesterséges intelligenciával dolgoznak, már most is hátrányban vannak a közönség szemében a titoktartás kérdésében. Az Európai Fogyasztói Szervezet 2020-ban közzétett egy felmérést, amely azt mutatja, hogy az európaiak 45-60%-a egyetért azzal, hogy a mesterséges intelligencia nagyobb

¹⁸ Einaras von Gravock: Why artificial intelligence design must prioritize data privacy. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/stories/2022/03/designing-artificial-intelligence-for-privacy/> (2024. 03. 04.)

¹⁹ Bryce Goodman – Seth Flaxman: European Union Regulations on Algorithmic Decision Making and a „Right to Explanation”. AI Magazin 2017/3. sz. 50– 57. o.

mértékben fog visszaélni a személyes adatokkal.²⁰

A fő probléma, amelyet meg kell vitatni ahhoz, hogy megfelelő vitát folytassunk, az, hogy a magánélethez való alkotmányos jog szorosan összefonódik-e az adatvédelemmel. A „digitális lábnyom” vagy a „nyilvános szem” kifejezések ismerősen hangozhatnak. Kétségtelen, hogy számos tevékenységet végzünk az online térben, különböző weboldalak látogatásával, privát beszélgetésekkel, vásárlásokkal és sok egyébvel. Éppen ezért, amikor a személyes adataink, amelyeket az online térben használunk, nyilvánossá válnak, vagy amikor a „digitális lábnyomunk” bárki számára hozzáférhetővé válik, valóban hivatkozhatunk a magánélethez való alkotmányos jog megsértésére. Mivel ezen munka terjedelme korlátozott, nem tudunk további részletekbe menni ebben a témában, mivel az adatvédelem specifikus vonatkozásainak szélesebb körű megvitatásáról lenne szó, ami eltérne a fő témától.

II.3. Szólásszabadság – az Alkotmány 30. cikke

Az emberek számára annak a lehetősége már alapvető, hogy gondolataikat, véleményüket, vallási meggyőződésüket és bármilyen szellemi alkotásukat szóban, írásban, képekben, hangokban vagy más kommunikációs eszközökkel nyilvánosan kifejezzék. Az alkotmányos szinten szabályozott véleménynyilvánítás szabadsága összetett tartalommal bír.²¹ Ez az egyik legrégebbi állampolgári szabadságjog.

A gondolatok, vélemények, meggyőzések kifejezése, a bármilyen jellegű alkotások létrehozásának és kifejezésének lehetősége, mint emberi jogok, történelmünk során három nagy szabályt eredményezett: a véleménynyilvánítás szabadságát, a cenzúra tilalmát, a felelősséget.²² Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a jog korlátozható, például a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 19. cikkének (1) bekezdésében. A (3) bekezdése kimondja, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának gyakorlása különleges kötelezettségekkel és felelősséggel jár, és bizonyos korlátozások alá vethető, amelyeket törvényben kell kifejezetten előírni, és amelyek mások jogainak vagy jó hírüvének, a nemzetbiztonság, a közrend, a köz-

²⁰ The European Costumer Organization. <https://www.beuc.eu/position-papers> (2024. 03. 04.)

²¹ Muraru – Tănăsescu: i. m. 291. o.

²² Uo.

egészség vagy az erkölcs védelme érdekében szükségesek. Mi a jelentősége ezeknek a rendelkezéseknek az MI összefüggésében?

Az olyan intelligens asszisztensek, mint az Apple Siri és az Amazon Alexa, a Spotify vagy a Pandora zeneszámokat ajánló algoritmusai,²³ az átírási szolgáltatások, az intelligens válaszjavaslatok a Gmailben, mind-mind a mesterséges intelligencia segítségével működnek. A jelentős különbség e funkciók és a ChatGPT, a Google Bard és hasonló eszközök között az, hogy az utóbbiak nem csupán egy előre meghatározott feladat elvégzésére szolgálnak, hanem képesek mind tartalomgenerálásra, mind a felhasználókkal való „beszélgetésre”.²⁴ Megfelelő kezekben a generatív MI-rendszerek elősegíthetik és támogathatják a kifejező magatartást, csökkenthetik a kifejezés akadályait. Az MI modellek képesek összefüggő és a kontextus szempontjából releváns szövegek generálására is, ami jelentős hozzájárulást jelent számos területen. Az MI-n alapuló technológiák segítségével a fogyatékkal élő vagy más nehézségekkel küzdő emberek könnyebben kommunikálhatnak és fejezhetik ki magukat, és javíthatják az információkhoz való hozzáférést, például nyelvtanulási segédeszközök vagy webböngésző eszközök a látássérültek számára.²⁵ Ezzel szemben a nem megfelelő – akár állami, akár magán – szereplők kezében az MI-eszközök felerősíthetik a véleménynyilvánítás szabadságát fenyegető és meglévő veszélyeket, például azáltal, hogy nagyobb erővel támogatják a félretájékoztatási és visszaélési kampányokat az online szférában.²⁶

Az, hogy bárki hozzáférhet az olyan hatékony eszközökhöz, mint a ChatGPT, fordulópontot jelent. Ez a demokratizálódás soha nem látott hozzáférést biztosít az információhoz és a kreatív erőhöz. Azonban egy sötétebb oldal is rejtőzik.²⁷ Az MI

²³ Sara Brown: Machine learning, explained. MIT Management. <https://mitsloan.mit.edu/ideas-made-to-matter/machine-learning-explained> (2024. 03. 04.)

²⁴ A ChatGPT súgóközpontja azt állítja, hogy „az internetről származó, emberek által írt hatalmas mennyiségű adat alapján képezték ki”. Mi a Chat GPT? Open AI. <https://help.openai.com/en/articles/6783457-what-is-chatgpt> (2024. 03. 04.)

²⁵ Matthew Kirschenbaum: Prepare for the Textpocalypse. The Atlantic. <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2023/03/ai-chatgpt-writing-language-models/673318/> (2024. 03. 04.)

²⁶ Jenny Lay-Flurrie: Global Accessibility Awareness Day – Accessibility at the Heart of Innovation. Microsoft. <https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2023/05/18/global-accessibility-awareness-day-generative-ai/> (2024. 03. 04.)

²⁷ Anna Iovine: Tinder users are using ChatGPT to message matches. Mashable. <https://mas->

által generált tartalmak mindennapi interakciókba való integrálásának lehetősége felveti annak lehetőségét, hogy a nyelvbe és következőképpen az emberi kapcsolatokba vetett bizalom is csökkenhet. Ez a kétértelműség, valamint a látszólag hitelesnek tűnő félinformációk létrehozásának lehetősége alááshatja a bizalmat minden információforrás iránt, beleértve a médiát, a kormányzati nyilatkozatokat, a tudományos kutatásokat, de még a mindennapi beszélgetéseket is.²⁸

Ennek eredményeképpen a felelős újságírásba, a kormányzati intézményekbe és a tudományos kutatásba vetett közbizalom tovább romolhat, és ez az emberi kapcsolatok legalapvetőbb elemére, az egymás iránti bizalomra is kiterjedhet.

Lényegében, bár a mesterséges intelligencia demokratizálása hatalmas lehetőségeket rejt magában, fel kell ismernünk a visszaélések lehetőségét, és törekednünk kell a felelős és etikus használatra.²⁹

A művészi kifejezés és a rosszindulatú manipuláció közötti határvonal vékony, amint azt a generatív MI azon lehetőségei is mutatják, hogy lenyűgöző műalkotásokat és a közvélemény megzavarását célzó káros hamisítványokat egyaránt létrehozhat. A kreatív kifejezésre vonatkozóan kérdéses, hogy hogyan alakítja majd át az MI a művészi alkotást és az művészek helyzetét.³⁰ Már most is publikálnak mesterséges intelligenciával generált regényeket olyan eszközökkel, mint a ChatGPT, a Cohere és a Sudowrite, ez utóbbi egy kifejezetten nagyszabású kreatív írásra tervezett MI-eszköz.

A technológiai vállalatok és a közösségi médiaplatformok az elmúlt másfél évtizedben azzal foglalkoztak, hogyan védjék meg az online szólásszabadságot, hogyan lépjenek fel a félretájékoztató káros formái ellen, hogyan védjék meg az

hable.com/article/chatgpt-tinder-tiktok (2024. 03. 04.)

²⁸ Daron Acemoglu – Simon Johnson: Big Tech is Bad. Big A.I. Will Be Worse. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2023/06/09/opinion/ai-big-tech-microsoft-google-duopoly.html?searchResultPosition=1> (2024. 03. 04.)

²⁹ Eduardo Baptista: Insight: China uses AI software to improve its surveillance capabilities. Reuters. <https://www.reuters.com/world/china/china-uses-ai-software-improve-its-surveillance-capabilities-2022-04-08/> (2024. 03. 04.)

³⁰ Elizabeth A. Harris: Peering Into the Future of Novels, With Trained Machines Ready. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2023/04/20/books/ai-novels-stephen-marche.html> (2024. 03. 04.)

egyéneket az online zaklatástól, és hogyan kezeljék a digitális beszédnek a magánéletre és a politikai életre gyakorolt hatásait. Ezek az erőfeszítések – amelyek közül egyik sem tekinthető átütő sikernek – visszatekintve úgy tűnhetnek, mintha csak próbát tartanának a generatív mesterséges intelligencia által jelentett nagyobb fenyegetésekkel szemben, amely éppen akkor lép a színre, amikor számos közösségi médiavállalat drasztikusan leépítette a bizalmi és biztonsági kérdésekkel foglalkozó személyzetet.³¹ Akár mi, akár a platformok készen állnak, akár nem, a generatív mesterséges intelligencia megjelenése növelni fogja a szólásszabadságot fenyegető jelenlegi veszélyeket, bővíti az elnyomás, a megtévesztés és a cenzúra eszközeinek hatókörét és hatékonyságát, és tovább bonyolítja az e jelenségek elleni küzdelemre irányuló erőfeszítéseket.

II.4. Az információhoz való jog – az Alkotmány 31. cikke

Az információhoz való alapvető jog az emberi jogok egyik alapvető pillére, amely a modern társadalomban prioritássá vált. A digitális korszakban az információkhoz való hozzáférés elengedhetetlen a tájékozott döntéshozatalhoz, a részvételhez és a társadalmi haladáshoz. Ugyanakkor a *deepfake* technológia és az MI új kihívásokat jelent ezen alapvető jog számára. A *deepfake* technológia lehetővé teszi olyan videók és képek készítését, amelyek valósnak tűnnek, de valójában manipuláltak. Ez a technológia súlyosan aláássa az információk megbízhatóságát, és aláássa a média és a közintézmények iránti bizalmat. Az MI algoritmusai használhatók a dezinformáció terjesztésére és a személyes adatok manipulálására.

Ezek a fejlődések aggodalmakat keltenek az információhoz való alapvető jog védelme kapcsán. A törvényhozóknak intézkedéseket kell hozniuk a *deepfake* és az MI által okozott káros hatások enyhítésére, miközben megőrzik a szólásszabadságot és a tudományos haladást. Az információhoz való alapvető jogot számos nemzetközi és regionális szerződés védi, többek között az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (19. cikk), az Európai Emberi Jogi Egyezmény (10. cikk) és az Európai Unió Alapvető Jogok Chartája (11. cikk). Ezek a konvenciók garantálják a szólásszabadságot

³¹ Naomi Nix: Meta to begin fresh layoffs, cutting heavily among business staff. The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/technology/2023/05/23/meta-layoffs-misinformation-facebook-instagram/> (2024. 03. 04.)

és az információhoz való jogot, beleértve a médiapluralizmust és a különböző véleményekhez való hozzáférést.

Az Európai Unió nemrégiben több intézkedést hozott a dezinformáció leküzdésére. 2018-ban az Európai Bizottság akcióttervet fogadott el a dezinformáció elleni küzdelemre, beleértve a *deepfake* technológia elleni intézkedéseket is. 2023-ban az Európai Parlament elfogadott egy határozatot az MI etikai irányelveiről, amely hangsúlyozza az információhoz való jog védelmét az MI-vel kapcsolatban. Az MI által generált tartalom jogi státusza nem tisztázott, ami megnehezíti a szerzői jogok és a felelősség védelmével kapcsolatos problémák kezelését.

Az Európai Unió tagállamai küzdenek a *deepfake* és annak szabályozásával, de Romániában még nincs konkrét törvény, amely szankcionálja ezt a jelenséget. A közösségi hálózatok tele voltak *deepfake*-ekkel, amelyek a román elnökről, Klaus Iohannisról szóltak, például arról, hogy jelentős adóemelést jelentett be, vagy hogy triviális dolgokat mondott. A *deepfake*-ek elleni küzdelmet célzó törvényjavaslatot elhalasztották, miután a Képviselőház által javasolt változat vitát váltott ki. Ez a változat börtönbüntetést javasolt a *deepfake*-ek készítéséért és terjesztéséért, amit a civil társadalom a szólásszabadság megsértésének tartott.

Az Európai Unióban az MI használatát az MI-szabályozás fogja szabályozni, amely a világ első átfogó dokumentuma az MI-ről. A végső szöveget várhatóan 2024 áprilisában fogadják el. A jogszabály teljes mértékben alkalmazható lesz 24 hónappal a hatályba lépése után, de néhány része hamarabb is életbe lép: az olyan MI rendszerek tilalma, amelyek elfogadhatatlan kockázatot jelentenek, 6 hónappal a jogszabály elfogadása után lép hatályba. A gyakorlati irányelvek 9 hónappal az elfogadás után lépnek életbe. Az olyan általános célú MI rendszerek szabályai, amelyeknek átláthatósági követelményeket kell teljesíteniük, 12 hónappal az elfogadás után lépnek életbe. A magas kockázatú rendszerek számára hosszabb idő áll rendelkezésre a megfeleléshez, mivel azoknak 36 hónappal az elfogadás után kell megfelelniük a követelményeknek.

Az Európai Unió MI-szabályozási tervezete minimális horizontális szabályozást céloz meg, és minden olyan MI-rendszerre vonatkozik, amelyet az Unióban piacra dobnak vagy használnak. Az új szabályozás elsősorban az Unióban letelepedett szolgáltatókat, illetve harmadik országokból származó szolgáltatókat érint, akik

MI-rendszereket hoznak az Unió piacára, vagy telepítenek az Unióban automatikus azonosító rendszert (AIS), valamint az AIS-t használó uniós felhasználókat. A szabályozás elkerülésének megakadályozása érdekében az új szabályok harmadik országokban található MI-szolgáltatókra és felhasználókra is vonatkoznak, amennyiben az ezek által gyártott rendszereket az Unióban használják.

A tervezet azonban nem vonatkozik azokra a MI-rendszerekre, amelyek kizárólag nemzeti biztonsági és katonai célokra készülnek vagy használnak harmadik országok hatóságai, nemzetközi szervezetek, valamint a bűnüldözéssel és jogi együttműködéssel kapcsolatos nemzetközi megállapodások keretében alkalmazott MI-rendszerek.

Mivel a mesterséges intelligencia sajátos jellemzői miatt negatívan befolyásolhatja számos alapvető jogot, valamint a felhasználók biztonságát, a tervezet kockázatalapú megközelítést alkalmaz. Eszerint az MI alkalmazásokat kockázati osztályokba sorolják, és a jogi intézkedések a kockázat specifikus szintjéhez igazodnak. Ennek érdekében megkülönböztetik a MI rendszereket, amelyek elfogadhatatlan, magas és mérsékelt kockázattal rendelkeznek. Ez a megközelítés előírja, hogy az MI alkalmazásokat csak akkor szabad használni, ha ez szigorúan szükséges, és kizárólag az adott eset speciális igényeinek megfelelően. A tervezet megtiltja az arcfelismerő programok használatát nyilvános helyeken, a szublimális manipulációt, a tömeges megfigyelést és a hiteltelenítő/pontozó rendszereket (mint amilyeneket Kínában használnak). A tilalom a magánszférára is kiterjed, biztosítva, hogy a magánszemélyek ne kerülhessék meg a szabályokat. A tervezet emellett tiltja minden olyan MI alkalmazását, amely veszélyezteti az emberek biztonságát, megélhetését és jogait. A szublimális manipuláció definíciója nem pontos, és a tervezet e miatt kritikát kapott. A legtöbb MI alkalmazás nem szublimális, így a szabályozás jelenlegi formájában nem zárja ki az MI alapú manipulációt. Mindazonáltal mind az alacsony, mind a magas kockázatú MI rendszerek olyan problémát jelentenek, amelyet nemrég még nem lehetett kezelni a szabályozás terjedelmi korlátai miatt.

Mi történt eddig alkotmányos szempontból? A berlini bíróság (LG Berlin) betiltott egy *deepfake* videót, amelyet a Zentrum für Politische Schönheit (ZPS) művészeti kollektíva készített, és amelyen Olaf Scholz német kancellárt láthatjuk. A videóban Scholz az AfD (Alternative für Deutschland) szélsőjobboldali párt betiltását jelentette be. A bíróság úgy döntött, hogy a videó megsértette Scholz személyiségi jogait, mivel

megetvesztő volt: a nézők azt hitték, hogy a kancellár valóban az AfD betiltásáról beszél. Az ítélet nem foglalkozott a *deepfake* mint művészeti forma jogszerűségével, de megjegyezte, hogy a művészeti szabadság nem korlátlan. A ZPS kritikával illette a bíróság döntését, és fellebbezni kíván. A kollektíva szerint a videó szatirikus volt, és nem sértette Scholz jogait. A bíróság emellett jogi és etikai szempontból is foglalkozott a *deepfake* technológiával. A bíróság jelezte, hogy ez a technológia problémákat vet fel a dezinformáció és manipuláció terjedésével kapcsolatban, és úgy véli, hogy a *deepfake* technológia alkotmányos problémákat is felvet. Az információhoz való alapvető jogot a *deepfake* és az MI fenyegeti. A technológiák lehetővé teszik olyan hamis tartalmak létrehozását, amelyek a valósággal összetéveszthetők, aláásva ezzel a média és a közintézmények iránti bizalmat. Az Európai Unió lépéseket tett a dezinformáció elleni küzdelemre és az MI szabályozására, de a jogszabályok még elfogadásra várnak.

A *deepfake*-et a közvélemény manipulálására és választások befolyásolására is lehet használni, és az MI alkalmazható diszkriminációra és alapvető jogok megsértésére is. Egyértelmű és kiegyensúlyozott jogszabályokra van szükség az információhoz való jog védelme érdekében a *deepfake* és az MI korszakában. Globális együttműködés szükséges a dezinformáció elleni küzdelemben és az MI felelős alkalmazásának előmozdításában.

III. Következtetés

A mesterséges intelligencia gyors fejlődése számos olyan kihívást jelent, amelyre az alkotmányjogászoknak különös figyelmet kell fordítaniuk. A mesterséges intelligencia jogi személyiségének kérdése továbbra is nyitott, de a jogalkotóknak proaktívan kell reagálniuk a mesterséges intelligencia által okozott potenciális kockázatokra. A mesterséges intelligenciák jogi személyiségének megadása már nem absztrakció, a legjelentősebb példa erre a Sofia nevű robot, aki 7 évvel ezelőtt tiszteletbeli állampolgár lett egy olyan országban, ahol a nők még nem teljes jogú állampolgárok. Másrészt az AI-algoritmusok diszkriminatívak lehetnek, és diszkriminálhatnak bizonyos embercsoportokat. Megsérthetik az egyenlőség elvét is.

Az AI-algoritmusok egyre fontosabb szerepet játszanak a jogrendszerben, többek között a bírósági eljárásokban. Az AI-algoritmusok átláthatatlansága és megértésének nehézsége azonban komoly aggályokat vet fel az igazságszolgáltatáshoz

való szabad hozzáféréssel kapcsolatban. A robotbírák gyorsabban és hatékonyabban bírálhatnak el a jogi ügyeket, mint az emberi bírák. Ez csökkentené a bírósági eljárások hosszát és a késedelmeket.

Ugyanakkor a robotbírák bevezetése számos etikai aggályt vet fel. Ezek az aggályok a következők: az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok védelme, a robotbíró által hozott hibás döntésekért való felelősség megállapítása, a mesterséges intelligencia diszkriminatív alkalmazásának kockázata.

A robotbírák alkalmazása azonban azon lehetőségek közé tartozik, amelyek miatt Romániának egyelőre nem kell aggódnia, mivel bevezetése olyan innovatív fejlesztéseket igényel, amelyekre az ország még nem áll készen. A mesterséges intelligencia algoritmusok egyre fontosabb szerepet játszanak a tartalommoderálásban, azaz az online platformokon található tartalmak szűrésében és ellenőrzésében. Az AI-algoritmusok alkalmazása azonban aggályokat vet fel a szólásszabadság korlátozásával kapcsolatban.

A román jogrendszernek fel kell készülnie a mesterséges intelligencia kihívásaira, és biztosítania kell, hogy a mesterséges intelligenciát az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartásával alkalmazzák.

Ványik Paszkál Adrián

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ Bűnügyi Tagozatának tagja

A kapcsolati erőszak megfékezése: jogi védelem és társadalmi felelősségvállalás

I. Bevezető

A kapcsolati erőszak az egyik legjelentősebb társadalmi probléma, amely elsődlegesen az érintettekre gyakorol hatást,¹ másodlagosan pedig szélesebb körben is hat a közösségekre és a társadalom egészére is.² Ez a probléma különösen összetett, hiszen számos formát ölthet – fizikai bántalmazástól kezdve érzelmi kihasználáson és a gazdasági kizsákmányoláson keresztül egészen a szexuális bűncselekményekig. Mindezt adott esetben a társadalom elsődleges alapkövén, a családon belül is akár. Ezért a tanulmányom célja, hogy hozzájárulhassak a kapcsolati erőszak megfékezéséért folytatott munkához. Ennek érdekében először röviden ismertetem a területet érintő nemzetközi jogforrásokat, majd a nemzeti jogszabályok keretében először a polgári jog releváns részeit, végül pedig a büntetőjogtudomány vonatkozó szabályait ismertetem. A logikai sorrend indoka, hogy a nőket és gyermekeket különösen érintő kérdések alapjait a nemzetközi jog alakította ki az elmúlt évtizedek során. Ezt követően a polgári jog rendelkezései kerülnek előtérbe, mivel ez a jogág határozza meg az emberek közötti kapcsolatok alapvető kereteit és elsődlegesen nyújt eszközöket azok befolyásolására. Végül, a büntetőjog *ultima ratio* jellegéből adódóan, a témát ezen nézőpont felől közelítve tárgyalom, hiszen ez a jogterület a legsúlyosabb esetek kezelésére szolgál. Ezek után egy konklúzióban ajánlásokat teszek, amelyek segíthetnek a probléma megoldásában.

¹ Claudia García-Moreno – LynnMarie Sardinha: Violence Against Women Prevalence Estimates. World Health Organization, Switzerland 2021. 1. o.

² Maleeha Kisat – Simona de Paolis – Elbereth Puts – Katerina Mantouvalou: The costs of gender-based violence in the European Union. Publications Office of the European Union, Luxembourg 2021. 5. o.

I.1. A kapcsolati erőszak fogalma és típusai

Ahogy korábban említettem, a kapcsolati erőszak összetett és sokrétű jelenség, amely magában foglalja az érzelmi és vérségi kapcsolatban álló személyek közötti bántalmazás valamennyi formáját. E komplexitás különösen nehezé teszi a törvényi szabályozását. A hatályos jogszabályok szerint kapcsolati erőszak elkövetőjének minősülhet a bántalmazott gyermekeinek szülője, valamint az a személy, aki az elkövetés időpontjában vagy korábban közös háztartásban, illetve egy lakásban élt a sértettel. Ide tartozhat a volt házastárs, élettárs, gondnok, gondnokolt, gyám vagy gyámolt is.

A bántalmazás fogalmát a jogszabály több elkövetési magatartás mentén definiálja, ideértve az emberi méltóságot súlyosan sértő, megalázó és erőszakos cselekedeteket, valamint a közös gazdálkodás vagy vagyon körébe tartozó anyagi javak eltulajdonítását, amely súlyos nélkülözésnek teheti ki az áldozatot.³

A szerteágazó megjelenési formái miatt a gyakorlati megítélése sokszor nehézkes. A könnyebb érthetőség érdekében most ezekről a formákról kívánok röviden írni. A kapcsolati erőszak négy fő csoportra osztható, amelyből az első a fizikai erőszak. Ez a csoport, amely talán a magatartás elnevezése miatt a legismertebb a laikusok számára is. Ide olyan magatartások tartoznak, amelyek közvetlen testi sérülést vagy fájdalmat okoznak, így például ütés, lökdösés vagy fojtogatás. Ez a kapcsolati erőszak leggyakrabban megvalósuló formája, amelyhez nem mindig társul más bántalmazó magatartás. A második csoport az érzelmi és pszichológiai bántalmazás, amikor a magatartás lényege az áldozat önbecsülésének szisztematikus aláásása, például manipulációval, fenyegetéssel vagy egyszerű szóbeli megalázással. Ezeknek általában a célja az áldozat társas kapcsolatainak tönkretétele. Ezáltal, miután az áldozat számára az egyetlen személy, akivel érzelmi kapcsolatba léphet, a bántalmazó, az könnyebben fenntartja a kontrollt érzelmi függőség útján. A harmadik csoport a szexuális erőszak, amikor az áldozat nemi élet szabadságához fűződő jogát sértik meg. Ez történhet akár kényszerített szexuális aktuson keresztül, de lehetséges pusztán ilyen aktusra történő manipulációval is megvalósítani. Ez a csoport gyakran együtt jár más erőszakos bűncselekmények elkövetésével és képes különösképpen mély lelki traumát okozni. Végül a negyedik csoport, amely a legritkább, mégis ha-

³ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (továbbiakban: Btk.) 212/A. §

sonlóan fontos az előzőekhez képest, a gazdasági elnyomás. Itt a lényeg az áldozat gazdasági önállóságának a megakadályozásán, illetve a pénzügyi függőségének a kihasználásán van. Tipikus esetei az áldozat anyagi forrásainak ellenőrzése vagy munkavállalási lehetőségeinek korlátozása. Ennek a csoportnak a jellegzetessége, hogy nem feltétlen társul hozzá érzelmi függőség, hanem a pénzbeli kitétség elég ahhoz, hogy ha az áldozat ki is szeretne lépni az abuzív kapcsolatból, külső segítség nélkül ritkán tud.⁴

I.2. Kapcsolati erőszak általános jellegzetességei

Miután ismertettem a kapcsolati erőszak egyes eseteit, fontos, hogy az általános jellemzőit is tárgyaljam. Ez a bűncselekmény gyakran ciklikus, ami azt jelenti, hogy a gyakorlatban több fázisból áll: ilyen az erőszakos fázis, büntudat, megbékélés, feszültség és végül újrakezdődnek az erőszakos cselekmények. Ez a ciklikusság az áldozat számára tovább bonyolítja a helyzetet és annak felismerését, így pedig az abból való önálló kilépést.⁵ Ezzel együtt gyakran rejtett jellegű bűncselekmény, így a kívülálló személyek számára nehéz a felismerése, főleg a fizikai bántalmazással nem járó esetekben. De a közbeavatkozását egyúttal az is gátolja, hogy az áldozat gyakran rejteti a kapcsolati erőszak jeleit akár azért, mert nem ismeri el a helyzetet, amiben van, vagy pedig fél a társadalmi előítéletektől, illetve az elkövető utólagos megtorlásától.⁶ Így a kapcsolati erőszak globálisan és helyi szinten is elterjedt probléma. Éves szinten több ezer eset jut a hatóságok elé, de ez valószínűsíthetően csak töredéke a látens eseteknek.⁷ Emiatt véleményem szerint kapcsolati erőszak típusainak és dinamikájának megértése alapvető fontosságú a családjogi és büntetőjogi beavatkozások hatékony tervezéséhez.

⁴ Tia Thomas: Economic Abuse in the Domestic Violence Context: Towards a Comprehensive Solution at the Federal and State Level. Columbia Journal of Gender and Law, New York 2023. 98-133. o.

⁵ Lenore E. Walker: The Battered Woman Syndrome. Springer Publishing, New York 2016. 85-106. o.

⁶ Herczog Mária – Kovács Zsuzsanna: A gyermekbántalmazás és elhanyagolás megelőzése, felismerése és kezelése. Országos Gyermekegészségügyi Intézet, Budapest 2004. 13. o.

⁷ Regisztrált sértettek, sértetté válások. Központi Statisztikai Hivatal https://www.ksh.hu/statdat_files/iga/hu/iga0005.html (2024. 11. 27.)

I.3. A kapcsolati erőszak nem- és korsemlegessége

A kapcsolati erőszak terhének társadalom- és jogtudományi megítélése során általában kizárólag a nőkre, mint áldozatokra helyeződik a hangsúly. Valóban a statisztikák szerint a nők nagyobb számban válnak kapcsolati erőszak áldozataivá, azonban ezek az adatok elsősorban a fizikai bántalmazásra vonatkoznak. Ennek alapvetően biológiai okai vannak, mivel a férfiak hormonális adottságaik és nagyobb fizikai erejük miatt hajlamosabbak és képesebbek ilyen típusú erőszak elkövetésére.⁸ Ezzel együtt viszont a női emancipáció megjelenésével egyre nagyobb azoknak az eseteknek – főként gazdasági, illetve érzelmi bántalmazás, de nem kizárt más eset sem – a száma, amikor a férfiak válnak áldozattá.⁹ Így a férfiak áldozattá válása szintén létező és gyakran alulreprezentált probléma. Ennek több oka is van, így például a férfiakra fennálló, egyébként tudományosan megalapozott sztereotípiák szerint ők erősebbek, így kevésbé valószínű, hogy áldozattá válnak, különösen kapcsolati erőszak esetében. Ez az előítélet akadályozza a férfi áldozatok áldozati státuszának elismerését és az esetek bejelentését. Hiszen az áldozatok gyakran félnek beismerni, hogy bántalmazó kapcsolatban élnek, attól tartva, hogy gyengének vagy férfiatlannak ítélik meg őket, emiatt ritkábban kérnek segítséget, vagy fordulnak a hatóságokhoz. Ezen a helyzeten tovább ront, hogy a rendőrségi és más hatóságok jogi eljárások során gyakran alábecsülik a férfiak által jelentett bántalmazás súlyosságát. Emellett pedig az áldozatsegítő intézmények és menedékházak többsége elsősorban nőkre specializálódott, így a férfiak számára nem mindig hozzáférhető, amihez hozzá kell tenni, hogy a sok esetben traumatizált nőket igyekeznek az eljárás kezdő szakaszaiban távol tartani a férfiaktól, nehogy tovább romoljon a pszichés állapotuk.¹⁰

A kapcsolati erőszak nemsemlegessége mellett korsemleges is egyben. Ezt azt jelenti, hogy egyik legsúlyosabb és sokszor alábecsült aspektusa, hogy nemcsak a közvetett, hanem közvetlen célpontjai is lehetnek gyermekek. A gyermekek érin-

⁸ Elizabeth M. Geroge – Kimberly A. Roswall: Bidirectional Relationships between Testosterone and Aggression: A Critical Analysis of Four Predictions. *Integrative and Comparative Biology* 2022/3. sz. 474-486. o.

⁹ Violence against women: an EU-wide survey. Results at a glance. Publications Office of the European Union, Luxembourg 2014. 3-9. o.

¹⁰ Alyson L. Huntley – Lucy Potter – Emma Williamson – Alice Malpass – Eszter Szilassy – Gene Feder: Help-seeking by male victims of domestic violence and abuse (DVA): a systematic review and qualitative evidence synthesis. *BMJ Open* 2019/6. sz. 8-9. o.

tettsége különösen fontos kérdés, mivel az ő védelmük elsődleges prioritás, amit a nemzetközi és hazai jogi szabályozások is hangsúlyoznak. Az ő helyzetük azért is ilyen különösen fontos a bántalmazás kontextusában, mert az elkövetők gyakran éppen azok a szülők, gyámok vagy más, felelős felnőttek, akiknek gondoskodnia kellene róluk. Ez több szempontból is nehezíti a gyermekek számára a segítségkérést. Elsődlegesen, mivel a gyermekek általában fizikailag, érzelmileg és anyagilag is függenek az elkövetőtől, gyakran nincs lehetőségük elmenekülni az adott helyzetből.¹¹ Másrészt koruknál fogva hiányzik a megfelelő ismeretük arról, hogy milyen jogi vagy társadalmi intézményekhez fordulhatnak segítségért. További nehézséget jelent, hogy sok esetben a gyermekek szavát nem veszik komolyan, különösen, ha az állításuk egy felnőttel – gyakran az elkövetővel – kerül szembe. Ez a hitelességi probléma megakadályozhatja, hogy az ügy megfelelően kivizsgálásra kerüljön, ami tovább súlyosbítja a gyermek helyzetét és megerősítheti az áldozati szerepét.¹² Véleményem szerint ezen körülmények miatt a gyermekek kiszolgáltatottsága rendkívül nagy, ezért kiemelten fontos a megfelelő gyermekvédelmi mechanizmusok és támogató rendszerek létrehozása és alkalmazása.

Az egyenlőség elve megköveteli, hogy a kapcsolati erőszakot nemtől és életkortól függetlenül ismerjük el, hiszen nemcsak nők, hanem férfiak és gyermekek is áldozattá válhatnak. Fontosnak találom ezért, hogy a jogi és intézményi megoldások minden érintett számára hozzáférhetőek legyenek, figyelembe véve az egyének sajátos helyzetét és különösen kiszolgáltatott szerepét, melyből adódóan számukra kiemelt támogatást és védelmet kell biztosítani.

II. Kapcsolati erőszak nemzetközi jogrendben és az ENSZ tevékenysége

Az ENSZ (Egyesült Nemzetek Szervezete) létrehozását nagyban indokolta elődje, a Nemzetek Szövetsége kudarcai, különösen az, hogy nem tudta megakadályozni a világháború kitörését. A második világháború borzalmai, különösen a holokauszt, világosan rámutattak arra, hogy az emberi jogok védelme súlyos válságba került, és azok megfelelő biztosítása csak hatékony és összehangolt nemzetközi együttműködéssel

¹¹ Regina M. Sullivan: *The Neurobiology of Attachment to Nurturing and Abusive Caregivers*. *Hastings Law J.* 2012/6. sz. 1553-1570. o.

¹² Debbie Allnock – Pam Miller: *No one noticed, no one heard: A study of disclosures of childhood abuse*. NSPCC Learning, London 2013. 24. o.

érhető el.¹³ Szemléletváltásra volt szükség, ezért 1945-ben létrejött nagyrészt az első és második világháború borzalmainak hatására az ENSZ. Így a szervezet elsődleges célja, hogy elősegítse a nemzetközi békét, biztonságot és az emberi jogok védelmét. Ezt mutatja az ENSZ alapító okirata, az ENSZ Alapokmánya, amely tartalmazza az ENSZ 4 fő célját:¹⁴

1. A nemzetközi béke és biztonság fenntartása.
2. A nemzetek közötti baráti kapcsolatok fejlesztése az egyenlőség és önmegrendelkezés elve alapján.
3. Az emberi jogok tiszteletben tartásának és védelmének előmozdítása, a nemzetek közötti egyenlőség biztosítása, valamint az alapvető szabadságjogok védelme.
4. A globális együttműködés támogatása a gazdasági, szociális és humanitárius problémák megoldásában.

A témám szempontjából jelentős, hogy az ENSZ emberi jogi egyezmények elfogadásával globális normarendszert teremt, amely az alapvető jogok és szabadságok védelmét célozza. Ennek keretében standard szabályokat határoz meg, amelyeknek minden államnak meg kell felelnie. Ezekben a standardokban törekszik elérni, hogy minden ember számára biztosítsa az alapvető emberi jogokat, beleértve a politikai, polgári, gazdasági, szociális és kulturális jogokat. Az ENSZ egyezmények kifejezetten az érzékeny csoportokra – ilyenek a nők, gyermekek és fogyatékosokkal élők – összpontosítanak. Ezek nemcsak elméleti alapelveket határoznak meg, hanem gyakorlati kötelezettségeket is előírnak az államok számára, amelyekhez akár ENSZ ellenőrző mechanizmusok, például független bizottságok is társulhatnak.¹⁵

Ilyen egyezmény az ENSZ Nőkkel Szembeni Megkülönböztetés Megszüntetéséről szóló Egyezménye (CEDAW). Az egyezményt 1979-ben New Yorkban fogadták el. Egy kiemelkedő jelentőségű nemzetközi emberi jogi eszköz, amely a nők emberi

¹³ Francis Harry Hinsley: *Power and the Pursuit of Peace: Theory and Practice in the History of Relations Between States*. Cambridge University Press, Cambridge 2010. 309-334. o.

¹⁴ 1945. évi Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya

¹⁵ Bruhács János: *Nemzetközi jog II. Különös rész*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2010. 262-277. o.

jogainak biztosítását célozza.¹⁶ Ennek az elfogadására azért volt szükség, mert a korábban 1949-ben ENSZ által elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata már rögzítette az egyenlőség elvét, amelybe beletartozik a nemek közötti egyenlőség is, de ez a valóságban nem eredményezett megfelelő védelmet a nőket érő változatos atrocitásokkal szemben. A nemzetközi közösség felismerte, hogy a nők háttérbe szorulása strukturális jellegű, ezért az 1960-as és 1970-es évektől kezdve különös figyelem irányult a nők helyzetének javítására, például az ENSZ Nők Helyzetével Foglalkozó Bizottság (CSW) tevékenysége révén. A CEDAW egyik legfontosabb jellemzője, hogy az államokat aktív szerepvállalásra kötelezi és az Egyezmény 2. cikkelye konkrét intézkedéseket ír elő, mint a megfelelő eszköz alkalmazása, beleértve a közigazgatási és büntetőjogi intézkedéseket.¹⁷ Így a témám szempontjából az Egyezmény legfontosabb érdeme, hogy elkezdte lefektetni egy olyan rendszer ismérveit, amelyben már a nőknek is lehetősége van az őket ért sérelem, például kapcsolati erőszak esetében állami szervekhez fordulni. Ez a dokumentum, amely alapvető fontosságú a nők jogainak védelme szempontjából, számos kritikát is kapott az évek során. Az egyik legfontosabb kritika, hogy több állam fenntartásokkal ratifikálta csak az Egyezményt, különösen a családi életre vonatkozó rendelkezésekkel kapcsolatban. Ebből arra következtethetünk, hogy a nők helyzete, főként a családi viszonyokban, gyakran kétséges alapokon nyugodott. De emiatt 1979 óta további nemzetközi szerződések születtek a nők jogainak biztosítására, így ezek közül ismertetem a továbbiakban a legjelentősebbeket.

II.1. Kapcsolati erőszak elleni küzdelem európai vonatkozásai

Mielőtt konkrét szerződésekről írnék, szükséges bemutatni azok európai előzményeit, hiszen az európai térség jelentős lépéseket tett az emberi jogok elismerése és hatékony érvényesítése érdekében. Talán a legfontosabb eredmény, hogy az 1949-ben létrejött Európa Tanács¹⁸ 1950-ben elfogadta az Emberi Jogok Európai Egyezményét (továbbiakban: EJE). Ez a nemzetközi szerződés az első jogilag kötelező erejű nemzetközi dokumentum, amely az emberi jogok védelmére vonatkozó átfogó rendszert

¹⁶ 1979. évi a nőkkel szembeni diszkrimináció minden formájának kiküszöböléséről szóló New York-i egyezmény (továbbiakban: CEDAW)

¹⁷ CEDAW 2. cikk

¹⁸ 1949. évi Európa Tanács Alapszabálya

hozott létre. Ebben a dokumentumban számos olyan követelmény van, amelyeknek megfelelés közvetve hatással van az államok kapcsolati erőszak ellen való küzdelemre. Ilyen rendelkezések többek között: a 2. cikk az élethez való jog, amely alapján az államok kötelesek megvédeni az egyének életét; 3. cikk a kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalma, mivel a kapcsolati erőszak megnyilvánulásai gyakran ebbe a kategóriába esnek; és a 8. cikk a magán- és családi élet tiszteletben tartása, hiszen minden embernek joga van, hogy a családon belüli élet autonómiájához, de ez nem jelentheti az erőszak eltűrését. Az állam beavatkozhat és be kell avatkoznia, ha a családon belüli viszonyok veszélyeztetik az egyének biztonságát és jólétét. A kapcsolati erőszak elleni küzdelem az Emberi Jogok Európai Bíróság (továbbiakban: EJEB) ítélezési gyakorlatában is egyre hangsúlyosabbá vált az évek alatt. Erre jó példa az Opuz kontra Törökország ügy, amely végül mérföldkőnek számító döntés lett az EJEB gyakorlatában.¹⁹ Az ügy központi kérdése, hogy Törökország megsértette-e az EJEB rendelkezéseit azzal, hogy nem biztosította a kapcsolati erőszak áldozatainak megfelelő védelmét.

A középpontban Nahide Opuz és édesanyja állt, akik hosszú éveken át bántalmazás és erőszak áldozatai voltak Nahide Opuz volt férje által. A férj fizikailag bántalmazta Opuzt és édesanyját, rendszeresen fenyegette őket, és több esetben súlyos testi sértést okozott. Ezt a török hatóságok észlelték és több büntetőeljárást is indítottak, de érdemleges intézkedéseket nem fogantatosítottak, illetve az eljárásokat a megfenyegetett áldozatok általi feljelentés visszavonása okán megszüntették. Ez a helyzet addig fajult, amíg 2002-ben Opuz édesanyját a volt férje megölte, akit ezután letartóztattak, de végül szabadon engedték. Opuz, miután Törökországban kimerítette a rendelkezésére álló jogorvoslati lehetőségeket, panaszt nyújtott be a strasbourgi bírósághoz. Azzal érvelt, hogy a török hatóság megsértette az EJEB korábban említett 2. és 3. cikkét, illetve a 14. cikket. A 14. cikk a diszkrimináció tilalma, ami Opuz állítása szerint azért lett megsértve, mert a török hatóságok mulasztásai a nők elleni rendszerszintű diszkrimináció eredményei, amelyeket a török jogrendszer intézményesített. Az EJEB az ügyben megállapította, hogy Törökország megsértette az említett rendelkezéseket. Az állam nem teljesítette pozitív kötelezettségeit, mivel nem védte meg Opuz édesanyjának életét, holott a hatóságok tisztában voltak a fenyegetésekkel és a veszéllyel. Elmulasztotta megfelelően kivizsgálni és

¹⁹ Case of Opuz v. Turkey (Application no. 33401/02)

megbüntetni a kapcsolati erőszakot, ezzel nemcsak Opuzt, hanem minden hasonló helyzetben lévő nőt is kiszolgáltatott helyzetbe hozva. A bíróság kiemelte, hogy a nők elleni erőszak Törökországban rendszerszintű problémát jelent és az állam nem biztosított megfelelő védelmet és egyenlő jogokat a nők számára. Ennek az ügynek jelentős hatásai voltak mind az EJEB további gyakorlatára, mind pedig a nemzetközi jog és közösség más területein. Először is az ügy precedens értékűvé vált más országok számára azokban az esetekben, ahol az állami szervek mulasztása felmerül. Törökországban az ügy nyomán a kormány rákényszerült, hogy felülvizsgálja a családvédelmi jogszabályait, bár továbbra is sok kritika éri a török kormányt családvédelem és nemi diszkrimináció tekintetében. Végül pedig ez az ügy hozzájárult az Isztambuli Egyezmény elfogadásához.²⁰ Ezt a dokumentumot jelentősége okán részletesebben fogom ismertetni a későbbiekben.

Az Európa Tanács működése során számos olyan egyezmény elfogadását támogatta, amelyek közvetlenül vagy közvetve hozzájárulnak a kapcsolati erőszak elleni küzdelemhez. Egy olyan nemzetközi jogforrás, amely nem kifejezetten a kapcsolati erőszak témájára fókuszál, de a tárgyköre a kapcsolati erőszak egy konkrét esetét érinti a Lanzarote-i Egyezmény – hivatalosan a gyermekek szexuális kizsákmányolás és szexuális bántalmazás elleni védelméről szóló egyezmény. Az egyezményt 2007-ben fogadtak el és különös hangsúlyt fektet a megelőző intézkedésekre, például az oktatásra és a tudatosság növelésére, valamint a gyermekbarát eljárások biztosítására az igazságszolgáltatásban. Az egyezmény minden részes államot arra kötelez, hogy biztosítsa a szigorú jogi kereteket és a hatékony együttműködést a gyermekek védelme érdekében.²¹

Másik, az Európa Tanács által elfogadott jogforrás az Isztambuli Egyezmény, formális nevén Nők Elleni és a Családon Belüli Erőszak Megelőzéséről és Felszámolásáról szóló Európai Egyezmény, amelyet az Európa Tanács 2011 tavaszán fogadott el. Ez a dokumentum az első olyan átfogó jogi eszköz, amely a nők elleni erőszak specifikus szempontjából, beleértve a családon belüli erőszakot is, védi az emberi

²⁰ The landmark judgment that inspired Europe to act on violence against women. Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/impact-convention-human-rights/-/the-landmark-judgment-that-inspired-europe-to-act-on-violence-against-women> (2024. 11. 27.)

²¹ Az Európa Tanács Egyezménye a gyermekek védelméről a szexuális kizsákmányolás és a szexuális bántalmazás ellen

jogokat. A célja a megelőzés, a védelem és a bűnüldözés közötti hatékony együttműködés kialakítása, valamint a nemi alapú erőszak társadalmi és kulturális gyökereinek kezelése.²² Amellett, hogy az egyezmény kiemeli a nők elleni erőszakot, mint a nemek közötti egyenlőség gátját, négy fundamentális pilléren nyugszik:

1. Megelőzés: Oktatás, társadalmi tudatosság növelése és a patriarchális normák megkérdőjelezése.
2. Védelem: Az áldozatok hatékony védelme és támogatása, például menedékhelyek biztosítása.
3. Büntetőeljárás: Az elkövetők felelősségre vonása, valamint a jogszabályok módosítása, hogy azok hatékonyan kezeljék a nemi alapú erőszakot.
4. Integrált szakpolitikák: Az állami intézmények közötti koordináció a nők elleni erőszak elleni fellépés érdekében.²³

Emellett az egyezmény világosan és részletesen meghatározza az alapvető fogalmakat. Például a nők elleni erőszakot minden olyan nemi alapú erőszakként definiálja, amely testi, szexuális, pszichológiai vagy gazdasági sérelmet okoz a nőknek. Hasonlóképpen, a családon belüli erőszakot olyan fizikai, szexuális, pszichológiai vagy gazdasági erőszakként határozza meg, amely egy családtag vagy partner ellen irányul. Ez független attól, hogy az elkövető osztja-e az áldozat háztartását. Az egyezmény a megkötését megelőző nézetekkel is szembe fordult és a nemi alapú erőszakot nem egyedi esetként kezeli, hanem egy összetett rendszerszintű problémaként, ezért az államoknak jogszabályok alkotásával és a társadalmi normák megváltozásának támogatásával kell változásokat elérniük. Ezért a részes államok kötelezettsége létrehozni és megerősíteni az áldozatok védelmét szolgáló intézményeket, üldözni és megfelelően szankcionálni a nemi alapú erőszak minden formáját – ideértve a szexuális zaklatást, a kényszerházasságot és az emberkereskedelmet –, illetve képzést biztosítani a hatóságok alkalmazottjai – beleértve rendőrség, bíróságok és egészségügyi szakemberek – számára, hogy megfelelően kezeljék az eseteket.²⁴ Az

²² A nők elleni és a családon belüli erőszak megelőzéséről és felszámolásáról szóló 2011. évi Európa Tanács Egyezmény (továbbiakban: Isztambuli Egyezmény)

²³ Isztambuli Egyezmény 1. cikk

²⁴ Isztambuli Egyezmény 5. cikk

egyezmény létrehozott egy független szakértőkből álló ellenőrző szervet is, a GREVIO-t (Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence). Tagjai az egyezményt ratifikáló államok képviselőiből választott, magas szakmai színvonalat képviselő személyek. Célja, hogy megfigyelje a részes államok tevékenységét az Egyezményben vállalt kötelezettségek teljesítésére. A GREVIO értékelő jelentéseket készít az államok által benyújtott beszámolók alapján és ajánlásokat fogalmaz meg az erőszak elleni fellépés hatékonyságának javítására.²⁵

Összeségében elmondható az Egyezményről, hogy számos pozitív hatással járt a nemek közötti diszkrimináció és erőszak felszámolásáért folytatott küzdelemben, de komoly kritikák is érik ezzel együtt.²⁶ Ilyen kritika, hogy az Egyezmény túlságosan nagy hangsúlyt fektet a nemekre és nem veszi figyelembe a férfiak és más csoportok érdekeit, véleményem szerint ez mégsem megalapozott. Egy olyan egyezmény esetében, amelynek célja kifejezetten a nők elleni erőszak felszámolása, érthető, hogy a fókusz a nők védelmén van. De más érvek szerint az Egyezmény szembemegy a tradicionális családi normákkal, ami felvet komoly kérdéseket. Például, hogy a nők elleni erőszak tradicionális érték, és ha igen, ez elfogadható-e a mai modern világban? Végül pedig az utolsó érv az Egyezmény végrehajtásával kapcsolatos, hiszen valóban nehezen végrehajtható, de ezt az Egyezményben foglaltak alapján is előre lehetett tudni. Ezért az Egyezmény kiemelten foglalkozik a megelőzéssel és az oktatással, mivel a nemek közötti egyenlőtlenségek és konfliktusok tartós megoldása csak egy átfogó társadalmi változás révén lehetséges. Ez a változás olyan értékek generációkon átívelő közvetítését és elfogadását igényli, amelyek tiszteletben tartják a modern emberi jogokat, és amelyek idővel a társadalom alapvető normáivá válnak.²⁷

III. Magyar jogrendszer családjogi vonatkozásai

A családjogban a kapcsolati erőszak különleges kihívásokat vet fel, hiszen ezen jogág célja a család, mint a társadalmat felépítő jogintézmény stabilitásának a

²⁵ GREVIO. Council of Europe. <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/grevio> (2024. 11. 27.)

²⁶ Zenisha Arora: The Istanbul Convention: Turkey's Withdrawal from Its Own Women's Rights Legacy. ONERO Institute. <https://www.oneroinstitute.org/regional-program-research/the-istanbul-convention-turkeys-withdrawal-from-its-own-womens-rights-legacy> (2024. 11. 27.)

²⁷ Isztambuli Egyezmény 14. cikk

biztosítása. Ezt azzal együtt kell megvalósítani, hogy egyben lehetővé teszi az alapjogok, különösen az emberi méltósághoz és lelki-testi integritáshoz való jog érvényesülését. Emiatt, ha a családjog eszköztára nem is mindig elegendő, a család komplex jellege miatt igyekszik figyelembe venni a sértettek védelmét, főként az elkövetők korlátozása folytán.²⁸

A házasság felbontása a kapcsolati erőszak által nagy mértékben terhelt házasságok egyik legfontosabb jogi eszköze, amely során a bíróság kiemelt figyelmet fordít az erőszak sértettjeinek a védelmére. A válás során alkalmazott jogi szabályozás és eljárási mechanizmusok kulcsfontosságú szerepet töltenek be a kapcsolati erőszakból fakadó károk minimalizálásában. Ha a felek között házasság volt, akkor a kapcsolattartás szabályozásáról a házasság felbontására irányuló per keretében kell döntést hoznia a bíróságnak.²⁹

A házasság felbontására két lehetőség van a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény alapján Magyarországon. Az első a házasság közös megegyezéssel történő felbontásának az esete. Ilyenkor a felek közös kérelmére, amennyiben a házasság felbontásának lényeges körülményeiben megegyezésre tudtak jutni – ilyen a gyermekelhelyezés, kapcsolattartás –, a bíróság gyorsított eljárás keretében bonyolítja le a pert. Ez azonban ritkán tud megvalósulni, főleg kapcsolati erőszakkal érintett házasságok esetében, hiszen szükség van a felek közötti bizonyos szintű együttműködésre. A második eset, amikor a bíróságnak kell bizonyítást lefolytatnia és feltárnia a vitás kérdéseket, majd ez alapján a felek és a gyermekek érdekeinek mérlegelésével a döntést meghozni.³⁰ De a kapcsolati erőszak bizonyítása egy házasság felbontására irányuló perben nehéz kihívás lehet. Ilyenkor az erőszak tényének a bizonyítására több bizonyítási eszköz is rendelkezésre tud állni, amelyek közül a leggyakoribbak a rendőrségi jegyzőkönyv, orvosi láttelepek, tanúk, szakértői vélemény vagy akár a sértett által vezetett dokumentációk – napló vagy üzenetek. Mégis, miután a bizonyítási teher a sértettet terheli, mivel ő állítja azt, hogy kapcsolati erőszak áldozata, ezért a gyakorlatban sokszor nehézségekbe ütközik a bizonyítás során. Ennek ellenére sikeres bizonyítás esetén az erőszak tényének megállapítása

²⁸ Alföldi Ágnes Dóra: A családon belüli erőszak és a magyar büntetőjog. JURA 2011/2. sz.150-155. o.

²⁹ Uo.

³⁰ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (továbbiakban: Ptk.) 4:21. §

döntő lehet számos vitás kérdésben. A bíróság mérlegelése során a szülői felügyeleti jog, a kapcsolattartás, valamint a vagyonmegosztás esetében is figyelembe veszi az erőszak tényét. Az eljárás során viszont viszályos lehet a sértett és gyermekének helyzete, hiszen alappal félhet az elkövető esetleges megtorlásától. Ezekben az esetekben lehetőség van ideiglenes intézkedés kérésére, amiben a bíróság akár a per kezdete előtt is rendezheti a lakáshasználatot, kapcsolattartást, tartásdíjat vagy távollattartást.³¹

III.1. Gyermekvédelem és a gyermekek jogai

A kapcsolati erőszak közvetlen és közvetett módon is sértheti a gyermekek jogait, ezért több jogforrásban is találunk külön rendelkezést a gyermekek érdekeinek előnyben részesítésére és a hatékony gyermekvédelem kiépítésének kötelezettségére.³² Közvetlen érintettség keretében a gyermekek gyakran fizikai bántalmazás áldozatai lehetnek. Ez magába foglalja a rövid távú sérüléseken túl a hosszútávú egészségügyi problémák okozását, így például a fejlődési zavarokat.³³ De áldozatai lehetnek lelki bántalmazásnak is, amely esetében olyan szóbeli megaláztatásnak, fenyegetésnek vagy érzelmi elhanyagolásnak vannak kitéve, amely a fizikai bántalmazáshoz hasonlóan komoly hatással lehet a gyermek mentális egészségére. A bántalmazás ezen módja fizikai jelek hiányában általában láthatatlan és a mélyen gyökerező érzelmi trauma csak hosszú évekkel később jut felszínre valamilyen személyiségi torzulás, például hibás önértékelés, depresszió vagy szorongás formájában.³⁴ A gyermekek esetében a gazdasági elnyomás sajátos formájaként a gyermekek eszközként való felhasználása is megtörténhet. Ilyenkor a bántalmazó szülő a gyermeket használja fel manipulációs eszközként a másik szülő ellen. Ennek gyakori esetei a gyermek előtt zajló konfliktusok, a másik szülő lejáratása, vagy a gyermek másik szülő ellen történő nevelése. De

³¹ A Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (továbbiakban: Pp.) 103-109. §

³² ENSZ Gyermekjogi Egyezmény 3. cikk

³³ Pohárnok Melinda – Lábai Beatrix: A gyermek pszichés fejlődését alakító biológiai és környezeti tényezők kölcsönhatásai. Pécsi Tudományegyetem. https://demografia.hu/hu/letoles/eloadasok/Kohorsz-18-nyitokonferencia/Kohorsz18_nyito2_Labadi_Poharnok.pdf (2024. 11. 27.)

³⁴ Childhood Psychological Abuse as Harmful as Sexual or Physical Abuse. American Psychological Association. <https://www.apa.org/news/press/releases/2014/10/psychological-abuse> (2024. 11. 27.)

beszélhetünk a gyermekek bántalmazásának közvetett esetéről is, amikor a kapcsolati erőszak szem- és fültanújaként a gyermek rendszerint traumatizálódik, így ez is hosszú távú pszichés problémákhoz vezethet. Ilyenkor az erőszak tanújaként felnövő gyermekek hajlamosak lehetnek internalizálni a bántalmazó viselkedést, mint elfogadható konfliktuskezelési módot, ami a későbbi kapcsolataikra is hatással lehet.³⁵

Ezért az ilyen esetek megoldására a családjogban is vannak eszközök, mint például a kapcsolattartás szabályozása. Ennek a jogintézménynek a keretébe lehetősége van a jogalkalmazónak – bíróság vagy gyámhatóság – az egyik vagy akár mind a két szülő gyermekével történő kapcsolattartását szabályozni. Ez alapján lehetséges felügyelt kapcsolattartás elrendelése, aminek a keretében a felügyelt személy csak egy harmadik, semleges, általában szakértő – családgondozó vagy pszichológus – vagy hivatalos személy jelenlétében találkozhat gyermekével. Ez általában semleges helyen – családsegítő- vagy kapcsolattartó központban – történik, ahol a felügyelő személy adott esetben gyorsan közbe tud avatkozni a konfliktusok elkerülése érdekében. Ennek a jogintézménynek a célja a gyermek és szülő közötti kapcsolat fenntartása vagy helyreállítása úgy, hogy a gyermek fizikai és pszichés biztonságát garantálják. Van lehetőség a kapcsolattartás szigorúbb korlátozására is, hiszen a bántalmazó szülő gyermekével való kapcsolattartása teljes mértékben kizárható súlyos esetekben, amennyiben a gyermek testi-lelki épsége továbbra is veszélyben forog.³⁶

IV. Kapcsolati erőszak bűnügyi megítélése és büntetőjogi meghatározása

A kapcsolati erőszak büntetőjogi szempontból jelentős, mivel a magánjog eszközei nem elégségesek önmagukban a bántalmazók felelősségre vonására. A büntetőjog ultimaráció jellegére tekintettel elengedhetetlen, hogy átfogó megoldást nyújtson a kapcsolati erőszak valamennyi eltérő formáira.³⁷

³⁵ Ladan Hashemi – Janet Fanslow – Pauline Gulliver – Tracey McIntosh: Intergenerational Impact of Violence Exposure: Emotional-Behavioural and School Difficulties in Children Aged 5–17. *Frontiers*. <https://www.frontiersin.org/journals/psychiatry/articles/10.3389/fpsy.2021.771834/full> (2024. 11. 27.)

³⁶ Ptk. 4:181. §

³⁷ Amberg Erzsébet: A büntetőjogi felelősség helye és ultima ratio szerepe a felelősségi alakzatok rendszerében. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, Pécs 2019. 6. o.

Először is azonban fontos, hogy a kapcsolati erőszakot pontosan meg tudjuk különböztetni más Büntető Törvénykönyv által nevesített hasonló jellegű bűncselekményektől. A differenciálódás alapvetően az elkövetési magatartások rendszerességére, az elkövető és az áldozat közötti speciális kapcsolatra, valamint az erőszak körülményeire épül. Hiszen a kapcsolati erőszak fogalma kizárólag közeli hozzátartozókra, volt házastársakra, élettársakra, illetve a közös háztartásban élő személyekre vonatkozik, és ismétlődő vagy folyamatos bántalmazást, pszichológiai, testi, szexuális vagy gazdasági erőszakot jelent.³⁸ Elmondható, hogy az esetek többségében az bántalmazást az áldozat alávett helyzetének kialakítása és fenntartása, valamint a bántalmazó kontrollálási szándéka jellemzi. Emellett a kapcsolati erőszak egy szubszidiárius bűncselekmény, vagyis csak akkor alkalmazható, ha az adott cselekmény nem minősül súlyosabb bűncselekménynek a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (továbbiakban: Btk.) más tényállásai szerint. Ez a szubszidiaritás elve biztosítja, hogy a bűncselekményt az elkövetett magatartás súlyának és társadalmi veszélyességének megfelelően minősítsék.³⁹ Így ez alapján a főbb bűncselekmények, amelyekről el kell különíteni a kapcsolati erőszakot a testi sértés – Btk. 164. §, kényszerítés – Btk. 195. §, személyi szabadság megsértése – Btk. 194. §, zaklatás – Btk. 222. §, magánlaksértés – Btk. 221. §, rágalmazás – Btk. 226. § és a becsületsértés – Btk. 227. §.

Egy sajátos, korábban említett másik eset, amikor a közvetlen vagy közvetett áldozat a gyermek. A Btk. a gyermekek különös védelmet érdemlő helyzetének megfelelően több a kapcsolati erőszakhoz hasonló bűncselekményt nevesít. Ilyen bűncselekmények a kiskorú veszélyeztetése – Btk. 208. §, gyermekmunka – Btk. 209. §, gyermekvédelmi jelzéssel kapcsolatos kötelezettség megszegése – Btk. 210. §, kiskorúval való kapcsolattartás akadályozása – Btk. 211. §, kiskorú elhelyezésének megváltoztatása – Btk. 212. § és a tartási kötelezettség elmulasztása – Btk. 213. §. Ezen túlmenően számos bűncselekmény esetében minősített esetként kezeli a törvény, ha az áldozat még nem töltötte be a tizenyolcadik, illetve bizonyos esetekben a tizennegyedik életévét. Ilyennek többek között például az emberölés – Btk. 160. §, emberrablás – Btk. 173. §, emberi test tiltott felhasználása – Btk. 174. § és a személyi

³⁸ Vö. 3. jegyzet

³⁹ Németh Imre: A túلكriminalizáció jelensége és az alkotmányos büntetőjog válsága. Jog-Állam-Politika 2019/3. sz. 91. o.

szabadság megsértése – Btk. 194. §.

IV.1. Eljárásjogi sajátosságok

A kapcsolati erőszak hivatalból üldözendő bűncselekmény. Ez azt jelenti, hogy ha a hatóságok (pl. rendőrség) tudomást szereznek a bűncselekményről, hivatalból kötelesek eljárást indítani, függetlenül attól, hogy az áldozat kívánja-e a büntetőeljárás megindítását vagy sem.⁴⁰ Ennek az indoka, hogy a kapcsolati erőszak nemcsak az egyének számára jelent súlyos veszélyt, hanem romboló hatással van a család egységére és a társadalom alapvető intézményeire is. Ezért az állam fokozott felelősséget kell vállaljon az ilyen cselekmények üldözése és visszaszorítása érdekében. A hivatalból történő üldözése más indokból is fontos, mivel ahogyan korábban kifejtettem, az áldozatok gyakran nem mernek feljelentést tenni az elkövetővel szemben. Ennek hátterében sok esetben a félelem áll, amely az elkövető fenyegetéseiből vagy az erőszak korábbi tapasztalataiból fakad.⁴¹ Ezen túlmenően az áldozatok gyakran érzelmi függőségben élnek, ami megnehezíti számukra, hogy felismerjék vagy beismerjék, hogy bántalmazás áldozatai.⁴² Az állam hivatalból történő fellépése ezért biztosítja, hogy az elkövető felelősségre vonása ne kizárólag az áldozat kezdeményezésén múljon, ezáltal hatékonyabb védelmet nyújtva a kiszolgáltatott helyzetben lévők számára. Az ilyen félelmek kiküszöbölésére vannak a büntetőeljárás során alkalmazható más intézkedések is, amelyek sok hasonlóságot mutatnak a polgári eljárás rendelkezéseivel. Ilyenek a személyi szabadságot érintő bírói engedélyes kényszerintézkedések, amelyek átmeneti jellegű intézkedések. Ezeket a büntetőeljárás során rendelheti el a bíróság vagy a nyomozó hatóság az eljárás eredményességének biztosítása, illetve az áldozatok és más személyek védelme érdekében.⁴³ Ennek keretében a kapcsolati erőszak elkövetőjének megtilthatják az áldozat lakóhelyéhez, munkahelyéhez való közeledést, valamint a kapcsolatfelvételt. A különleges bánásmódot igénylő sze-

⁴⁰ A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (továbbiakban: Be.) 4. § (1) bekezdés

⁴¹ Evan Stark: The Technology of Coercive Control I: Violence, Sexual Abuse, and Intimidation. In: Coercive Control: How Men Entrap Women in Personal Life (szerk. Evan Stark). Oxford Academic, New York 2024. 283-329. o.

⁴² Garai Renáta: A kapcsolati erőszak „szövődményei” - egy nővum hatása és joggyakorlata -. Doktori (PhD) értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest 2021. 82. o.

⁴³ Be. 276. §

mélyek védelme érdekében intézkedéseket rendelhetnek el, amelyek adott esetben a gyermekek védelmét is szolgálják. A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (továbbiakban: Be.) részletesen szabályozza a különleges bánásmódot igénylő személyek helyzetét, jogait és védelmét a büntetőeljárásban.⁴⁴ Különleges bánásmódot igénylő személynek számítanak azok, akik életkoruk, egészségi állapotuk, pszichés vagy fizikai állapotuk, illetve kiszolgáltatott helyzetük miatt fokozott védelemre szorulnak. Ebbe pedig beletartoznak a gyermekek is, amennyiben részt vesznek a büntetőeljárásban áldozatként vagy tanúként. Végül pedig fontos szempont a büntetőeljárás során a másodlagos viktimizáció elkerülése, különösen a sértettek, tanúk, illetve a különleges bánásmódot igénylő személyek – például gyermekek – esetében. A másodlagos viktimizáció az áldozat újbóli traumatizálódását jelenti, amely a büntetőeljárás során bekövetkezhet, például indokolatlan meghallgatások, szembesítés vagy megalázó bánásmód miatt. Hiszen a kapcsolati erőszak esetében az áldozatokban gyakran már a kezdetektől fogva kétely van, hogy társadalmi kivetés alanyai lesznek, illetve a bántalmazók következmények nélküli magatartással szembesülhetnek. Emiatt fontos, hogy a sértettek már az eljárás során is alappal bízhassanak a hatóság munkájában és a lefolytatott eljárás eredményességében, igazságosságában. Ezért a Be. számos mechanizmus épít be az eljárásba ennek elkerülése érdekében, ilyen például az egyszeri és kíméletes meghallgatás, a személyes kapcsolatok minimalizálása az elkövetővel, a távoltartás, valamint az audiovizuális eszközök alkalmazása, amelyek mind azt a célt szolgálják, hogy az áldozatot a lehető legkevesebb stressz és trauma érje az eljárás során, és minél előbb megkezdhesse a felépülést a korábbi megrázkódtatásokból.⁴⁵

V. Konklúzió

A kapcsolati erőszak egy olyan multidiszciplináris globális probléma, amelynek megoldására hosszú évtizedek óta törekednek a családjog, a büntetőjog, a gyermekvédelem, valamint a nemzetközi jog szakemberei. A probléma sokrétősége miatt szükséges az áldozatok egyéni vonásainak figyelembevétele, legyen szó nemről, korról vagy más tulajdonságról. Ahogyan korábban kifejtettem, a statisztikák szerint a nők gyak-

⁴⁴ Be. 81. §

⁴⁵ Szekeres Diána: A másodlagos áldozattá válás. In: A másodlagos áldozattá válás elkerülésének kézikönyve. Igazságügyi Hivatal, Budapest 2016. 16-33. o.

rabban válnak kapcsolati erőszak áldozataivá. Ennek egyik fő oka, hogy az ilyen típusú bűncselekmények magas látenciával rendelkeznek, azaz sok esetben rejtve maradnak a hatóságok és a társadalom elől. Évről évre jelentős azoknak az áldozatoknak a száma, akik ilyen helyzetekben szenvednek, gyakran anélkül, hogy reális kiutat találnának a helyzetükből. A gyermekek helyzete ennél is rosszabb, mivel az elkövetők leggyakrabban maguk a szülők vagy gyámok, akik a gyermekek kiszolgáltatott helyzetével élnek vissza. A nemzetközi szintéren történtek a legnagyobb változások az elmúlt évtizedek alatt egészen onnantól, hogy elismerésre kerültek az emberi jogok addig, hogy az államok számára kötelezettségé vált a bántalmazás minden formája elleni küzdelem. Ezzel szemben az áldozatok száma folyamatosan emelkedik, ami még inkább rámutat a beavatkozások és az intézkedések sürgető szükségességére.⁴⁶ Kiemelve azt is, hogy a hatékonyabb küzdelemnek hála a látencia változott és több eset kerül nyilvánoságra.⁴⁷ Ezért az alábbiakban néhány lehetséges javaslatomat ismertettem, amelyek hozzájárulhatnak a helyzet javításához.

Fontos lenne a további átfogó jogharmonizáció, mivel az Isztambuli Egyezmény és más releváns nemzetközi szerződések ratifikációs aránya a világ összes országának számához viszonyítva alacsony. Szükség van az államok általi hajlandóságra egy ilyen széles körű akadály megoldásához. Emellett az egyes országoknak fel kell mérniük, hogy a nemzeti jogrendszerük ténylegesen megfelel-e a szerződésbe foglaltaknak vagy pedig csak formálisan teljesülnek a kötelezettségek, máskülönben elkerülhetetlen az Opuz v. Törökország és más hasonló ügyek megismétlődése. Ezen túl fontos a főként civil szervezetek munkásságának támogatása. Ezek azok a médiumok, amelyek képesek az emberekhez ténylegesen eljutni és segítséget nyújtani. Ilyenek a védett otthonok és krízisközpontok, valamint a jogi és pszichológiai tanácsadás, amelyek segítik az áldozatok kilépését az erőszakos kapcsolatokból. Férfiak esetében kampányok, amelyek eloszlatják a társadalmi sztereotípiákat és megkönnyítik számukra a segítségkérés. Gyermekek esetében gyermekbarát bejelentési mechanizmusok kialakítása és a gyermekvédelmi szolgáltatások szorosabb együttműködése. De mind közül a legfontosabb a megelőző oktatás. A kapcsolati erőszak

⁴⁶ Vö. 7. jegyzet

⁴⁷ Füstös Mónika: Csökken a párkapcsolati erőszak látenciája, ha jobban bízunk a rendőrségben? Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Szakmai Folyóirata, Budapest 2023. 97-113. o.

hosszú távú csökkentésének alapvető eleme a megelőzés, amelyet átfogó oktatási programokkal és társadalmi szemléletformálással lehet előmozdítani. A megoldási stratégiák többségének a középpontjában nem a reparáció van, hanem a prevenció. Ez csak úgy válhat valósággá, ha a gyermekeket már fiatal korban nevelik a kulturális változások fontosságára, amelyek elősegítik az egyenlőség, az empátia és az erőszakmentes konfliktuskezelési módszerek elterjedését.⁴⁸ Ez leginkább az oktatási rendszer keretein keresztül valósítható meg, mivel már jelenleg is itt formálódik a gyermekek világról alkotott képe a legtöbbet. Emellett az iskolai közegben dolgozó pedagógusok és más személyek napi szinten kapcsolatba lépnek a diákokkal, így ők azok, akik a legjobban képesek észlelni a gyermekeket érintő problémás jeleket. Ennek köszönhetően még azelőtt be tudnak lépni és segítséget nyújtani, hogy az erőszakos helyzetek kialakulnának, vagy ezek a helyzetek tartósan beépülnek a gyermekek világvképébe.⁴⁹ Ehhez szükség van mind a pedagógusok, mind más iskolai alkalmazottak továbbképzésére, hogy megfelelő módon tudjanak közbelépni.

⁴⁸ Save The Children: Best Practices of Non-Violent Conflict Resolution in and out-of-school. UNESCO. <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/best-practices-non-violent-conflict-resolution-and-out-school/> (2024. 11. 27.)

⁴⁹ Samantha Davies – Emily Berger: Teachers' Experiences in Responding to Students' Exposure to Domestic Violence. Edith Cowan University, Mount Lawley 2019. 96-109. o.

A pécsi Óriás Nándor Szakkollégium és a kolozsvári Collegium Iuridicum másodjára jelentet meg közös tanulmánykötetet. E kötet egy 2024 májusban Kolozsvárott megrendezett közös szakmai konferencia eredményeinek továbbgondolását jelenti, ahol változatos, aktuális és örökzöld jogi problémák kerültek górcső alá - így e kötetben is helyt kapott pl. az Antarktisz feletti szuverenitás kérdése, a veszélyek teóriája, a váltott gondoskodás, a mentelmi jog angol történetisége és a mesterséges intelligencia alkotmányjogi kockázatai is.

Bár több száz kilométer választ el minket egymástól, közös utakon járunk, hiszen összeköt minket a szakkollégiumi életézés és a jogtudomány iránti elkötelezettség.